

İnsanın En Güzel Tarihi

André Langaney
Jean Clottes
Jean Guilaïne
Dominique Simonnet

Her hakkı
Kültür Yayınları
İş-Türk Limited Şirketi'ne aittir.

Yayına Hazırlayan Mürşit Balabanlılar

Kapak Tasarımı Mehmet Ulusel
Düzelti Okşan Özferendeci
Sayfa Düzeni Tipograf (0212) 292 41 11
Birinci Basım 4000 adet, Eylül 2000
ISBN 975-458-247-5
OTM 10703901
Basımevi Şefik Matbaası (0212) 551 55 87
İstanbul

TÜRKİYE İŞ BANKASI Kùltür Yayınları

*insanın
en güzel tarihi*

André Langonay, Jean Clottes
Jean Guilaine, Dominique Simonnet

Çeviren
Emine Çaykara

Tarih

İÇİNDEKİLER

Giriş	7
PERDE 1	
YERYÜZÜNÜN KEŞFİ	
Sahne 1: Doğduğumuz Topraklar Üzerine	17
Sahne 2: Türem Macera Dolu Yolculuğu	28
Sahne 3: İnsanlığın Baharı	40
PERDE 2	
HAYAL GÜCÜNÜN KEŞFİ	
Sahne 1: Sanatın Çocukluğu	53
Sahne 2: Ruhlar Dünyasında	64
Sahne 3: Dinin Doğuşu	77
PERDE 3	
İKTİDARIN KEŞFİ	
Sahne 1: Yeni Çağın Eşiğinde.....	93
Sahne 2: Doğanın Ele Geçirilişi	103
Sahne 3: Evcilleşen İnsan	116
Sonsöz	131

GİRİŞ

Ve insan aniden ortaya çıktı... Çok uzun olmayan bir süre önce bir gün, bu garip hayvan, türdeşlerinin arasından sivriliverdi. Kendisini doğanın dışına çekip kontrolü altına alarak ona üstün geldi ve doğanın biçimini değiştirdi. İkili yaşamı, aileyi, toplumu keşfetti. Ve de iktidarı, aşkı, savaşları... Neden? Keşfetme ruhu ve ele geçirme açlığı nereden çıktı? Evet, neden insan? Biz nasıl bugünkü biz olduk?

Kökenlerimiz üzerine her şeyin söylendiği düşünülür, atalarımızı iyice tanıdığınıza inanılır ve onlara belli bir küçümseme ile bakılarak az gelişmiş ve kaba saba yaratıklar olarak değerlendirilir. Yine de bilimin bugün ortaya çıkarttıklarında bızleri hayrete düşüren bir şeyler var: Doğamız –görünüşümüz, soyaçekimimiz, zekâmız–, ama aynı zamanda kültürümüz –davranışlarımız, yaşam tarzımız, hayal gücümüz– milyonlarca yıl öncesinde ilk atalarımız tarafından belirlenmişti. Aslında kimliğimiz, o günlerden bu yana fazla değişmedi. Bir başka deyişle, biz belki de hâlâ insanlığın tarih öncesini yaşıyoruz.

Biz, bu gerçeği *Dünya'nın En Güzel Tarihi*'nde (Seuil, 1996) Hubert Reeves, Joel de Rosnay ve Yves Coppain ile keşfettik: İnsan olmak, evrenin uzun gelişiminin sonucu ve yaşam 15 milyar yıldan beri giderek artan bir karmaşa içinde ilerliyor: Atomlar, moleküller, yıldızlar, hücreler, canlılar ve biz, kendisine sürekli nereden geldiğini soran in-

san... Büyük Patlama ile gelişmiş insan zekâsı arasındaki tüm süreç bir zincirin halkaları gibi. Biz, maymunlardan ve bakterilerden geldiğimiz gibi aynı zamanda yıldızlar ve galaksilerden de geliyoruz.

Burada anlatacağımız, bu büyüleyici destanın hikâyesi. Zekâ maddenin önüne geçtiği andan itibaren gelişme hız kazandı. Başlangıçta, neredeyse yok olacak kadar küçük olan tek ve aynı tipte bir avcı-toplayıcı topluluktan başka bir şey yoktu: Bir diğer deyişle bizler 'tarih'ten yakasını kurtarabilmişleriz... İÖ 100 000 yılından beri dünyayı ele geçiren bu maceracılar giderek çoğaldılar ve bir dizi olağanüstü buluş geliştirdiler: Sanat, kutsallık, din gibi. Daha sonra, İÖ 10 000'e doğru, yerleşik yaşama geçiş, tarım, hayvancılık ve bunların doğal sonucu olarak mülkiyet, hiyerarşi ve eşitsizlik kavramları oluştu... Özetle organize olmuş bir toplum ve bir süre sonra da devlet ortaya çıkacaktı... Adeta muhteşem bir çark insanlığı medeniyetin vazgeçilmez yolu üzerinde alıp götürüyordu.

Bu sayfaların sonunda, bilimin bulguları ile belirli inançlarımız arasında bazı benzerlikler olduğunu görebileceğiz. Büyük Patlama'nın ışığı bizlere İncil'de bahsedilen ışığı da ("Işık parlasın") çağrıştırır; antik mitlerle yaşamın kökenleri arasında benzerlikler vardır. Burada, yontma taş devrinin bozkırları adeta bir yeryüzü cenneti olarak sunulur ve insanlığın kurucusu gruplar dinsel yazıtlarda yerini bulur. Ama şunu tekrar etmekte yarar var: Din inançtan, bilim ise gerçeklerden doğmuştur. Ve her iki dünya birbiriyle rekabet halinde değildir.

Bizim hikâyemiz, en son buluşların artmasına dayanıyor. En önemli olanın keşfedildiğine, yeryüzünün büyük bölümünün araştırıldığına, yeraltının altının üstüne getirildiğine, mağaraların keşfedildiğine inanılıyordu... Buna rağmen, birkaç yıldan beri, kazılardan çıkan harikalar bitmek bilmiyor: İstemediğin kadar fosil, inanılmaz güzellikte mağaralar, kendi geçmişimize yeni bir ışık tutan ev ve köy kalıntıları... Metotlar da değişti artık, hiçbir şeyi tesadüfe

birakamayız. En ufak bir kemiğin küçücük bir parçası, minik bir karbon kalıntısı, ufacak bir polen, tohum dahi incelenebiliyor. Kimi zaman, eski bir orman yangınından artakalanlar, atalarımızın neler yediğini, yerleşme biçimini, çevrelerindeki coğrafyayı ve hatta onları biçimlendiren sosyal ilişkileri anlamamıza yeterli olabiliyor.

Arkeoloji dışındaki modern disiplinler de geçmişi anlamamıza yardım ediyor artık. Biyologlar kromozomları konuşturarak genlerimizin derinliklerinde geçmişin yerleşik düzeninin izlerini buluyor; fizikçiler büyük parçacık hızlandırıcıları ile bir kaya parçası üzerinde bulunan birkaç boya atomundan onun yapılış tarihini saptayabiliyor; dilbilimciler konuşulan diyalektlerin soyağacını hazırlayabiliyor; etnologlar, yeryüzü kültürlerindeki eski inanış ve jestlerin anlamlarını çözebiliyorlar... Sonra botanikçiler, nöropsikologlar, zoologlar ve hatta sanatçılar, hepsi adeta kökenlerimizle ilgili yeni bir bilgi ortaya koymak için yarışıyor.

İçiniz rahat etsin: Bilimin bunca yaygınlığına rağmen biz burada onun dilini çok basite indirgeyeceğiz. Tıpkı bundan önce, dünyanın hikâyesine ait kitabımızda olduğu gibi, bu öykü genç, yetişkin veya bilgi seviyesi her ne olursa olsun herkese hitap ediyor. Kural basit: Bir çocuk duyarlılığıyla tüm soruları soracağız, hem de en naiflerini. Ve biz bilimin sadece neleri bildiğini değil, aynı zamanda bunları nasıl bildiğini de sorgulayacağız.

İnsanlık komedimiz, konularında en iyi üç uzmanla, bizlere en önemli üç keşfin –yeryüzü, hayal gücü ve iktidar– anlatılacağı üç perdelik diyaloglar şeklinde cereyan edecek. En büyük araştırmacılar, kendi konularını derinliklerinden çıkarıp halkın anlayacağı şekilde sunanlardır. Böyle insanlar azdır ama bizim konuşmacılarımız, dünyaca bilinen bilimsel yanları, eşsiz karakterleri ve özel anlatım yetenekleriyle bunu çok güzel yerine getiriyorlar. Onlar, yaz günü, bir kazı alanında ya da duvarlarında geçmişe ait resimlerin bulunduğu bir mağaranın o muhteşem gizemli havası içinde serbest konuşma şeklinde geçen bu görüşmelere

katlanabildiler. Yani, bu kitap, tutku, mizah ve sık sık heyecanla beslenen dostane bir buluşmanın ürünü.

İlk sahnemiz, içinde doğduğumuz bozkırlarda, insan denen hayvanın maymuna benzeyen kuzenlerinden kendini ayırmaya başlamasıyla açılıyor. Bunu meraktan mı yapıyor acaba? Ya da gereklilikten mi? İlk avcı-toplayıcılar Afrika topraklarını çevreyi gezmek için terk ediyorlar. Yeryüzü bir kez keşfedildi mi, insan topluluğu çeşitleniyor, cildinin rengi değişiyor, konuştuğu lisanlar artıyor... Ve bu, halkların, etnik grupların ilkbaharı... Hatta karışımın, dünyalılaştırmanın da...

Türlerin birleşmesi birden ortaya çıktı. Bu ortak noktadan hareketle, insanlar bir dizi yaşam biçimi, gelenek ve davranış icat ettiler. Kendilerini bu vahşi dünyadan nasıl ayırttılar? Onları çeşitlenmeye iten neydi? Çevre kendi ayıklanmasını nasıl gerçekleştirdi? Bugün bilim bize, nüfusun kategorilere bölünmesinin imkânsız olduğunu söylüyor. İnsan ırkı nosyonunun pek de kesin bir anlamı yok. Her insan, komşusu ile aynı tip genleri taşıyor. Peki o zaman neden siyah ve beyaz ten var? Gerçekten farklılığı yaratan ne? Bu soruların doğaldır ki ağır sonuçları var.

André Langaney'in böylesi soruları baştan savma gibi alışkanlığı yok. Çocukken, hayvanat bahçesi bekçisi olup, karınca ve sümüklü böcekleri işaretlemeyi, sonra izlerini takip edebilmeyi istermiş. Ama hemen anlamış ki insan da izlemesi ilginç bir hayvan. O, topluluklar üzerine uzmanlaşan bir genetikçi olarak, modern biyoloji metotlarını geçmişi anlama konusuna ilk uyarlayanlardan... İnsan genlerini laboratuvarında incelemekle yetinmeyip özellikle orta Senegal ve Grönland toplulukları arasında izlerini sürdü. Amerika'ya gidip, burada yenilikler üzerine çalışmalar yapan ve Paris Musee de l'Homme (İnsanlık Müzesi) ile Cenevre Üniversitesi'nde üst düzeydeki bir araştırmacı olarak açık konuşmasıyla da tanınır. Her zaman için bilimin ayrımcılığa hizmet etmemesini savunmuştur.

İkinci sahnede, insanlığın yükselişi görülür. Gözlerini gökyüzüne kaldırır, kökenlerini sorgular ve ufukların ötesi-

ne bir bilgi bırakmanın yollarını arar. Gauguin, Serat ve Picasso'dan yaklaşık 30 000 yıl kadar önce füzelerini, boya ve fırçalarını alıp inançlarını resmetmek ve komşularını çiziktirmek üzere mağaraların derinliklerine gider. Bu öncü insanların şaşılacak bir ustalikle nasıl çalıştığını biz ancak bugün anlayabiliyoruz. Aynı zamanda ne kadar büyük bir coşkuları olduğunu da: Mağaralarının duvarlarını dekore ederek ruhlar dünyasıyla ilişki kurmaya ve aynanın öteki yanına geçmeye çalışıyorlardı. Bu sanat festivalinde, kut-sallık hissi ve dinin ilk taslağı geliyordu.

Yani, hayal dünyamız, bugün sürekli keşfedilen ve incelenen tapınakların gizeminde kendini ifade etti. Bunları neden yaptılar? Sanat, neden bu koyu karanlıklarda gelişti? Bu anlaşılması güç bizonlar ve atlar hangi tanrılara seslenmekteydi? Tarih öncesinin bu hiyeroglifleri bize neler söylüyor?

Mağara resimleri uzmanı Jean Clottes, çok uzun zamandan beri atalarımızın kafalarındakileri anlamaya çalışıyor. Ve bunda da başarılı. Yaşamının büyük bölümünü mağaraların sessizliğinde geçirmiş, insanlığın en eski freskleri üzerinde çalışmış biri o.

Niaux, Cosquer, Chauvet, hepsini ezbere biliyor, çünkü bu alandaki uluslararası bir koruma komitesinin başkanı. Tutkusu çocukluğunda başlamış, mağara biliminin öncülerinden olan babasının peşinde Aude ve Ariège mağaralarının derinliklerine inermiş. Oralarda buldukları insan kemikleri –ki dört milyon yaşındaki bu kemikler tam bir muamma– onun yaşam çizgisini belirlemiş. Geçmişin değerini bilmesini ve bunu tutkuyla bizlere anlatmasının nedenini böylece anlayabiliyoruz.

Üçüncü sahnede, bir düşünce, dünyayı değiştiriyor. Günümüzden 10 000 yıl önce, acaba hangi kurnaz ruhta yeşeriyor bu düşünce? İnsan, mevsimlerin kaprislerine boyun eğmek ya da hayvanların peşinde ölmek yerine, doğaya hükmedebileceğini anlıyor ve yeni bir işe cesaret ediyor: İlk tohumu ekmek, ilk koyunu beslemek. Ve işte devrim! Yeryüzünde her yerde, toprağı tanımaya, yerleşmeye, ilk barı-

nakları ve köyleri yaratmaya başlıyor böylece. Dünyayı algılama biçimi allak bullak oluyor. Yaşam biçimi de. Bundan böyle organizasyon yapmak, şefler edinmek, toprağın ve otoritenin kalıcılığını sağlamak gerekmektedir. Bu, iktidar ve devlet taslağının başlangıcıdır aynı zamanda. Kültürümüz, asırlar öncesinde, böylesi bir potada biçimlendi ve en azından XIX. yüzyıl endüstri devrimine kadar da böyle süregeldi. Kökenini aramak fikri, neden yeryüzüne dağılmış belli öncü merkezlerde aynı anda ortaya çıktı? Avrupa'nın 'Hristiyanlaşması' da, neden Ortadoğu'dan başladı? İnsanları böylesi bir kargaşaya götürecek zihinsel gelişimin bir mantığı var mıydı? İktidar, yerleşik düzene geçişin kaçınılmaz sonucu muydu?

College de France'da profesör olan Jean Guilaine, insanlığın kaderini değiştirmiş olan bu derin değişimi, bu 'yerleşik düzene geçiş' çok iyi bilir. Çocukluğunda, anlattığına göre, kırsal bir ortamda, tarihe çok duyarlı bir bölgede yaşıyordu. Daha 18 yaşında, yerleşik düzene geçişin simgesi neolitik döneme ait çok özel tarihi yerleri buldu. Artık geleceği belirlenmişti. O zamandan beri bu dönemin dünya çapında bir uzmanı olarak, ilk köylerin kalıntılarını araştırmak ve yerleşik düzene geçmiş ilk toplulukların yaşam biçimlerini ortaya çıkarmak için tüm Akdeniz havzasını dolaşıyor. Ona göre, kökenlerimizi sorgulamak, bugünkü davranışlarımızı aydınlatmak ve kimliğimizin kaynaklarına ulaşmak için bir araç.

Çünkü, biz hâlâ neolitik döneme ait bilgilerimiz üzerinde tartışıyoruz. Birkaç binyıl önce insanın başlattığı büyük inşaat ancak şimdilerde bitmek üzere: Dünya keşfedildi, vahşi doğa denetim altına alındı. Dünyanın insanlaşması, "yapaylaştırılması" tamamlanıyor. Artık keşfedilecek bir Amerika veya fethedilecek bir toprak parçası yok. Bu, doğanın sonu. Belki, aynı zamanda, gelişmenin de sonu...

Kuşkusuz, atalarımızdan bu yana dekor değişti: Köy, artık dünyaya yakın, uzay, dünyalılarla tanıştı ve zaman anlaklaştı. Artık çakmaktaşı yerine bilgi değiştiriliyor. Evren

küçüldü: Uydular sayesinde onu kucaklamak ve globalliği içinde onu algılamak mümkün... Peki ama biz gerçekten prehistorik dönemden bu yana bir ilerleme gösterdik mi? Eğer tekniğimiz, bilgilerimiz, dünyayı algılama biçimimiz su götürmez bir şekilde ilerlediyse, filozofik anlamda değerlerimizden olduğu gibi “insanlığımız”dan da bahsedebilir miyiz? Edinilmiş bilgilerin birikip taşıdığı ancak aynı zamanda hiç görülmemiş barbarlıkların da yaşandığı bu yüzyıla bakarsak, bundan şüphe etmeye hakkımız var. Bu tartışmayı sonuç bölümünde ele alacağız.

O halde, doğanın sonuna geldik. Bu, toprağa ilişkin bir maceranın da sonu. Ama kesinlikle tarihin sonu değil. Erkek ve kadının macerası daha yeni başlıyor. Yeryüzü artık insanlaştı. Görev tamamlandı. Peki şimdi ne yapacağız? Sınırlı olduğumuzu bildiğimiz bir dünyada kendimizi nasıl geliştireceğiz? Evrimle ilgili hangi yeni fikri icat edeceğiz? Bu tarih böyle kalsın veya daha güzel olsun diye ne yapacağız? Bu soruların cevaplarını acil bir şekilde bulmalıyız.

Bunu, bu sayfaların sonunda bulacağız: Geçmişimize gönderilen bu bakış bizlere yeni bir düşünme biçimi öneriyor: Belki de en azından neolitik kadar belirleyici olacak bir başka kavramsal devrimi tamamlamalıyız. Her şeyden önce, görünüşe aldanmamak gerektiğini biliyoruz: Medenileşmiş giysilerimizin altında, çok eski çağlardan kalan kuru bir deri saklı. İçimizdeki ilkel yaratık uyuyor. Unutmamamız gerekir ki hâlâ tarih öncesindeyiz. Bundan çıkmayı bilmekse bize kalmış.

Dominique Simonnet

PERDE I
YERYÜZÜNÜN
KEŞFİ

DOĞDUĞUMUZ TOPRAKLAR ÜZERİNE

Zamanın karanlığında bir yerlerde, tuhaf ve kabına sığmaz bir maymun, hayvanlar aleminden kendini ayırmının yollarını aramakta. Kendi kendine, hücrelerinin kalbinde çoktan insanlığın kaderinin taslağını çiziyor.

İNSAN DENEN HAYVAN

— DOMINIQUE SIMONNET: *Yeryüzünün şekillenmesi ve burada hiçbir yerde eşi olmayan bir oluşumun, yaşamın gelişmesi için milyarlarca yıl gerekti. Ama ilk insanların ortaya çıkmasından bu yana sadece üç milyon yıl geçti. Atalarımız olan Homo Sapiens'in ayaklanmasının üzerinden de 100 000 yıl... Bu sayfalarda anlatacağımız insanlık tarihi, Büyük Patlama'dan (Big Bang) bu yana dünyanın tarihini düşündüğümüzde küçük bir kıvılcımdan başka bir şey değil. Neden insanlık devrim yaptı? İnsanın hayvanların dünyasından nasıl ayrıştığını biliyor muyuz?*

— ANDRÉ LANGANEY: Çok sıklıkla söylendiği gibi insan maymundan gelmiyor. İnsan bir maymun zaten. Eğer yeryüzünde Büyük Patlama'dan (Big Bang) ilk yaşamın başlamasına dek bir devamlılık varsa, aynı şey atalarımızla bizler arasında da var. Bunun böyle olduğunu yaklaşık bir yüzyıldır, fosiller üzerinde yapılan çalışmalarla biliyoruz. Bugün genetik bilimi sayesinde bu konuda kanıtlarımız da

var. Bizleri belirleyen hücrelerimizdeki kromozomlar ve genlerimiz; bunlar insan soyunun elemanları. Öte yandan insan genleri tümüyle orijinal de değil. Pek çoğu şempanzelerin genleriyle aynı, sineklerin ve çınar ağaçlarının genleri ile benzerlikler gösterenleri de var. Diğer maymunların, hatta memeli hayvanların ve canlılar dünyasının çok yakın akrabalarıyız.

— *Farkı yaratan ne o zaman? Bizi insan yapan ne?*

— Türümüzü özgün kılan, küçük bir farklılığın görünüşte müthiş bir sonucu yaratıyor olması. Bu farklılık insan beynine hayvanlarda hiç olmayan bir yetenek kazandırıyor. Ama bu farklılıklar acaba söylendiği kadar önemli mi? Mesela, hep şempanzelerin kapasitelerini önemseme eğilimi vardır.

— *Ne üzerine olan kapasitelerini?*

— Şempanzeler taştan yapılmış aletler kullanırlar ve bunları yeniden kullanmak üzere saklarlar veya vücutlarında üreyen termitleri avlamak için tahtadan çubuklar yaparlar ve her seferinde bunları yenilerler... Bizlerden çok önce atılabilir materyalleri icat etmişlerdir. Taş atma kapasiteleri vardır... Bu aletler ve yontularak köşeleri sivriltilmiş olan ilk insanın kullandığı yassı çakıl taşları arasındaki fark pek açık değildir...

YAŞASIN DİLBİLGİSİ!

— *O zaman gerçek farklılık nerede?*

— Aslında, türümüzü diğerlerinden gerçekten ayıran şey, konuştuğumuz dil: Bizlerin bir cümle oluşturmak üzere bir dilbilgisi kuralları çerçevesinde kelimeleri bir araya getirme yeteneğimiz var, bu da bizlere kelimeleri kendi aralarında birbirine ekleme üstünlüğü sağlıyor. Kelimelerle duyguların bir araya geldiği iki eklemli bir lisan bu. Sadece insan beyninin bilgiyi bu şekilde iletme gücü var. Büyük maymunların birkaç yüz kelime, bazı şempanzelerin 900

kelime öğrenebildiği görülmüştür. Ama hiçbiri yeni cümleler üretemezler.

— *Belki de onlar için kötü pedagog olduk?*

— Belki... Yıllar boyunca onlara iki kelimeden daha fazlasını bir araya getirmeyi öğretmeye çalıştık ama bir başarı elde edemedik. Ve böylece anladık ki beyinlerinde, bizlerde olduğu gibi bir lisanı işlemeye yönelik bölümler yok... Maymunlar bir hafızaya sahipler. Kelimeleri anlayabiliyorlar, ama bir gramer oluşturmıyorlar, en azından şimdilik, aksi kanıtlanana dek böyle.

— *Azıcık da olsa yok mu?*

— Doğada, hayvanlar arasında, özellikle de maymunlarda çok karmaşık iletişim sistemleri mevcuttur. Aynı zamanda, mesela bazı küçük kuş türleri, her biri ayrı anlamlar ifade eden ve birbiriyle bağlantılı elli farklı ötüş yapabilirler. Ama bunlar bir cümle oluşturmazlar. Dilbilimciler, bu hayvansal çağrı sinyalleri ile bizim çift eklemli lisanımız arasında hiçbir ortaklık bulamadılar. Bu tamamen olmak ve olmamak meselesi: Bir gramerin var ya da yok. Neden? Bilinmiyor. Cevap olarak bir hipotezimiz bile yok.

— *O halde dilbilgisi en büyük insan niteliği! İlginç bir buluş!*

— Evet. Çocuklara sık sık “Eğer dilbilgisini iyi öğrenmezseniz, maymun olarak kalırsınız!” diyorum. İnsanların kendi ana lisanlarını öğrenemedikleri durumlar da olmuştur: Mesela kendi lisanlarını konuşmaları yasaklanmış, kendilerini Fransız veya İngiliz kültürüne batmış bulmuş köleler... Bu durumda ilk neslin, sömürgecilerin dilini çok kötü konuştuğu görülmüştür; kendi gramerleri ile yeni bir lisan icat etmişlerdir. İkinci nesilde bu yenilişen, bir lisanın tüm niteliklerine sahip ama telaffuzu bozuk bir şekle dönüşmüştür. Yani, lisan yaratma kapasitesi tamamen insan beynine ait bir yetenektir ve söyleyecek kelimelerimiz olduğu anda bunu uygulamaya koyabiliyoruz.

KUTUPTAN SAHRAYA

— *Sizce, gerçekten insana ait olan yegâne karakter bu mu?*

— Şüphesiz birincisinin olanaklı kıldığı ikinci bir karakter daha var, o da çeşitli ortamlara uyabilme kapasitemiz. Doğada, aynı tipte hayvanlar hep aynı tip çevrede bulunurlar ve burada da hep aynı davranışları edinirler. Böylece, yeryüzünde her yerde, aynı türün tüm nüfusu aynı tip barınağı işgal eder, aynı biçimde yaşar, yemek yer ve topluluklarını organize eder... Fiziksel ve biyolojik zorunluklar onları yönlendirir. Bazı maymun türleri çokeşlidir: Bu durumda bu türün tüm maymunları böyledir. Şebekler gibi diğer bazı türler ise yaşamda sadakati sürdürürler ve tüm şebekler böyle yaşar... Şempanzelerde de, birkaç küçük ayrıntı dışında türün tüm bireyleri genel kuralları takip ederler.

— *Yegâne istisna insanlar mı?*

— Evet. Biz deniz ve toprağa ilişkin tüm imkânları kullanarak kutupların buzullarında da sahra çöllerinde de yaşayabiliriz. Bir topluluktan diğerine tamamen değişen sosyal yapılar icat ederiz. İnsan türü binlerce farklı etnik gruba bölünmüş ve bu gruplar, hayvanlarda olduğu gibi, biyolojik yapının belirlediği normları değil, öğrenilip geliştirilmiş normları takip etmişlerdir. İnsan, sınırsız çeşitlilikte davranış biçimini, sosyal yapı ve çevreyi bilir...

— *O halde dilbilgisi ve ortama uyum çeşitliliği nedeniyle diğer maymunlar gibi değildir. Bu iki olguyu ne zaman geliştirdiğimiz biliniyor mu?*

— Bu da bilinmeyen bir nokta... Beynimiz yeterliliğini ne zaman elde etti? Acaba, kullanılsa da bu uzun süre önce mi oluşmuştu? İlk insanların, bizler gibi, kendilerini ifade etme yeteneği var mıydı? Ya da özet halinde mi konuşuyorlardı? Kimse bu konuda bir şey söyleyemez. Bizlere kalan hiçbir bilgi yok.

— *Bir el aletinin geliştirilmesi, önemli bir etap oluştur-*

muyor mu? Bir taşı biçimlendirmeyi öğrenmek ve türdeşlerine bunu öğretmek için iletişim kurmaya gerek var...

— Bazıları böyle olduğunu ileri sürdüler. Bu yanlış: Hayvanlar, lisana ihtiyaç duymadan taklit yoluyla karmaşık teknikleri öğrenemezler. Buna karşın, 100 000 yıl kadar önce Filistin’de insanların ölümlerini cenaze töreni ile gömdüklerini biliyorken –mezarlarında çiçek polenleri bulunmuştur– böylesi bir uygulamanın herhangi bir lisan olmaksızın yapılacağını düşünmek çok zordur. Yani, lisan iki dönem arasında ortaya çıkmıştır. Biri, yaklaşık yedi milyon yıl önce maymunla insanın, ortak bir atadan yola çıkarak ayrıldığı zamandır, diğeri de sanatın, ritüellerin, yani âdetlerin ve tinsel yaşamın geliştiği, sözsüz, 100 000 yıl önceye giden zaman... Lisanın gelişmesi hiç şüphesiz, iki etapta olmuştur: Önce dilbilimsel bilgi birikimi oluşmuş ve devamında da bu uygulamaya konmuştur. Ama ne fosilleri inceleyen paleontologlar ne de genleri inceleyen biyologlar tam bir tarih belirleyebiliyor.

KOMŞUMUZ, ATALARIMIZ

— O halde kökenlerimize dönelim. Tarihimiz, yedi milyon yıl önce doğduğumuz topraklarda başlıyor. Burası, şüphesiz Doğu Afrika’da, Rift Valley taraflarında bir yerlerde. Yves Coppens ile ‘Dünyanın En Güzel Tarihi’nde ortaya koyduğumuz gibi, ortak bir atadan itibaren maymunlardan ayrılışımız da burada başlıyor. Bizlere bu küçük hayvanın fizyonomisini hatırlatır mısınız?

— Dedğiniz gibi gerçekten de küçük. Bu, evrim sürecinde mesela memelilerde gördüğümüz bir olgu. Atalar, genellikle daha az bilgili, aynı zamanda torunlarından da daha ufak tefek. Maymunlarla insanların ortak atası olan ‘Australopitekus’un* iskeletinden anlaşıldığına göre boyu bir metre

* ‘Australopitekus’, ne insan, ne maymun, o yüzden prehistoryacılar tarafından ‘insana yakın’ terimi kabul edilmiş durumda.

civarında, yani torunlarından daha küçük. Omurgasının üzerine güzelce oturan bir kafatası ve nisbeten uzun bacakları olmalı. Leş yiyen hayvanlardan kendini korumak için, genelde küçük hayvanlar gibi geceleri çalışıyor ve ağaçtan toprağa iniyorsa dikey bir duruşa geçiyor olmalıydı.

— *Arka ayakları üzerinde ayakta mıydı?*

— Evet. “İnsan maymundan gelir” formülü birkez daha bizleri yanlış bir sonuca götürüyor. Genellikle ilk atanın dört ayağı üzerinde yatay bir omurga ve ucunda da düştü düşecek bir kafatası ile sarsak sarsak dolaştığı hayal edilir. Oysa onu daha ziyade ağaçların gövdesine tırmanan ya da kollarıyla daldan dala geçen bir maymun olarak görmek lazım; o zaman bile kuyruksuz şebek gibi dikey bir omurganın üzerine oturan yuvarlak bir kafatası vardı.

— *Yves Coppens, ayakta durma aşaması, gelişimimizin bir nedeni mi yoksa sonucu mu diye soruyordu. Size göre arka ayakları üzerinde dikilmekle mi insan olundu?*

— Bence, iki ayaklılık insan olma nitelikleri kazanmamıza izin verdi ama başlatmadı. Özellikle de beynin gelişimini ya da lisanın ortaya çıkışını nasıl sağladığını tam olarak çözemiyorum. İnsan, daha ziyade iki ayaklı kötü bir tırmanıcıdan geliyor. Daha sonraları, ağaçlara tırmanan Lucy gibi ‘Australopithecus’larda, yani ‘insana yakın’larda görüldüğü gibi, başlangıç noktaları kesinlikle iki ayaklıdır.

MİKROSKOBİK AŞKLAR

— *Ve daha sonra her birinin hikâyesi değişmekte ve bu ortak atanın torunlarının yolları ayrılmakta. Bir yanda bugünkü maymuna varacak olanlar; diğer yanda da bugünkü insanın ataları olacaklar. Bu büyük oluşumla ilgili bugün neler biliniyor?*

— Söz konusu ortak atadan üç kolun ayrıldığı düşünülebilir: Gorillere giden, şempanzelere giden ve insana giden kollar.

— *Bunu nasıl doğrulayabiliyorsunuz?*

— Hücrelerimizdeki kromozomların ikili bir spiral etrafında burulmuş, uzun hücre iplikleri ve çok karmaşık bir yapıda sarılmış DNA'lardan oluştuğu biliniyor. Laboratuvarıda, iki farklı soydan gelen iki basit DNA spirali birbirlerini tanıyor mu diye bir araya getirilir. Bir fermuarın iki parçası gibi anında birbirine uyum sağlayıp ikili bir spiral oluşturabiliyorlar mı diye bakılır. Sonuç: İnsan ve tavşan DNA'larında birbirini tanıma oranı %80 seviyesinde. İnsan ve şempanze arasındaki sonuç ise şaşırtıcı: İnsan DNA'sının neredeyse tümü (1000'de 999) şempanzeninki ile birleşiyor. Bu bize iki türün gerçekten çok yakın olduğunu gösteriyor. Diğer deneyler de bunu doğruluyor.

— *Bize bundan biraz bahseder misiniz?*

— Biyologların artık yaşayan canlıların kromozomlarını görüntüleme imkânları var. Bunun için bir kan örneği alınır, hücreler geliştirilir, sonra, bir dizi kimyasal operasyondan sonra, içlerinde hücresel çekirdekler olan kromozomlar renklendirilir ve yüksek çözünürlü optik mikroskoplarla resimleri çekilir.

— *Bu, bir çeşit türe ait genin vesikalık fotoğrafı gibi.*

— Evet, bir çeşit. Kromozomların yapılarını detaylı inceleme imkânı veren klişeler. İnsan genlerinin tümünün aynen şempanzelerinki gibi organize olduğu, ancak her zaman kromozomlarda aynı yerde bulunmadığı bu metotla ortaya çıkarıldı: İki tür arasında dokuz büyük yerleşim farklılığı görüldü. Mesela, insandaki ikinci kromozom çifti, iki çiftin birleşmesiyle oluşmuştur ki bu şempanzede tamamen farklıdır.

— *Bu ilginç, ama bu neyi ifade ediyor?*

— Bu bizlere, kromozomların gelişim sürecinde bazen koptuğunu, parçaların ayrıldığını ve yeniden birleştiğini gösteriyor. Türleri birbirinden ayıran da bu... Tüm maymunların DNA'larını mukayese ederek bu değişimlerin hangi noktada oluştuğu belirleniyor. Bazı kromozomlar insanlarda, şempanzelerde ve gorillerde tipik; diğerleri sadece

insanlarda ve şempanzelerde aynı ama gorillerde farklı; diğer yapılanmalar goriller ve şempanzelerde bulunuyor ama insanlarda yok...

— *Burdan çıkacak sonuç?*

— Bu durum bize aynı atadan gelen bu üç kolun, yani 'insana yakın'lar, ilk goriller ve ilk şempanzelerin birbirine karışmaya devam ettiğini söylüyor...

— *Yani birbirine karışıp beraberce çocuk yapmak mı?*

— Evet, en azından ayrılma başladıktan sonra belli bir süre. İki Fransız araştırmacı Bernard Dutrillaux ve Jean Chaline'e göre en basit hipotez, birbirine yakın coğrafyalara dağılmış üç aile arasındaki bu eş değiştirmenin bir yanda ilk şempanzelerle ilk goriller arasında, diğer yanda da 'insana yakın'larla ilk şempanzeler arasında daha sıklıkla olması şeklindedir.

PALEOLİTİK PARK

— *Paleontologlar, eski kemik parçalarını inceleyerek, bizlere ilk insanın iÖ altı milyon yıl ile üç milyon yıl arasında yaşamış olan Australopithecus'lar olduğunu söylüyorlar. Acaba, tıpkı Jurassic Park filminde olduğu gibi, bir gün iskeletler üzerinde bulunacak DNA'lardan eski atalarımıza ait sırları bulabileceğimizi hayal edebilir miyiz?*

— Atalarımızın DNA gelişimini bilmek geçekten çok önemli: Türlerin yollarının nasıl ayrıldığını, hangi tür atamızın bizlere bugünkü kimliğimizi verdiğini anlayabiliriz... Ama Jurassic Parc'taki dinozor DNA'ları üzerindeki çalışmaları bir film ürünü, bilimsel değil. Çok eski olmaması koşuluyla, kurumuş bir deri parçası üzerinde, bir mummyada ve bazı durumlarda kemikler üzerindeki izlerde DNA'ları tespit etmek mümkün değil.

— *Yani?*

— Kemik mineralleşmemişse, birkaç düzine yıldan fazla değil. Öyle görünüyor ki, mesela meşhur Australopi

tekus Lucy'nin iskeletinde artık kemiksi yapı yok, taş olmuş hepsi! Öte yandan, kemiklerinden birini kaldırdığınız zaman, sezgisel olarak çok daha hafif bir yapı beklerken ağırlığından hayrete düşüyorsunuz. DNA veya protein bulmak konusunda hiç şansımız yok.

— *Daha az eski olan kemiklerde bir şeyler bulundu mu?*

— Evet. Bazı araştırmacılar, birkaç binyıllık mumyalar ve Florida bataklıklarında fosilleşmiş 8000 veya 9000 yıllık yerlilerin beyinlerinde bulunan DNA'lar üzerinde çalışıyorlar. Bu yüzden bazı genler üzerinde rahatlıkla çalışabiliyoruz. Devrim niteliğinde hiçbir şey yok: Sadece Amerikan Kızılderilileri ile olan ilişkilerini doğruladı, hepsi bu.

HÜCRELERİMİZDEKİ FOSİLLER

— *Australopitekus ya da ardılları olan insanlar, yani ortaya çıkış sırasına göre söylersek Homo habilis, daha sonra Homo erectus ve nihayet Homo sapiens'ten geriye kalan hiçbir şey bulunamadı mı?*

— Çok az bir şey. Hollanda'da bulunan ve daha sonra izleri kaybolan Homo sapiens'in meşhur türü Neandertal adamın hücre çekirdeğinin dış yüzünden gelen mitokondrial DNA'ya ait küçük bir parça... 300 çiftten oluşan bu çok küçük parça (bizim vücudumuzda üç milyar çift var) bugün sahip olduğumuz genetik yapıdan çok farklı bir tablo ortaya koydu. Belki de türümüzde hâlâ bunlardan vardır. Bu bilinmiyor. Her halükârda, bugünkü insana ait çalışmalarımızın sonuçlarına benzemiyor. Ama biz sadece 5000 adet örneği biliyoruz, bildiğiniz gibi dünyanın nüfusu altı milyar...

— *O halde hücrelerimizde hâlâ uzak atalarımızın genlerini taşıyoruz?*

— Hücrelerimizde geçmişimizin izlerini taşıyan, her bir bireye özgü, ama aynı zamanda türümüze de özgü genetik potansiyel vardır. Halihazırda, vücudumuzda pasif ya da

ancak belli dönemlerde harekete geçen, oysa bir zamanlar atalarımızın vücudunda çok önemli yeri olan genler var.

— *Mesela?*

— Genlerimizin bazıları, bizler henüz ana karnında üç haftalık bir embriyon iken olan bir kuyruk ve solungaçlar oluştururlar. Sonra bunlar kaybolur. Tümörlerin hücrelerin genetik malzemesindeki bir bozulmadan dolayı oluştuğunu da biliyoruz: Aralarından bazı genler uyanışa geçer ve tüylerin ya da bir deri parçasının oluşmasına neden olurlar, hatta münasebetsiz bir organın hücrelerini bile yaratırlar. Bazı genlerin bir zamanlar uzak atalarımızda arkaik karakterler oluşturduğu düşünülebilir, buradan yola çıkarak şunu düşünebiliriz: Bunlar bugün bizim kromozomlarımızda da hâlâ var ve bazı kişilerde yeniden aktif hale geçiyorlar... Aslında, en iyi DNA fosili, hücrelerimizin kalbinde taşıdıklarımız.

İNSANLAR DEĞİŞİKLİĞİ SEVİYOR

— *Farklı atalarımızı ve bunlardan gelen insanı açıkça ayırt etmek bu durumda oldukça zor.*

— Esasında bir insanın kesin olarak ne olduğunu söyleyemiyoruz. Üç milyon yıldan bu yana bilinen ilk Homo habilis ile Australopithecus'lar arasındaki süreçte insanı bulmakta zorlanıyoruz. İnsanı diğerlerinden ayıran biyolojik kriterler, özellikle de beraberce çocuk yapma imkânı, bizi bir yere ulaştırmıyor. Kültürel kriterler de pek açık değil. *Dünya'nın En Güzel Tarihi* kitabında Yves Coppens'in dediği gibi Australopithecus'lar şüphesiz alet kullanabiliyor olmalı ve başlangıç noktasından itibaren sadece tek bir insan türü yok. Zaman içinde, değişik dönemlerde, Homo erectus ve daha sonra Homo sapiens haline dönüşecektir... American Museum'dan Ian Tattersall gibi bazı saygıdeğer paleontologlara göre ise, düzinelerce farklı insan türü vardı ve biri, yani bizim türümüz dışında hepsi ortadan kayboldu... kesin bir karar vermek imkânsız.

— *Bizi doğru bir yerlere götürecek bir küçük fosil parçası da yok mu?*

— İlayır, insan fosili çok çok nadir ve doğrulanabilir bir hipotez üretebilmemiz için çok daha fazlası lazım. İÖ üç milyon yıl ile 150 000 yıl arasını kapsayan bir döneme ait elinizde iki iskeletten başka bir şey olmayınca, üç milyon yıl yaşamış bu çoğulcu nüfusun neye benzediğini ve aralarındaki ilişkileri nelerin oluşturduğunu anlamak imkânsız.

— *O halde, başlangıçtan itibaren çok çeşitli türler veya insan kategorileri olduğu düşünülemez değil.*

— Kim buna cevap verebilir? Yüzyıllar sonra torunlarımızın ortalama 1.40 m gelen bir Eskimo iskeleti ile boyu 1.80'den fazla bir Tutsi iskeleti bulduğunu hayal edin. O günün paleontologları bu boy farkı nedeniyle, iki ayrı türün olduğunu düşünecekler ve istemeden bugünkü meslektaşları gibi yanılgıya düşeceklerdir...

— *Birlikte çocuk yapamıyorsa, iki topluluk iki ayrı türü temsil eder, deniyor. Doğru değil mi?*

— Tamamen böyle. Oysa, Eskimo veya Tutsi olsunlar, pek çok farklılıklarına rağmen günümüz insanları birbirleriyle çiftleşebilirler. Bugünün insanlarında aşırı bir çeşitlilik var. Yine de tek ve aynı türü oluşturuyorlar. Tarih öncesi insanının bir zamanlar böylesi çeşitlilikte olması, değişik türlere ayrıldığını ortaya koymaz, bunu düşünmemeyi de gerektirmez.

— *Tek bir tür olsun olmasın, herhalde bu dönemin insanları Afrika topraklarında uslu uslu yaşıyorlardı.*

— Öyle görünüyor. Ama bu süratle değişecektir. Türümüz çeşitlenmekte ve farklılaşmakta gecikmeyecektir: Şüphesiz ki pek çok kere yeryüzünü keşfetmek üzere yola çıkacaktır.

TÜRÜN MACERA DOLU YOLCULUĞU

Yeryüzünün uzun sürececek keşfine giriştiler. Küçük ama gözüpek bir grup olarak, doğanın kaprislerine asırlarca boyun eğecek bir maceraya atıldılar.

İLK YOLCULUK

— *Elveda doğduğum toprak! Bir gün, Afrika'da gerçek insanlar, Australopithecus'ların kalıtcıları oldu ve aralarındaki en girişimci veya en meraklı olanlar köklerinden uzaklaşma tehlikesini göze aldılar, böyle mi?*

— Evet. Antik dünyanın keşfedilmesi başlıyor. Günümüzden 1,5 milyon yıl ile 500 000 yıl önceki zaman diliminde insanlar –ki bunlar artık *Homo erectus*'tur– doğduğu yerleri terk edip yollara düşer. Bu döneme ait çok az fosil olduğundan dolayı, sadece bazılarının nereye ve ne zaman vardığını biliyoruz.

— *Ama aynı yerden yola çıkan bu küçük grubun Doğu Afrika'dan çıktığına eminiz değil mi?*

— Aslında, başka yerlerde iz bulunamadı. Diğer kıtaların aynı yoğunlukta araştırılmadığını da söylemek lazım. Neden Afrika'daki Rift Vadisi üzerinde bu kadar duruluyor? Çok basit olarak söylersek, bu vadi çok derin bir fay ve de dört milyon yıllık çok eski katmanları bulmak kolay. Başka yerlerde, Asya, Avustralya veya Avrupa'da aynı dö-

neme ait kalıntılara ulaşabilmek için üç kilometre derinliğinde kuyular kazmak gerek!

— *Bu, sokak lambasının altında, geceleyin, anahtarlarını arayan adamın hikâyesi gibi.. “Buraya düştüğünden emin misin?” diye sorar birisi, “hayır” diye cevap verir adam, “ama burada ışık var”*

— Tamamen öyle. Bununla birlikte, bugün her şey insan türünün kökenlerinin Afrika’nın bu yöresinde olduğu konusunda birleşiyor.

— *O halde, büyükbabamız Homo erectus, pılısını pırtısını toplayıp dünyayı keşfetmeye çıkıyor. Bu zaman alıyor mu?*

— Avcı-toplayıcılar çok rahatlıkla günde elli kilometre hatta isterlerse daha da fazla yol alabilir. Bir hesap yapalım. Yılda üç yüz gün hareket halinde olduğunu, iki ay dinlendiğini varsayalım...Böylece yılda on beş bin kilometre yol alırlar. Bir başka deyişle *erectus*’lar bir milyon yıldan fazla yaşadılar. Yani pek çok kere kıtalar arasında tur yapmaya bol bol zamanları vardı.

— *Onları böylesi bir seyahate neyin sürüklediği biliniyor mu?*

— Belki basit bir şekilde bunu istiyorlardı. Veya, daha gerçekçi bir yorumla yeni kaynaklar bulmak için yer değiştirmek zorundaydılar. Bu zaman diliminde birbiri ardına oluşan soğuk ve sıcak dönemlerde, ekilebilir alanlar bazen bölgesel olarak 3000 kilometre yer değiştirdi! Bu durumda hayvanlarının peşinden gitmek ve hayatta kalmak için bağımlı oldukları ekinleri bulabilmek için göç etmeleri gereği gayet açık.

— *Yolculuğun hiç de dinlendirici olmadığını düşünebiliriz...*

— Atalarımız, sık sık coğrafi engellerle karşılaştılar: çöller ya da körfezler gibi. Ama bazı dönemlerde tam tersine coğrafya onların lehineydi. Mesela, buzul çağında Endonezya, Asya kıtasının bir parçasıydı ve ilk *Homo erectus*’lar Güney Asya’dan geçerek yürüyerek Java’ya ulaş-

bildiler. Günümüzden 500 bin önceye doğru Afrika'da, Çin'de, Endonezya'da, Avrupa'da *erectus*'lar vardı. Antik Dünya keşfedilmişti.

ÇIKIŞ NOKTASINA DÖNÜŞ

— *Ama çok uzun sürmedi bu. Zavallı erectus, keşiflerine rağmen sonuçta kayboldu. Bunun nedeni biliniyor mu?*

— Belki, bir dönem halefleri *Homo sapiens* ile bir arada yaşadılar ama bu hâlâ tartışılıyor. Beş bin asırlık evrensel bir tarihi otuz civarındaki kafatasıyla nasıl yeniden yazarsınız? Üstelik, uzmanlar, kendi konularında birbirleriyle uzlaşmıyor da. Paleontologlara göre, bu fosillerden bazıları *erectus*'un modernizasyonundan doğmuştur. Diğerlerine göre ise, bunlar zaten modern insanın kalıntılarıdır.

— *Çok basit değil yani...*

— Hayır. Aslında, sadece tek bir tane tam *erectus* iskeleti var. Bu da 1 600 000 yaşındaki, Afrika'da Turkana gölünde bulunmuş meşhur genç adam. Ki bu, Lucy ile birlikte tarih öncesine ait az çok bütün tek iskelet. Günümüzden 200 000 ile 100 000 yıl öncesi döneme ait bir düzine fosil ile modern insanı temsil ettiği kabul edilebilir sadece üç kalıntı yatağı var: Biri Filistin'de, 100 000 yıllarına ait, bir diğeri Etiyopya'da fosillerin yeniliğine ilişkin bazı kuşkların olduğu 100 ve 130 000 yılları arasındaki buluntu ve onaylanması gereken üçüncüsüye güvenilir bir tarih vermeyen Fas'taki buluntu.

— *Burdan ne sonuç çıkıyor?*

— Modern insanların, *Homo sapiens*'lerin, yani bizlerin ortaya çıkışı günümüzden 150 000 yıl ile 100 000 yıl arasında bir dönemde kuzey-doğu Afrika veya Ortadoğu'da bir bölgede olması.

— *Başlangıç noktasına dönüyoruz o zaman. Peki ama neden bu yeni biçimdeki insan başka yerde değil de Ortadoğu'da doğuyor? Başka kıtalarda yerleşmiş diğer büyük-*

babaları, erectus'lar, neden onlar sapiens olarak gelişim göstermediler?

— Bazı araştırmacılar, Çin'deki *erectus*'ların bugünkü Çinliler'in veya Afrikalı *erectus*'ların da bugünkü Afrikalıların ataları olduğu fikrine kadar gittiler. Bu saçma bir hipotez. Buna göre, biyologlar için bugünkü gelişim teorilerine tamamen zıt, aynı biçimde, aynı anda ve kimi zaman her yerde türün gelişimini sağlayan içsel, genetik bir mekanizma vardı. Bu görüşe göre, değişim sadece tek bir bölgede oluşabilirdi.

DEĞİŞİME UĞRAYANLARIN GELECEĞİ VARDIR

— *Bugünkü gelişim teorisine göre, yeni bir türün doğması için, küçük bir grubun kendi köşesine çekilmesi ve yepyeni bir görünüm alması gerekiyor. "Gelişmek" denilen şey bu, değil mi?*

— Genel olarak böyle: Küçük bir topluluk kendi kökenlerinden farklı bir çevrede kendini izole olmuş bulur, ayrıldığı toplulukla üremesini engelleyen bir dizi genetik değişim geçirir. Eğer yeni çevresinde hayatta kalabilirse, kendini yeni bir tür olarak kabul ettirir. Örneğin, Amazon ormanlarında yaşamış olan budur. Bir kuraklık döneminde, bazı hayvan türleri kendilerinden öncekilerden çok daha farklı şartlarda ormanın küçük bir bölgesine sıkışıp kalmışlardır. Yeni türler burada ortaya çıkmıştır. İklim yenisinden nemli döneme geçince bunlar birbirlerinden o kadar farklılaşmışlardır ki bir yerlerde karşılaşmamışlardır bile.

— *Nedeni zaman içinde kromozomlarının da değişime uğraması mı?*

— Evet. Bu çok sık ortaya çıkar. Genler ve kromozomlar demir çubuklar değildir. Hiç durmadan kopar, yeniden yapışır, gelişir, değişime uğrar ve birbirini kopya ederken yanılırlar... Bizde de aynısı geçerlidir. Kısırlıkla ilgili mu-

ayenelerde, kromozomlarının yapısı hafif değişikliğe uğramış kişiler olduğu çıkar karşımıza. Eğer bu nesiller boyu sürerse, diğer insanlarla çoğalmaya engel olabilir. Ancak çok az yenilik ayakta kalmakta: Doğal ayıklanma bunların önemli bir bölümünü eler. Değişime uğrayanların devam edebilmeleri için çok çabuk bir şekilde izole olmaları gerekir, yoksa değişimleri ana topluluk içinde erir gider. Birbirine çok benzeyen türlerde istisnai durum vardır; deve ve tek hörgüçlü deve, hatta aslan ve kaplan gibi birbirleriyle karşılaşan türlerde melezler doğurgandırlar. Bu, bunların gerçek türler olmadığını gösterir.

— *Bizim şu eski erectus ve sapiens'lere gelirse... Değdiğiniz gibi birbirleriyle karşılaştılar mı?*

— Bu konuda hiçbir şey bilinmiyor. Tek ve aynı bir tür söz konusu olsaydı morfolojiye rağmen bu mümkün olabilirdi. İkisi arasındaki geçişi açıklayan en basit hipotez, Afrika'da tek bir *erectus* topluluğunun gelişip türü değiştirerek ya da değiştirmeyerek *sapiens*'leri doğurduğuna dayanıyor. Bilimde en basit hipotezler, onları koruyabildiğiniz sürece en iyileridir.

VAAT EDİLMEMİŞ TOPRAKLAR

— *Modern insanlar Ortadoğu'da, Filistin'de bir yerlerde ortaya çıktı diyorsunuz. Şaşırtıcı... Bir kez daha, İncil'de sözü edilen yaradılıştaki Büyük Patlama gibi ("Işık parlasın!") bilim bir şekilde dinle yine birleşiyor.*

— Bilim ile din arasında hiçbir bağlantı yok. İnsanın kökenlerini kutsal topraklarda veya Nuh'un gemisinin izlerini Türkiye'de aramak boşuna. Bence iki dinsel tavır var. Birincisi, metinlere bağlı kalarak ve onları yorumlayarak gerçeği oluşturmak: Bu Hristiyanlıkta, papaz Ussher tarafından sembolize edilen köktendinci bir tavır: Ussher, 1600'de dünyanın günümüzden önce 4004 yılında, 23 Ekim'de, bir cumartesi sabahı 9'da yaratıldığını hesapladı. Bu gerçekten ko-

mik. Bazı gerici hahamlar, belki Yahudilere ait olabilir diye çok eski bazı fosillerin yeniden toprağa gömülmesini istedi... Bu tür görüşler bilim ile hiçbir şekilde uyuşmaz.

— *Ya diğer tavır?*

— Diğer yaklaşım ise, temel metinlerin sembolik değerleri olduğu, davranış çizgilerini belirlemeye yaradığı, yaratıcı ile bir ilişki ve duygu bağı sağladığına yönelik, bunun da bilimle hiç ilgisi yoktur. Ama bu yaklaşım, buna karşın, tarihin iyi bir sunumunu yapma potansiyeli taşır ve bu metinler, yeni bilgilerimizle uyum içinde yorumlanabilir. Evrim teorisini “belli bir değer” olarak kabul eden Papa II. Jean Paul bu yönde çok küçük bir adım atmıştır.

YOK OLMANIN KIYISINDA

— *O zaman bilime geri dönelim. İşte karşımızda Ortadoğu’da yaşayan türümüzün kurucusu topluluk, orijinal grup, işte bizim ilk atalarımız. Neye benzediklerini biliyor muyuz?*

— Dış fiziksel özelliklerini bilecek hiçbir veriye sahip değiliz, ne de derilerinin rengini bilmek için. Eğer yerel koşullara uyum sağlamak için Ortadoğu’da yeterince uzun süre yaşadıkları varsayılırsa, koyu esmer veya bronzlaşmış oldukları düşünülebilir. Ve eğer bugün var olan tüm insan topluluklarının çeşitliliğinin kökeni olduklarını kabul edersek, her birine farklı nesiller oluşturacak bir yetenekleri olduğu kabul edilir.

— *Onlar hakkında başka ne biliyoruz?*

— Çok yakın zamanlarda, genetik sayesinde oldukça şaşırtıcı bir şey bulundu. Dünyanın farklı bölgelerindeki insanların genlerini kıyaslayarak, bütünün çok homojen olduğu ortaya çıkarıldı. Bilgisayarda eski insan topluluklarının yaşam koşulları ve genlerinin bugüne dek geçirdiği değişim biçimi simule edildi. Bugün görülen insan topluluklarının genetik homojenliğini açıklayacak tek çözüm, tarih

öncesindeki atalarımızın sayısının, çok uzak olmayan bir süre önce neredeyse topluluğun kaybolma sınırında olduğuna yönelik.

— *Başlangıçta mı?*

— Çok uzun bir süre boyunca. Bu, diğer verilerle doğrulanmış durumda. Genellikle, tür, boyut olarak ne kadar büyükse, sayısı o kadar az. Bu yüzden büyük maymunların, büyük memelilerin nüfusu hiçbir zaman kalabalık değil: En fazla yüzbinlerce kişi, yüzmilyonlarca değil. Bu kural, büyük maymunlarda olduğu gibi insanlarda da devam etmiştir; az sayıdaydılar. Zaten, yakın zamanlara ait insan fosillerinin bolluğuna karşın paleolitik'e, tarım öncesi döneme ait olanlar o kadar azdır ki araştırmacılar bunları özel yerlerde saklarlar.

— *Bu, onların çok eski zamanlara ait olmalarından dolayı böyle değil mi? Belki tahrip edildiler veya onları bulmakta büyük zorluk çekildi?*

— Hayır, 100 000 yıldan fazla bir süredir ölümler gömülüyor, fosilleşme ve iskeletlerin korunma koşulları da gayet iyi. Paleolitik insanın ölümlerini ve kemiklerini yakarak sistematik olarak kendilerini yok ettiklerini varsayalım, birtakım izler, evlerde buna dair belirtiler bulmamız lazımdı. Hayır, bu da yok. Eğer çok fazla bir şey bulunamıyorsa bu onların çok az kişi olduklarının işareti.

— *Kaç kişiydiler o halde?*

— Bütün bir tür için beş ya da on bini doğuran, bir başka deyişle ana, baba ve çocuklarla beraber otuz bine yakın kişi... Belli bölgelerde yoğunlaşmış bir nüfus. Modern insan başlangıçta o kadar azdı ki, uzunca bir süre yok olma raddesine geldi.

— *Yani biz bugünlere gelemeyebilir miydik?*

— Kesinlikle, *sapiens*'in ortaya çıkışına dair hiçbir ön belirti yok. 30 000 kişilik bu grubun yok olması için, AIDS veya Ebola gibi bulaşıcı bir virüs veya kuraklığın ardından gelen büyük bir kıtlık yeterdi. O zaman böyle karşılıklı konuşuyor olamazdık.

İKİNCİ YOLCULUK

— *Homo sapiens* de özellikle Ortadoğu veya Afrika'da ortaya çıktığına göre, o da atası *erectus* gibi, diğer kıtalara yerleşmek üzere yola koyulmuş olmalı.

— Evet. İnsanın ikinci büyük yayılması, günümüzden 100 000 yıl önceden itibaren onbinlerce yıl sürüyor. Ataları *erectus*'lardan çok uzun zaman sonra, bu defa *Homo sapiens*'in küçük bir grubu –ki bunlar hâlâ avcı-toplayıcı olan paleolitik insanı– beş kıtayı işgal etmek üzere yola çıktı: Günümüzden 67 000 yıl önce Asya, yani Çin'e, günümüzden 50 000 yıl önce Yeni Gine ve Avustralya'ya, günümüzden 40 000 yıl önceye doğru Batı Avrupa'ya... Cro-Manyon insanı olarak adlandırılan iskeletler bunu ispatlıyor. Daha sonra günümüzden 45 000-35 000 yıl önce Afrika'ya yeniden yerleşiyorlar ve başarısız olsa da ilk olarak günümüzden 45 000 yıl öncesine doğru Amerika'ya gidiyorlar, buraya ikinci kez gidişleri günümüzden 18 000 yıl önce...

— Sonu gelmez soruyu soracağım: Bütün bunlar nereden biliniyor?

— Bu ikinci yayılma ile ilgili maalesef pek az bilgiye sahibiz. Bazı fosiller, Çin'de bulunmuş bir kafatası, Avustralya'da bulunmuş bir diğeri, şurda burda el aletleri ve bazı ortak aktivitelerin izleri... Çok az. Bu durumda, kıtaların gelişimini araştıran bilim dalı paleocoğrafyanın öğrettiklerinden faydalanarak, tündengelim metoduyla olayların devamlılığını yeniden oluşturmamız. Örneğin 18 000 yıl önce –bu üzerinde çalışılmış bir dönem– deniz seviyesinin düşük olduğunu biliyoruz; Güney-Doğu Asya'nın adaları kıtanın bir parçasıydı ve Vietnam'dan Java'ya ya da Filipinler'e yürüyerek gidilebilirdi. Ama Timor ile kıta arasında 90 kilometre genişliğinde bir deniz parçası vardı ve kıta böylece Avustralya ve Papua Yeni Gine ile birleşiyordu.

— Atalarımız bu denizleri nasıl aşıyordu?

— Muhtemelen tahtadan kayıklarla... Her ne olursa olsun bunu yaptılar. O zamanlar Sahra, bugünkünden daha genişti, Afrika'nın ortasında etrafı savanlarla çevrili dar bir tropikal orman bandı vardı. Küçük bir insan topluluğu bu bölgede kapanlara yakalandılar ve belki de bazı Afrikalı toplulukların karakterini açıklayan özel değişimler yaşadılar... Aslında, bilgisayar simülasyonlarının gösterdiği gibi, bu dönemde büyük bir nüfus hareketleri vardı: İnsanlar, avcı-toplayıcı, yarı göçebeydi ve çok önemli iklim çeşitlerine bağımlıydılar... Hiç şüphesiz, bizim tahmin edebileceğimizden çok daha fazla yer değiştirdiler.

ATALARIMIZ, GÖÇMENLER

— *Atalarımız, kendilerinden öncekilerin izinde Avrupa'ya ulaştıklarında büyük bir sürprizle karşılaştı; tuhaf yerliler Neandertal'lerle burun buruna geldiler burada. Bu insanlar nereden geliyordu?*

— Ay'dan düşmemişlerdi. Bunlar ya *Homo habilis*'in ardılı olan çok uzun zamanlar önce Avrupa'ya yerleşmiş ve burada izole olmuş insanlardı ya da, ki bu daha büyük bir olasılık, Avrupa'ya yerleşmek için Ortadoğu'yu daha erken terk etmiş olan *Homo erectus*'un bir koluydu.

— *Yves Coppens, La Plus Belle Histoire du Monde (Dünyanın En Güzel Tarihi) kitabında, bizlere bu iki topluluğun belli bir zamanda birlikte yaşadıklarını söylüyor.*

— Evet. Uzun zaman, Avrupa'da Cro-Magnon olarak adlandırılan, asil ve gelişmiş yaratıklar olarak betimlenen *Homo sapiens*'in en eski Avrupalılar olduğuna, kaba saba Neandertal'lerin de bilinmez diyarlardan geldiğine inanıldı. Bu, sanatsal kapasiteyle zekânın Avrupa'da ortaya çıktığı öngörüsüne imkân sağlıyordu. Birçok açıdan yanlıştı bu. Bir kere, bu iki insan topluluğunun eşit derecede bilgi birikimine sahip olduğu artık biliniyor, ölümlerini belli bir tören-

le gömüyor, gelişmiş el aletleri kullanıyorlardı ve aynı dönemde aynı kültüre sahiplerdi. Öte yandan, 1988'de, Ortadoğu'da günümüzden önce 100 000 yıllarına ait modern insan fosilleri bulununca model tersine çevrilmek zorunda kaldı: Cro-Magnon adamı Avrupa'nın en eski yerlisi değildi, başka bir yerlerden gelmişti. Buna göre, atalarımız zaten göçmendiler.

— *Sizin Neandertal'leriniz, diğerleri kadar zeki olmalarına rağmen yine de ortadan kayboldular.*

— Kimilerine göre aralarında savaştılar ve bu onların yok olmasına neden oldu. Kimilerine göreyse küçük *sapiens*'lerle çocuk yaptıkları için genetik olarak asimile oldular... Bu konuda hiçbir kanıta sahip değiliz. Bu iki topluluğun birbiriyle karıştığını, iki ayrı tür olduklarını ya da aynı modern insandan çıkmış iki varyasyon olduğunu Neandertal adama ait küçücük DNA parçası söyleyemez. Bu da bize, günümüz toplumunda gözlerinin altında büyük yağ birikintileri olan veya yüzü nerdeyse üçgenimsi garip insanlar görmenin hiç de ender olmadığını açıklıyor. Acaba bu, kim zaman kendini gösteren genlerimizin bir mutasyonu mu? Veya eski Neandertal genlerinin kendini göstermesi mi? Her ne olursa olsun, sokakta bir Neandertal görsek biraz şaşırırız, bu doğru, ama bazı çağdaşlarımızdan daha egzotik bulmayız.

AMERİKA'NIN GERÇEK KEŞFİ

— *Siz diğer ataların, Atlantik'in öbür yakasına gittiklerini söylüyorsunuz: Bu keşfedilecek son kıtaydı, Amerika'nın bu ilk keşfi nasıl oldu biliniyor mu?*

— Yanlış yere, Bering Boğazı üzerinde buzdan bir geçit olduğundan bahsedilir... Çok daha basittir oysa. İklimciler göre, denizlerin seviyesi her 20 000 yılda bir düşüyordu ve buna göre Sibiry'a'dan Amerika'ya yürüyerek geçmek mümkündü. Tarih öncesi dönemlerde, hiç şüphesiz, Ameri-

ka pek çok kereler istilaya uğradı. Brezilya'da 45 000 yıllık insan yerleşimlerine dair izler bulundu.

— *Peki bu ilk Amerikalılar'a ne oldu?*

— Bunu bilmiyoruz. Bugünkü Kızılderili Amerikalılar'da iz bıraktılar mı? Ya da, ki daha büyük bir olasılık bu, ortadan mı kayboldular? Bu kıtada günümüzden 18 000 yıl öncesine ait hiçbir insan izine rastlanmıyor. Amerika'nın gerçek Kızılderili topluluğunun Bering Boğazı'ndan kalabalık gruplar halinde gelerek buralara yerleşmesi bu tarihlerde olmuştur.

ÇOK ESKİDEN BERİ KÜRESELLEŞİYORLAR

— *Büyük bir maceraya atılan bu adamlar ve kadınlar doğayla savaşıp farklı kıtalara yerleşiyor ve binlerce yıldır atalarının yaptığı gibi yaşıyorlar: Avcılık yapıyor ve bitki topluyorlar...*

— Evet. Bu avcı-toplayıcılar dış etkenlere karşı çok dayanıksız. O dönemde, insan topluluklarının nüfusu çok az; tropikal ormanlar, çöller, Sibiry'a gibi farklı çevrelerde çok daha izole bir yaşam sürüyorlar. Doğan çocukların dörtte üçü daha olgunluk yaşına gelmeden hastalıklar, kötü beslenme veya açlıktan ölüyorlar.

— *Açlık mı? Bazılarının yazdığı gibi bolluk zamanı değil miydi?*

— Avcı-toplayıcılar sık sık açlıkla karşı karşıya kalıyorlar, çevre koşullarına çok bağımlı ve açık bir yaşam bu. Bu durumun değişmesi için daha birkaç binyıl beklemek gerekiyor, ki bu da 100 000 yıl önce tarım ve hayvancılığın icadıyla besinlerde bollaşma ve insan üzerinde olumlu etkilerin görülmesi demek.

— *Bu arada, yeryüzünün tamamen keşfinin bundan 20 000 yıl önce yani günümüzden 18 000 yıl öncesinde olduğunu söyleyebilir miyiz?*

— Evet. Günümüzden 30 000 yıl önceye doğru, insan-

lar dört kıtaya yayılmışlardı, hatta Amerika'nın ilk yerleşimini de dahil edersek Amerika'da da. Günümüzden 18 000 yıl önce, Pasifik adalarının bazılarını dışarıda tutarsak –bazı adalara son bin yılda yerleşilmiştir– aslında beş kıtadaydılar. Yüzyüzü tamamen kolonize edilmişti.

İNSANLIĞIN BAHARI

İyi kötü, atalarınız keşfettikleri topraklara yerleştiler. Yavaş yavaş gruplar birbirinden ayrıldı, topluluklar çeşitlendi, kullanılan diller özel hale geldi. Büyük insan çeşitliliği yeşermeye başlamıştı.

KURA ÇEKME

— *Tamam, oldu işte! Yeryüzü işgal altında. İnsanlar bundan böyle beş kıtada yaşıyor. Hepsi de aynı türden, o küçük topluluktan geliyor. Yine de ilerde birbirlerinden farklılaşıyorlar. Bu nasıl oluyor?*

— Şimdi yeryüzünün tümüne yayılmış olsalar dahi, insan topluluğu hâlâ çok az sayıdadır. Unutmayalım ki diğer kıtaları keşfetmek için çıkan topluluk 30 000 kişilik bir gruptu ve ilk binyıllarda bu sayı pek de artmadı. Bu gezginci grupların hücrelerindeki genler ana topluluğunkine tam olarak benzemiyor.

— *Neden?*

— Türün kendine özgü bir genetik yapısı olsa da, her birey kendine özgü. Anne ve babasından gelen özel bir karışım olan genetik orijinallliği var. Bir anlamda, her bir göç, bir kuraya eşdeğer, sanki ortak stoktan rastgele bir avuç gen alınıyor. Başlangıçta ender bulunan genler genel karışım ile temsil edilmeme riskini taşıyor; ortak olanları şüp-

hesiz bulunuyor ama aynı oranlarda değil. Yani göç eden bu topluluklar etrafa dağılırken içinden çıktıkları toplumu tam olarak temsil etmeyen genetik bir çantayla dolaşıyorlar; bu doğası itibarıyla değil de –çünkü bütün insanlar aynı stoğu kullanıyor– genlerin dağılımı ve çoğalma frekansı açısından böyle. Böylece yavaş yavaş, nesilden nesile, terk ettikleri atalarından farklılaşmaya başlıyorlar.

— *Göçler insan topluluklarını parçalıyor. Fiziksel olarak da farklılaştırıyor mı?*

— Evet, ama bunu açıklamak için genler yeterli değil. Tarih öncesi zamanda, içinde yaşanan çevre, nesiller boyunca ona en iyi uyum sağlayanı seçerek önemli bir rol oynuyor. Böylece fiziksel görünüm, belli morfolojik hatlar, boy, vücut biçimi, deri rengi değişikliğe uğruyor.

— *Çevre “ayıklaması”nı nasıl gerçekleştiriyor? Mesela cilt rengini ele alalım. Eğer Ortadoğu’dan gelmiş ilk Avrupalıların daha ziyade koyu esmer oldukları varsayımını kabul edersek torunları nasıl oluyor da beyaz hale geliyor?*

— Buna cevap verebilmek için, bugünün insanı üzerinde çalışmaktan başka yol yok. Dünyada deri renginin dağılımından yola çıkarsak, yakın zamanlarda yer değiştirmemiş toplulukları incelediğimizde güneş unsuru etkisiyle karşılaşırız: Güneşe maruz kalan bölgelerde yaşayanların derisi koyu, güneşin zayıf olduğu bölgelerde yaşayanlarınkiyse daha açık renklidir.

GÜNEŞ TENE DEĞİNCE

— *Bu güneşin de önemli bir rol oynadığını ortaya koyuyor. Hangi rol bu?*

— Bunun için biraz düşünmemiz lazım. Bugün, İrlanda ya da İsveç kökenli sarışın sörfçülerin, çölde çıplak yaşayan Avustralyalı Aborijinlerden çok daha fazla cilt kanserine yakalandığını biliyoruz. Bu hastalığın atalarımızda kimi zaman ayıklama yapabileceğini akla getiriyor. Bu zayıflık, on-

binlerce nesil boyunca, ölüm oranlarında da bir değişiklik yaratmış olabilir. Tropikal bölgede yaşayan açık tenli insanlardan bugüne daha azı gelmiştir ve yavaş yavaş bu bölgelerdeki topluluklar koyu renk tenli insanlardan oluşmuştur.

— *Olabilir. Ama tam tersini düşünürsek, açık tenli insanlar neden daha az güneş olan bölgelerdeler?*

— Bir diğer hipotez şu: D vitamininin kemiklerde kalsiyumu geliştirmek için çok gerekli olduğu biliniyor, hatta çocuklarda raşitizmi engellemek için çocuklara bu vitamin verilir. Organizmamız, cildin üzerine gelen güneşin ultraviyole ışınlarının etkisiyle doğal olarak D vitamini üretir. Güneşin etkisinin daha az olduğu bölgelerde koyu tenli insanların açık tenlilere oranla daha az D vitamini oluşturduğu saptanmıştır. Bu, taşıyıcıların raşitizm riskinin daha yüksek oranda olduğunu gösteriyor gibi. Tarih öncesinde, soğuk ya da ılıman bölgelerden gelen koyu tenli insanlar raşitizm hastalığına daha çok yakalanmış olmalı. Nesiller boyunca, açık tenli insanlar ayıklanmışlardır. Ama bunlar varsayımlar hep.

PAPOU, BANTOU DEĞİL

— *Atalarımızın, ten renginin radikal olarak değişmesinin en azından ne kadar zaman aldığını biliyor muyuz?*

— Oldukça çabuk oluyor. Birkaç bin nesil boyunca sü-rüyor şüphesiz... Amerikan yerlilerine bakın. Bu kıtaya günümüzden önce 20 000 ile 5 000 yılları arasında gelmişler. Oysa bugün Guatemala veya Kolombiya'ya yerleşmiş olanların doğduklarında Kanada veya Arjantin'dekilerden çok daha koyu bir ten rengine sahip oldukları dikkat çekiyor; yani bu değişimin ortaya çıkması için 15 000 yıl yeterli. Aynı durum, Güneydoğu Asya'da siyaha yakın tenli Malinezyalılarla daha açık tenli Polinezyalılar arasında da görülüyor, oysa ki bu iki topluluk genetik ve kültürel olarak birbirine çok yakın.

— *Tersi de var mı? Fiziksel olarak benzer, genetik olarak farklı olunabiliyor mu?*

— Okyanusya'daki Papoular ile Afrika'daki Bantoular'ın genleri incelendiğinde birbirleri ile hiç benzerlikleri yok: Papoular genetik olarak Vietnamlılar'la Çinliler'e yakın, Bantoular ise diğer Afrikalılara yakın, ki bu da mantıklı. Ancak, fiziksel olarak birbirlerine çok benziyorlar: Ufak tefek, kıvrıkcık saçlar, çok koyu ten, çünkü ekvator ormanlarında yaşıyorlar. Tüm bunlar, tarih öncesinde, aynı tip bölgelerde yaşayanların, yaşadıkları çevreye uyum sağlayarak benzer fiziksel karakterler geliştirdiklerinin ispatı yönünde.

SAHTE IRKLAR

— *O halde, atalarımız tarafından seçilmiş yer ve genlerin ortak oyunuyla toplulukların karakteristik özellikleri oluşuyor. Belki "etnik" gruplar demek daha doğru, çünkü bugün bilim artık "ırklar" kelimesini kullanmıyor, değil mi?*

— Hayır. "Irklar" üzerine çalışmalar tarihi bir önyargılar dizisinin devamı. Bilimin de bunda payı var. Antropologlar, uzun süre deri rengine göre ırksal sınıflamalar yaptı: Beyazlar, Siyahlar, Sarılar. Yüzyılın başında kan grupları keşfedildikten sonra aynı kategorilerin bulunacağına ve ırkların varlığının ispatlanacağı sanıldı. Hatta bazı Naziler, B grubunun melez bir karakteristiği olduğunu, ve saf A'ilerde bunun görülmediğini göstermeye çalıştılar. Tüm bunlar saçmaydı. Bugün dünyadaki toplulukların çoğunun bütün kan grubu yelpazesine sahip olduğu biliniyor. Bir Papou'nun kendisi ile aynı gruptan birinden kan alması, aynı kökenden ama farklı bir gruptan kan almasından daha iyi. Organ nakli için de aynı şey geçerli.

— *Ya diğer genler için?*

— Bugün binlerce farklı genetik sistemi biliyoruz. Ama beyazların geni veya siyahların geni diye bir şey yok. Bütün beyazlarda ya da bütün siyahlarda bulunan ve diğerlerinde

bulunmayan hiçbir gen yok. Bu, bilinen bütün genler için geçerli. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bilimadamları, bütün topluluklardaki gen repertuvarının aynı olduğunu anladı. Avrupalılar'da sık görülen bazı genler belki Doğulularda ya da Avustralyalılar'da azdı ama yine de vardı. Genetik farklılıklar, insanların kafalarına, deri renklerine ya da coğrafi kökenlerine bağlantılı olarak hayal ettiğimiz kategorilere uymuyordu. Genler, insan topluluklarını birbirinden kesin çizgilerle ayırmışçasına bölmeye imkân vermiyor.

— *Genetik olarak benzer küçük gruplar bile yok mu?*

— Hayır. Tabii ki, tesadüfen iki insanı alsanız, aynı topluluğa aitseler, farklı topluluktan olanlardan daha fazla birbirlerine benzeme şansları vardır. Ama bu genetik olarak benzer aileler yaratmaya götürmez. Belki anlaması güç bir şey bu ama şöyle düşünün; bugünün insan topluluğunda basit genetik kategoriler oluşturulamaz. Eğer A grubu kana sahip insanları bir araya getirseniz, yeryüzündeki tüm toplulukların insanları burada yer alacaktır. Rh+ gen grubuna bakarsanız, dünya nüfusunun bir başka örneğini keşfedersiniz. Seçtiğiniz kritere göre, deri rengini, kan grubunu, Rh'ı, boyu ya da başka bir şeyi öne çıkardığınızda her seferinde farklı sınıflandırmalar elde edersiniz.

İNSANLIĞIN BÜYÜK RESMİ

— *Yine de farklı insan tiplerinin varlığını görüyoruz. Bu, sadece dış görünüşten ötürü değil o zaman?*

— Evet ve görünüşe güvenmemek lazım. 1784'lerden itibaren, Herder, ırksal sınıflandırmaları yapanlara karşı cevap olarak şunu yazıyordu: "Ne dört ne de beş insan ırkı var, insan grupları birbiriyle karışarak tüm zamanlara ve tüm kıtalara yayılan büyük bir görüntünün gölgelerini oluşturuyor."

— *Çok güzel! Ve de müjdecî!*

— Evet. 1924'te bu defa Eugene Pittard adındaki Cenevreli bir antropolog, şu müjdeyi verir: Aynı topluluktan çık-

miş bireyler arasındaki çeşitlilik inanılmaz boyuttadır; bu çeşitlilik, aralarındaki sınırları ve kopmaları fark edemeyeceğiniz aynı gidişatı sürdüren komşu toplulukları da kapsar. Bu fikir, en son buluşlarla doğrulanmıştır: Toplulukların kendi içinde bile büyük bir çeşitlilik vardır. Deri rengi örneğini ele alırsak, aynı grubun içinde özellikle koyu tenlilerde geniş bir renk skalası görürüz... Evrende dolaşmayı sürdürürsek, dünyadaki tüm topluluklarda, aynı resmin gölgesinde devam eden bir çeşitlilik gözlemleriz.

— *Bugün de gözlemlediğimiz, bu devamlılık, bu derece derece ilerleme mi?*

— Evet. Son on ila otuz bin yıl arasında genler çok değişmedi. Değişen, dış görünüş, biçimler, ölçüler, renkler ve de özellikle kültürler, dinler ve lisanlar.

BİR TEK DİL

— *Tam da bu noktaya gelmişken soralım; ana topluluktan ayrılıp göç ederken ilk grupların kendilerine özgü bir diyalekt geliştirdikleri zannedilir. Gerçekten de lisanlar böyle mi doğuyor?*

— Uzun zaman, hiçbir delil olmaksızın konuşma yetisinin insanların yerleştiği her bölgede bağımsız olarak edinildiği ve bunun farklı modern dillerin doğmasına neden olduğu iddia edildi. Batıda, büyük lisan grupları arasındaki akrabalık üzerine araştırmalar bu yüzden alaya alındı hatta bilimsel çevrelerce yasaklandı. Bugün, artık daha çok tüm dillerin tek bir kökenden doğduğu düşünülüyor.

— *Bu görüşü doğrulayan nedir?*

— Birbiriyle uyuma katsayısı. Amerikalı Noam Chomsky'nin çalışmaları sonucunda dilbilimciler, tüm diller için ortak bir gramer yapısı olduğunu keşfettiler. Aynı zamanda, kökeni ne olursa olsun bir bebeğin evrensel bir lisan yeteneği taşıdığı biliniyor: İnsanların doğduklarında, bütün lisanları öğrenme ve konuşma imkânı var, çevresin-

de duyduğu lisan veya lisanlara ilişkin seslere öncelik vererek bu yeteneğini kaybediyor. Buradan hareketle, bütün insanlarda bütün sesleri üretme ve cümle kurma gibi ortak bir yeteneğin varlığı sonucu çıkıyor. Ayrıca, dilbilimciler, mevcut diller arasındaki bağları yeniden oluşturarak bunların içindeki çok uzak akrabalıkları araştırdı ve büyük dil ailelerini saptadılar.

— *Bunu nasıl yaptılar?*

— Genel olarak yaşamsal öneme sahip bazı anahtar kelimeleri incelediler; su, ben, sen gibi... Değişik dil gruplarında bunları kıyasladılar. Bu, Afrika dilinde dört büyük aileyi ortaya çıkardı. (Kıtanın güneyindeki Khoisan'ların klik dili batıda, ortada ve Afrika'nın güneyinde Nijerya-kordofan dilleri; Eski Mısırca, Berberice, Arapça ve İbranice'nin içinde bulunduğu Afrika-Asya dilleri; Nijerya'dan Afrika'nın doğusuna kadar kullanılan Nil-sahra dilleri). Ve de hâlâ tartışılmakla beraber sadece Amerika'da kullanılan üç büyük dil ailesi. Amerikalı dilbilimci Merrit Ruhlen dünyanın tüm büyük dil aileleri tarafından paylaşılan kökler keşfetti. Bunlar, bir bakıma "fosil kelimeler", tıpkı gen fosilleri veya kemik fosilleri gibi. Bütün bunlar, günümüzden önce 50 000 ile 20 000 yılları arasında 12 aileye ayrılan 5000 lisanın anasının tek bir lisan olduğu düşüncesini destekler gözüküyor.

SÖZ SIRASI GENLERDE

— *Bu da, sizin daha önceden söylediğiniz gibi, tüm insan topluluğunun kökeninin küçük bir grup olduğu ve bölünerek aynı tarihe doğru göçe başladıkları fikrini doğrular nitelikte.*

— Kesinlikle öyle. Amerikalı araştırmacı Luca Cavalli Sforza, biraz tuhaf görünmekle birlikte, farklı kıtalardaki genlerle lisan çeşitlerinin mukayesesine girişti. Benim ekibim de bunu Afrikalı topluluklar için yaptı. Ve sürpriz bir şekilde her ikisi arasında çok yakın bir ilişki olduğu keşfe-

dildi. İki topluluk genetik olarak yakınsa lisanlarıyla da yakınlar: Genlerinin sınıflandırması ne kadar benzeşiyorsa temel sözcükleri de o kadar benzeşiyor.

— *Bu nasıl izah ediliyor?*

— Konuştuğumuz lisanı belirleyen genler olmadığını biliyoruz. Bir bebek, kökeni ne olursa olsun, yetiştiği yerdeki lisanı öğreniyor. Lisanlar ve genler arasında böylesine bir paralellik bulunmasının nedeni, günümüzden önce 30 000 ile 3 000 yılları arasında insanların Afrika kıtasına dört dalga halinde yayılması ve bunun dört büyük dil ailesine denk gelmesi. Bu grupların birbirleriyle çok ilişkileri yoktu, lisanları çok hızlı birbirinden ayrılırken genlerinin tekrarı da paralel olarak değişiyordu.

— *Ne kadar zamanda?*

— Lisanlar çok çabuk değişti. Düşünün ki bin yıl önce konuşulan ortaçağ Fransızcasını bugün biz anlayamıyoruz. Fransızca ve İtalyanca en azından iki bin yıldır birbirinden ayrıldı... Diller, gen frekansından çok daha çabuk değişiyor. Yeni diyalektlerin ve ardından yeni lisanların doğması için iki ya da üç asır yeterli. Ama genlerin gelişiminin topluluklar arasında belirgin farklılıklar yaratması için onbinlerce yıl gerekli. Zaman ölçeği de aynı değil.

BÜYÜK KARIŞIM

— *Sıra, Jean Guilaine ile konuşacağımız yakın dönemde, büyük neolitik devrimde... Topluluklar birbirlerinden ayrılıp bir yerlere yerleşip, genetik yapıları ve konuştukları dillerle bireyselleşince sanki hareket tersine dönüyor. Aralarında değiş tokuşa başlıyorlar.*

— Tamamen öyle. Bu, günümüzden 10 000 yıl önceden itibaren, yani neolitik dönemde hızlanıyor. Sayı arttıkça beş kıtanın insanları birbirleriyle ilişkiye giriyor ve gittikçe bu alışveriş artıyor. Birbirlerine yakınlaştıkça daha çok ilişki kurup karışıyor ve birbirlerine daha çok benziyorlar. Buna

karşın, birbirlerinden uzaktaysalar, genetik yapıları da o kadar farklı oluyor. Böylece insan topluluğunun bugünkü gen dağılımının kökenini oluşturan yeryüzü ölçeğindeki göç ağı uygulamaya konuyor.

— *Bir kez daha soralım, bunu nasıl biliyoruz?*

— Artık bu konuda daha sağlam bilgilere sahibiz: Yeryüzündeki çeşitli toplulukların genetik yapıları ve onları ayıran coğrafi uzaklıkların farklılıklarını gözlemliyoruz, ilginç olan bu ikisi arasındaki ilişki. Bunun bir de kuş uçuşu mesafe olmadığını göz önüne getirin, tarih öncesi zaman boyunca kıtalar oluşurken geçmek zorunda kaldıkları yerler, dağlar, körfezler gibi zor koşullar olduğunu hatırlayın. Modern insanın tarihi, tek bir kökenden başlayıp etrafa doğru çeşitlenerek yayılmasıyla oluşmuştur. Bunu grupların birbirinden ayrılmasının sonucu olarak değil de tam tersine bir değiş tokuş ve sürekli bir karışma olarak görmeliyiz.

— *Bugün gördüğümüz insan çeşitliliğini oluşturan bir karışım mı?*

— Evet. Kimileri göç yollarının çok eski zamanlardan, 500 000 yıldan beri var olduğunu düşünür. Bu, o dönemdeki insan nüfusunun azlığı göz önüne alınırsa çok zayıf bir varsayım. Kimileri de paleolitik çağdan itibaren ırkların ya da en azından birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılan tiplerin var olduğunu sanır. Bu da zayıf bir ihtimal. Doğru olsaydı, neolitik çağ, tüm bunları karıştırdı o zaman; gerçek bir buldozer gibi büyük bir genetik harmanlama yapardı. Oysa her şey zaman içinde oldu ve karışım yavaş yavaş gerçekleşti. Aslında bugünkü genetik çeşitliliğimizi veren de bu karışım.

HEPİMİZ AKRABAYIZ, HEPİMİZ FARKLIYIZ

— *Anlattıklarınızla insanın fiziksel ve biyolojik kimliği oluşmuş oluyor. O halde bizler paleolitik dönemdeki atalarımızın gerçekleştirdiği büyük çeşitlenme ve de bunu ta-*

kip eden karışımın sonuçlarıdır. Peki o zamandan beri hiç değişmedik mi?

— Genel anlamda bugünün insan toplulukları fiziksel açıdan büyük bir çeşitlilik sergilerken genetik olarak birbirlerine de benzerler. Aslında, insanın çevre ile doğrudan ilişkide olan “karoseri”, dış görünümü –rengi, biçimi, beden ölçüsü– çok değişkendir ve ilk göçlerden sonra süratle evrime uğramıştır. Buna karşın, “motoru”, içindekiler değişmemiştir: İnsan iskeletini oluşturan 211 kemik, ilkel atalardan bu yana pek değişmemiştir; topluluklara göre şu ya da bu gen biraz farklılık gösterse de bugünün insanının genetik materyali bizim türümüze özgü ortak kümeden hareketle oluşmuştur. Bu ortak miras bize tarih öncesi dönemdeki 5000 ile 10000 “üretici”den gelmez. Zaman içinde altı milyar örneğe kadar çoğalsa bile köken aynıdır! Zaten bugünün insanların bütün genleri birbiriyle benzer olsaydı, Doğu Afrika’da, Uzakdoğu’da veya Hint yarımadasında bulunanlara benzer bir genetik yapıya varılırdı.

— *Bu, bugünkü bilimin desteklediği kökenlerimizle ilgili tezi doğruluyor: İnsanın başlangıç noktası olan tek bir yer, tek bir atalar topluluğu, tek bir ana dil... Bu birinci perdeden bir ders çıkartmak istersek şöyle olurdu herhalde: İnsan topluluklarını birbirinden ayıran yegâne şey dış görünüşleri... İnsanların iç yapılarını ele aldığımızda, en özel hücrelerine kadar topluluklar birbirine benziyor.*

— Çok doğru. Bazı kişiler hâlâ insanlığı birbirinden tamamen farklı ırklara ayırmanın mümkün olduğuna inanıyor. Bu imkânsız. Oluşturulacak bütün sınıflandırmalar keyfi kalır ancak. İnsanları sınıflandıramayız demek, birbirleriyle aralarında fark olmadığı anlamına gelmez. Tam tersine insanın çeşitliliği müthiştir. Şaşırtıcıdır. Hepimiz bir türü oluşturuyoruz, hepimizin gen repertuarı aynı, hepimiz aynı atalardan geliyoruz, hepimiz aynı dilden türemiş farklı dilleri konuşuyoruz. Ve de birey olarak her birimiz

özgünüz. Aslına bakarsanız insan türü özel örneklerden oluşuyor. Herkes birbirinden farklı. İlk atalarımızdan bugüne yeryüzünden 80 milyar insan geçti. Buna rağmen, bütün insanlık tarihinde ne size ne de bana benzer biri olmadı. Yani hepimiz farklıyız. Ve de akrabayız...

PERDE 2

HAYAL GÜCÜNÜN
KEŞFİ

SANATIN ÇOCUKLUĞU

Hafifçe beliren bir renk çizgisi, taşa çizilmiş bir hayvan vücudu... İnsan, kendi gizemine tanıklık edercesine yepyeni davranışlar içinde...

ESTETİĞİN ESKİZİ

— Sonunda küçük koloniler halinde evrene yerleşen atalarımız çeşitlenmeye, kendi dillerini geliştirmeye başlıyor... Ve bir kez daha, yeni davranışlar geliştirerek hayvanlar aleminden uzaklaşıyor; ilk desen, ilk gravür beliriyor... Bu dönemde sanat veya en azından sanat hissi diyelim insanın tekelinde mi?

— JEAN CLOTTES: Evet. 35 000 yıl öncenin insanları, *Homo sapiens*'ler, bizimle aynı sinir sistemine, aynı sentez ve soyutlama yeteneklerine sahipler ve bizlerden daha ilkel değiller. Aynı insanlığın parçasını oluşturuyorlar. Şüphesiz ki dünyayı algılama biçimleri bizlerden daha farklı, ama bizlerden daha aşağı seviyede değil. Her halükârda, varlıklarının her ispatında, sanatsal bir yaratıcılığın izini keşfediyoruz.

— Sanat, kendini karmaşıklığa giden ve süregelen bir evrimin içinde buldu diyebiliriz; evrenle yaşamı birleştiren ve insanın kültürünü, zekâsını, algılamasını geliştirmeye devam eden bir karmaşıklığa doğru... Sanatta da Büyük Patlama oldu mu?

— Bir başlangıç ya da en azından bir eşik tespit edilemediğinden bir Büyük Patlama'dan söz edemeyiz. Aslında, bunun kökenlerini, André Langaney'in anlattığı *Homo sapiens'in* dünyayı kolonize etmesinden önceki dönemlerde aramak lazım.

— *Nerelere kadar inmek lazım?*

— İlk hareketin tarihini veya tam yerini belirlemek mümkün değil. Gerçekte, bu birden ortaya çıkmıyor ancak zamanın karanlığında kaybolan küçük detaylardan oluşmuş çok uzun bir zincir. Maymunun hindistan cevizini veya bir muz demetini düşürmek için bir sopa alması sanat değil. Ama kesici bir çakıl taşıni iki yüzünü budayıp simetri arayarak biçimlendirmek, bir kemiğin üzerinde düzgün yivler açmak, midye kabukları veya diğerlerinden farklı kristal parçalarını toplamak –meraktan mı? yoksa geliştirmekte olan estetik bir kaygıdan mı?– evet, işte artistik duygunun başlangıcı bu olabilir.

— *Çünkü bu hayal gücünü gerektirir?*

— Esasında belki çok ölçülü bir şekilde ama bizleri temelde hayvanlardan ayıran, özellikle de insani olan hayal gücü kapasitesini gerektirir. Sanırım sanat, insanın gerçeği zihinsel imaja dönüştürdüğü andan beri var. Bu anlamda, artistik duygunun doğuşunu sorguladıkça, bunun çok eski zamanlara gittiğini keşfederiz. Böylece, çok çok eski zamanlarda, iki veya üç yüz bin yıl gerilerde “fonksiyonel olmayan” eylemlerin izlerini buluruz.

GİZEMLİ ALTI KRİSTAL PARÇASI

— *İki veya üç yüz bin yıl! O kadar mı yakın?*

— Evet, belki de daha fazla. İsrail'de 235 000 yıllarına tarihlenen bir katmanda, kafayı öne çıkaran minik çizgilerin bulunduğu, biçimi kadın silüetini andıran bir taş bulundu. Acaba insan eli mi değmişti? Thuring'de Bilzingsleben'de, günümüzden önce 220 000 ile 350 000 yılları ara-

sında muhtemelen *Homo erectus*'ların yaşadığı bir yerde üzeri düzgün bir şekilde oyulup çizilmiş bir kaburga parçası ve uzun bir fil kemiği bulundu.

— *Belki de matematiğin başlangıcı söz konusuydu?*

— Doğrusu, 230 000 yıl öncesine ait yivlere bakarak çok fazla hayal kurmamak lazım. Bu eski çizikler muhtemelen bir rastlantı sonucu, ne olduğunun farkına varmadan mekanik bir şekilde yapıldı. Matematik için, çok kısa sürede hesap yapabilen *Homo sapiens*'i beklemek gerekiyor.

— *Bulunan diğer belirleyici izler hangileri?*

— Hindistan'ın Rajasthan bölgesindeki Singi Talat'ta 150 000 ile 200 000 yılları arasına tarihlenen bir yerde, bu bölgede hiç bulunmayan, muhtemelen küçük bir koleksiyon oluşturmak için ithal edilmiş altı adet kaya kristali bulundu. Diğer arkeolojik sitlerde, atalarımızın yüzbinlerce yıl öncesinde aşıboyası kullanmaya başladığı ortaya çıkarıldı...

— *Bunu sanatsal bir amaç için kullanıp kullanmadıklarını nasıl anlıyoruz? Pekâlâ ciltlerinin rengini koyulaştırmak, bozulmasını önlemek için de kullanmış olabilirler.*

— Kuşkusuz, ama ciltlerini boyayanlar kırmızı elleriyle dikkat çekiyorlardı ve bu elleri kollarına ya da suratlarına değdirdiklerinde renkli izler bırakıyorlardı. Vücutlarına resim yapmak için kullanmış olabilirler mi? Mümkündür. Bu konuda asla elimizde kanıt olmayacak.

— *Bir kemik parçası üzerindeki birkaç oyuk, çizgi, küçük bir taş koleksiyonu, renk izleri... Sanattan bahsetmek için çok az veri var...*

— Buna daha çok “sanat öncesi” diyelim. Bu davranışların sembolik bir anlam taşıyıp taşımadıklarını bilemeyiz. Ama, birbirlerine benzedikleri için midye kabuklarını ya da çakıl taşlarını bir araya getirirsek kendi içinde belli bir uyum ararız. Diğerlerinden farklı bir taşı topluyorsak onun orijinalliği bizi çekmiştir... Bu noktada, dünyanın, insan sayesinde değişim geçirmesinin başlangıcı söz konusudur. Bir hayvan altın madeninin üzerinde yürürken parçaların

patilerini acıtmamasına dikkat eder, hepsi bu. Ama bu parlak maden filizlerini toplayan küçük *Homo erectus* bambaşka şeylerin delilidir. Merakı uyanmış biri olarak çevresindekilere karşı belli bir bakış geliştirir ve ona “normal” gelmeyen hemen farkına varır. Evet, ben burada sanatsal hisle dolu bir embriyon görüyorum. Ama, bana göre gerçek yaratıcılığa geçiş, ancak doğrudan atamız olan modern insanla olmuştur.

ONLAR ÇOKTAN USTA!

— *Yani, 35 000 yıl önce, modern insan çok daha sofistike tekniklere geçiyor. Boyuyor, oyuyor, biçim veriyor. İşte gerçek sanat. İlk deseni, ilk gravürü yaratan içgüdü ne olabilir?*

— Hayvanların bıraktığı izler, sanatın doğuşunda baskın bir rol oynamış olmalı. Paleolitik çağın avcıları, yırtıcı ve tehlikeli hayvanların izlerini çok iyi biliyorlardı. Genç erkeklere bu izleri tanımayı öğretmek, eğitimlerinin önemli bir etabını oluşturuyordu. Kendini daha iyi anlatmak için desen çizmek –ki hayvanın yerde bıraktığı iz biliniyor– sanatın ortaya çıkışındaki ihtimallerden biri. Hiç şüphesiz başkaları da var. Uzun süre boyunca bu insanların kaba saba taslaklardan sofistike olanlarına geçmeleri için binlerce yıl geçtiğine inanıldı. En son keşiflerle bu fikir çürütüldü.

— *Eski eserlerin belli bir sanatsal ustalığı mı barındırdığını söylemek istiyorsunuz?*

— Elbette. Jura’da, insanları ve hayvanları betimleyen mamut dışından yapılmış bir heykel serisi ortaya çıktı. Daha ileri bir tarihte yapılmalarına rağmen (günümüzden önce 35 ile 30 000 yıl arası) aralarından bazıları natüralizmle stilizasyonun iç içe geçtiği küçük sanat harikaları... Sanatsallık kavramı ortaya çıktığı anda çok kısa sürede muhteşem şeylerin yapılabilmesi için yetenekli birkaç kişi yeter zaten.

BİR GÜNLÜK ESERLER

— *Bu ilk ustaların eserlerinin çoğunun bugüne ulaşmadığı düşünülüyor.*

— Bu doğru. Sadece korunmuş olanları biliyoruz, bu da o dönemin sanatsal yaratılarının küçük bir kısmı demek: taş, fildişi, kemik objeler; duvar içlerine yapılmış desenler ve gravürler...Geri kalan her şey, tahtadan, deriden yumuşak kilden yapılmış olanları kayıp. Şarkıları, dansları, mitle-ri gibi... İlk kültürümüze ait en temel öğeler ortada yok.

— *Bunlar anlatmaya çalıştığınız kadar zengin mi gerçekten?*

— Yegâne sanatın vücuda yapılan resimlerden ibaret olduğu bugünün kimi Amazon kabilelerini düşünün... Ya da kumun üzerini tarayan Navajo yerlilerini.. Eğer tarih öncesi dönemin insanları duyarlılıklarını ve inançlarını böyle ifade etmiş olsalardı biz sanatı bilmedikleri sonucunu çıkarır ve haksızlık ederdik. Söyleyebileceğimiz tek şey, 35 000 yıldan itibaren insanların en azından bozulmaz materyalleri kullanmaya başladıkları.

BİNLERCE GRAVÜR

— *Bu dönemde gerçek bir sanatsal patlamadan söz edilebilir mi?*

— Evet ama paleolitik sanatı kapsayan dönem çok geniş. Günümüzden önce 38 000'den, yani modern insanın Avrupa'ya yerleştiği buzul çağından günümüzden önce 10 000'e, neolitik çağın başlangıcına kadar gidiyor. Bütün bu dönem boyunca sanat kendini çoğunlukla hayvanların nadiren insanların betimlendiği mağara resimleri, gravürleri, heykeller, heykelciklerle gösteriyor. Atalarımızın yaratıcılıklarının ne kadar parlak olduğunu ispatlayan izler bulmayı sürdürüyoruz, hem de çok sık tekrarladığımız gibi sadece Avrupa'da da değil.

— *Başka nerede?*

— Her yerde! Afrika'da 27 000 yıllık resimli madeni levhalar bulundu ve daha da ileri gidersek kimi Avustralya gravürleri 40 000 yıllık. Ben, Çin, Hindistan gibi arkeolojik çalışmaların yeterince yapılamadığı yerlerde çok daha eski sanat tarzlarının bir gün keşfedileceğine inanıyorum. Açıkçası, sanatsal yaratıcılığın başlangıcı bir kültüre ya da özel bir etnik gruba mal edilemez, bu, Homo sapiens'in, hatta bütün Homo sapiens'lerin doğasında var.

— *Her yerde var olan evrensel bir kendini ifade etme aracı mı?*

— Evet, tarih öncesi çağdan bugüne kadar sürüyor. Özellikle dışarıda, gün ışığında sanat yapılıyor, kayaların üzerine ya da dağların iç kısımlarına. En son olarak Portekizliler Foz Coa'nın küçük falezlerine, Douro'nun bir koluna hakim tepelere işlenmiş binlerce gravür keşfettiler. Birkaç deseni bulmalarından yola çıkarak onbinlercesinin kaybolduğunu düşünmek mümkün. Bugün çok eski zamanlardan bize ulaşanlar özellikle korunmuş olan freskler, yani mağara içindikiler...

BABA, BOĞALAR!

— *Bu mağaralardan söz edelim. 1940'ta bulunmuş en güzel, en ünlü Lascaux'ya bakarak bunun kadar güzelini asla bulamayacağımız düşünülüyor. Sonra yüzyılın sonlarına doğru, günümüzden önce 25 000 ile 17 000 yılları arasına tarihlenen muhteşem hayvan resimleriyle Cassis'in küçük koylarında uykuya dalmış sualtı mağarası Cosquer ortaya çıktı. Ve de süslü mağaraların en eskisi 31 000 yıllık Ardeche'deki Chauvet mağarası. Evrenin bütün köşelerinin kazıldığı, bütün çukurların keşfedildiğine inanılıyordu. Sürekli yeni harikalarla karşılaşıyoruz. Bu havai fişekleri neye yormalıyız?*

— Tarih öncesini, zaman zaman küçük bir halkasıyla karşılaştığımız uzun bir zincir gibi düşünmek lazım. Keşif-

leri bir yerlere götürmek için bazen yeni bir bakış açısı yeterlidir. Bugün bunları buluyorsak, bunun nedeni onları aramamız! 1879'da bulunmuş Altamira mağarasını düşünün. O dönemde sabit bir prehistorik sanatın varlığını yeni kabul etmiştik – kemikler üzerine kazınmış ve arkeolojik katmanların tutsağı olmuş mamutlar, renler. Bir gün Marcelino Sanz de Sautuola adındaki bir İspanyol Altamira'da evinin yakınında kazı yaparken, mağaranın girişinde oynayan küçük kızı tavana bakarak bağırdı: "Padre, hay toros!" (Baba, boğalar!") Sautuola bunlar üzerinde çalıştı, boğa değil bizon olduklarını söyledi. Dehası ve cesareti vardı ki şunu söyleyebildi: Bu tarih öncesi çağa ait!

— 19. yüzyılın sonunda hiçkimse prehistorik dönem insanların böylesine yaratıcı bir fikri olduğuna inanmıyordu.

— Hayır. Dönemin kodamanlarının çoğu o kadar korktu ki bunun sahte olduğunu sandı. Prehistorik dönem insanların çok kaba saba yaratıklar olduğunu ve böylesine güzel şeyler yapamayacağını düşünüyordu. Dönemin düşüncesine tamamen tersti ortaya çıkanlar. Aslında sadece bilinen şeyler keşfedilir. Öncelikle kavramın var olması gerekir. Örneğin birkaç yıl öncesine kadar Dordogne'un güneyindeki Domme mağarası mağaracılar için antrenman yeri olarak kullanılıyordu. Bir gün birisi tavanı aydınlattı ve bir metre genişliğinde bir mamut heykeli ortaya çıkardı! Bunu görmeden altından binlerce insan geçmişti. Gravürler bulmaya hazırdılar ama heykel değil!

BİR BAŞKA BAKIŞ

— Bu keşifleri sağlayan bugünkü bakış açısındaki değişiklik mi?

— Evet. Bizim bakışımızın. Ve de yöntemlerimizin. Ama önyargılar hâlâ canlılığını koruyor. Sualtındaki Cosquer mağarası ve orijinal hayvanları keşfedildiğinde pek çok meslektaşımız bunların eskiliğini sorguladı. Köydeki penguinimizle

dalga mı geçildi? “Su altında bir mağara? Fok ve penguin tasvirleriyle hem de! Ciddi olamazsınız!” Döneminde Lascaux’nun keşfi de aynı şüpheciliği doğurmuştu. Ama Cosquer mağarasının birbirinden çok uzak iki dönemde, günümüzden 25 000 ve 17 000 yıl önce ziyaret edildiğini saptayabildik. Mağaranın sualtı hayvanları son buzul dönemden bildiklerimize uyuyor. Chauvet mağarasına gelirsek tarihlemesinde tartışma yaşandı. Bu kadar eski bir tarihte, günümüzden 29 000 yıl öncelerinde böylesine özümsemiş resimleri hayal edemiyorduk. Ama farklı hayvanlar üzerinde uygun düşen dört ayrı tarih elde ettik.

ÇALI ÇIRPIYI KONUŞTURMAK

— *Bütün bu tarihler ne dereceye kadar güvenilir? Birbirinden bu kadar uzak dönemlerle ilgili nasıl bu kadar kategorik olabiliyorsunuz?*

— Tabii ki hayvan ya da sebze artıkları üzerinde çalışmaya imkân veren radyokarbon gibi eski metodlar var. Bütün canlı organizmaların radyoaktif karbonu sabit bir hızla parçalanır: 5568 yılda ağırlığının yarısını kaybeder. Bu kaybı hesap ediyoruz ve geçen zamanı ölçüyoruz. Tabii ki ne kadar eskiyse o kadar az radyoaktif karbon kalıyor ve tarihinin kesinleşme ihtimali azalıyor. Mağaralar için durum farklı; bütün bilimsel disiplinler yardıma koşuyor ve bize bilgi veriyor.

— *Örnek verirse?*

— Ateşten geri kalanlar, süpürge işlevi görmüş bir çalı... En küçük bir iz, en ufak bir nokta dikkate alınıyor. Mağara duvarlarının durumu inceleniyor, silinmiş bir bölüm var mı yok mu bakılıyor. Bir bizon kafası yok mesele... Erozyonun etkisini görmek için uzmanlığı yeraltı olan iklimbilimcileri çağırıyoruz, görünmeyen bir parça hattı ortaya çıkarmak için ultraviyole ya da kızılötesi ışınlarıyla fotoğrafları çekiliyor... En küçük pigmentlere kadar inceleniyor: Bugün bir inceleme yapmak için bir resmin üzerin-

den ona hiç zarar vermeden, minicik, topluığne başı kadar küçük bir parça almak yeterli. Bir tarihleme için artık bir miligramlık bir odun kömürüne ihtiyaç var. Fizikçilerin hızlandırıcı taneciklerini kullanarak bunu saptıyoruz ve böylece çok kesin tarihlere ulaşıyoruz. 25 yıl önce 5000 kat fazla maddeye ihtiyaç duyuyorduk! Belki gelecekte André Langaney'in belirttiği gibi fosil DNA'sı bulacağız.

— *Ama bunun mağaralarla ne ilgisi var?*

— Sanatçının resminin üzerine tükürdüğünü varsayarsak az da olsa hücrelerine de rastlamak imkânı var. Bunu ortaya çıkarabilirsek muhteşem olur...

GELECEĞE BAKIŞ

— *Her zaman hayal kurulabilir... 31 000 yıl önce atalarımız sonsuza kadar kalacak eserler verdiklerini düşünmüyorlardı herhalde?*

— Bu eserleri önceden planlayarak yaptıklarını doğrulayan bir şey yok. Gravür en yaygın usule benziyor, belki de sadece iyi korunduğu için bunu seçiyorlar. İnsanlar kayaların değişken kısımlarından yararlanarak bitmez tükenmez bir çeşitliliğe ulaşıyorlar: İnce gravürler, kazıyarak temizlemeler, çubuklarla işaretlemeler, derin gravürler ya da kirli araba camlarına resim yapan çocuklar gibi yumuşak bir tabakayla kaplı yüzeylerin üzerine parmakla yapılan gravürler. Mağaraların içinde tamamıyla parmak iziyle kaplı iç bölmeler ve kemerler bulduk. İnce gravürler yapımı en zor olanlar. Gravürü yapanlar bunları genelde çakmaktaşıdan sert bir uçla gerçekleştiriyordu. Sonra kayanın yüzeyinde kalan incecik bir tabakayı kaldırıyor ve bir beyazlık elde ediyordu. Ama birkaç yüz, birkaç binyıl sonra gravürün üstü kirleniyor ve yanındakiyle aynı rengi alıyor. Bunu yeniden ortaya çıkarmak için rölyef etkisi yaratan, ona çok yakın bir ışık kullanmalıyız.

— *Her şeye rağmen bunlar çok etkileyici resimler. Las-*

caux mağarasına girme şansını yakalayanlar bu resimlerin şaşırtıcı canlılığıyla altüst oluyor ve güzellikleriyle büyüleniyor. 17 000 yıl önce boyanmış freskler, hâlâ bütün güzellikleriyle duruyor, resimler parlak aşiboyasıyla insanın yüzünde patlıyor.

— Bir zamanlar olduğu gibi Lascaux ziyarete kapalıyken ya da denizin altına gömülü Cosquer'yi kimse bilmezken eserler çok daha iyi korunduğundan resimler kuşkusuz daha göz alıcıydı. İnanılmaz bir sanatsal olgunluğun delili bunlar. 30 ya da 35 000 yıl önce atalarımız bütün teknikleri biliyorlardı. İlave rölyeflere şekil vermek için iç bölmelelerin doğal çerçevelerini kullanıyorlar. Üçüncü boyutu ikinci boyuta çevirmeyi biliyorlar. Chauvet'de de bunu görüyoruz. Birkaç bin yıl sonra Lascaux'da tavana ulaşmak için iskele kuruyorlar – bunun delikleri hâlâ görülebilir.

— *Perspektifi mi icat ettiler yani?*

— Tamamıyla. Teknik çok iyi anlaşılıyor ve bu bir tesadüf olamaz.

VE KARŞINIZDA YAĞLIBOYA RESİM!

— *Boyaları nasıl imal ediyorlar? Sarılar, siyahlar ve kırmızılar hakim...*

— Çok basit, çakıl topluyorlar. Kilin içine demirin biyoksidini karıştırıp aşiboyası rengi; kömür ya da manganezin biyoksidiyle siyah; demirin oksitleriyle de kırmızı elde ediyorlar. Çakılları kalem gibi kullanarak desen çiziyorlar. Bugün bu desenleri resimlerden ayırmak bizim için çok zor, bunu başarmak için çok derin bir çalışmaya gömülme gerekir.

— *Peki ya resimleri nasıl yapıyorlar?*

— Lascaux'daki hayvanlar boya üflenerek yapılmış ya da belki sivri bir kemiğin yardımıyla. Delikli resim kalıbı tekniği gibi. Böylece çok ilginç kabartılara imkân veren bir tür leke elde ediliyor. Resimler parmakla ya da at yeleleri ya

da başka hayvanlardan elde edilen tüy fırçalarla yapılıyor. Bu aletler tabii ki kaybolmuş durumda ama mikroskopla izleri inceleyerek bunun kullanıldığı çok açık anlaşıyor. Ve çakıllar ya da mağaraların iç duvarlarında boya maddesi izlerine rastladık, palet görevini görmüştü bunlar.

— *Ressamın takımı tamam... Ama nasıl oluyor da bir çakıl yardımıyla fırçaya tatbik edilebilecek bir renge ulaşıyorlar?*

— Pigmenti eziyorlar, sonra da kireç gibi bir birleştirici ekliyorlar. Hangi sıvıyı kullanıyorlar? Su –eğer suysa tabii ki geriye hiçbir şey kalmaz–, idrar, yumurta akı düşünülür, bir de kan, Avustralya’da Aborijinlerin sık kullandığı bir malzemeydi. Şimdiye kadar Avrupa mağaralarında bu tip bir birleştirici bulamadık. Buna karşın Pireneler’de, Fontanet ve Trois-Frères’deki mağaralarda yapılmış derinlemesine analizler sayesinde, günümüzden önce 12 000 yılına doğru bazı sanatçıların bitkisel ya da hayvansal yağ bazlı bir birleştirici kullandıklarını biliyoruz.

— *Yani çoktan yağlıboya resme geçmişler!*

— Kesinlikle. Modern ressamalar gibi paleolitik çağ insanları işlerini kusursuz duruma getirmek için değişik usuller deniyor. Böylece renklerine ressamaların “sertleştirici” dediklerini ekliyorlar: Boya maddesinden tasarrufa imkân veren, çatlamayan, daha homojen bir sonuç elde etmeyi sağlayan durgun bir madde bu. Sertleştirici, Pireneler’deki bazı mağaralarda gün ışığına çıkarıldı. Resmin %30’unu temsil ediyordu ve bölgede bulunan bir mineralden elde ediliyordu.

— *Yani, paleolitik çağ ressamaları neredeyse her şeyi icat etmişlerdi!*

— Bugün ben bu tekniklerde hiçbir ilerleme göremiyorum. Böylesi bir mükemmellekle o zaman başlayan sanat tarihi hiç şüphesiz çizgisel değildi. Kesin olarak aralarından bazıları bunu icat etmişler, unutmuşlar, bir başka yerde yeniden icat etmişlerdi. Binlerce yıldır süregelen sanatçılar da genelde atalarının gizlerini keşfettiklerinden hiç şüphe etmediler.

RUHLAR DÜNYASINDA

Masalsı atlar, bilmece gibi bizonlar, çizgilerle delik deşik edilmiş kişiler... Boyuyorlar, heykel yapıyorlar, oyuyorlar ve bize güzel mağaraları miras olarak bırakıyorlar.

GÖLGELER VE IŞIKLAR

— Atalarımız kendilerini gizemli sanatlarına adanmak için mağaralara girdiler. Bir süreliğine onları takip edelim. Bu ilk eserler o kadar güzel ki zaten bunu hak ediyor. Kimi zaman, Ariege'deki Niaux mağarasının "Siyah Salon" denen yerine varmak için yapıldığı gibi, elde meşale, geçmişin bizonlarını ve atlarını canlandırmak için bir kilometrelik dehlizlerden, engebeli labirentlerden geçiliyor. Prehistorik dönem insanları önce kaya sığınaklarına yerleşiyor, sonra yavaş yavaş böylesi büyük çukurlara mı cesaret ediyorlardı?

— Hayır, derinlere doğru gidişte ilerleme yavaş değil ama koyu karanlıkların sanatıyla ışığın sanatının bir arada yaşaması var. Günümüzden önce 33 000 ile 18 000 arasındaki yerleşimlerde bu iki eğilime dayalı bir ayrım var. Daha yakın dönemlerde karanlıkların sanatı hakim. Kaya sanatının evrensel olduğu şüphesiz ama büyük prehistoryacı Andre Leroi Gourhan'ın altını çizdiği gibi derin mağaraların sanatı insanlık tarihinde özel bir olay. Avrupa'da neredeyse sadece paleolitik dönemde var. Amerika'nın merke-

zinde, Avustralya'da ve ABD'de çok az örneği bulunuyor. Afrika'da hiç yok. Bu, çok özel bir düşünceyi gösteren kültürel bir seçim.

— *Bunun neresi özel?*

— Bütün bu uzun zaman boyunca, yani günümüzden önce 35 000'den 10 000'e teknik açıdan ve de örneklerle müthiş bir bütünlük var. Aynı sanatsal gelenekle 25 000 yıl! Sadece Avrupa'daki 350 mağara ve süslü sığınağı biliyoruz ve bu çok az... Ama Ural'dan Endülüs'e hep aynı stilleri, aynı tip resimleri buluyoruz. Birbirinden yüzlerce hatta binlerce kilometre uzaklıkta birbirine benzer resimler. Mağara sanatı tabii ki belli bir çeşitlilik gösteriyor ama birlik temelde aynı kalıyor. O kadar ki size 30 000 yıllık Chauvet mağarası'ndan ya da 13 000 yıllık Niaux sığınaklarından bir fresk örneği göstersem aralarındaki farkı çok zor anlarsınız ama buna karşın hemen prehistorik sanat olduğunu saptarsınız.

SANATÇININ PORTRESİ

— *Gerçek sanatçılar tarafından yapılmış eserler... Peki tam olarak bu sanatçılar kimler?*

— Bu kişiler André Langaney'in sözünü ettiği avcı-toplayıcılar. Nehirlerden somon ve alabalık çıkarıyor ve de büyükbaş hayvanlar –atlar, bizonlar, geyikler– avlıyorlar. Aynı zamanda dağ keçilerini de. Eşleri, yiyeceklerinin temelini oluşturan yabani meyveleri, kökleri ve mantarları topluyor... Yarı göçebe halde yaşıyorlar, bir yerde birkaç ay kaldıktan sonra örneğin göç eden geyiklerin geçtiği yerlerden giderek bir başka yere yerleşiyorlar. O dönemde havanın çok soğuk olduğunu unutmayalım: Son buzul dönem bu ve Fransa'nın güneyi biraz bugünün İsveç'ine benziyor.

— *Hâlâ doğanın içinde ve hayvanlara çok yakın halde vahşiler olarak yaşıyorlar.*

— Evet, böyle de diyebiliriz. Bugün artık olmayan yeteneklere ve imkânlara sahipler. Çalılıkta ya da uzun bir

pistte Afrikalıları takip edin. Toprakta birkaç izden başka bir şey görmeyiz. Ama onlar size bir buçuk saat önce çok kilolu sol ayağı topallayan bir ceylanın oradan geçtiğini söylerler... Ve de yanılmazlar! Avcı-toplayıcı atalarımız da böylesine gözlem yeteneğine sahip olmalılar.

— *Toplu halde mi yaşıyorlardı?*

Görünüşe göre yirmi kişilik gruplar halindeydiler. Ak-rabaları ve pek çok çocuğu olan bir aile yetişkinlerden biri bir kaza geçirirse geçimini sağlayamaz, tam tersini düşünürsek yüz kişilik bir grubun her gün yiyecek temini kısa sürede imkânsızlaşır... Küçük gruplar halindeyken görev dağılımı yapabilirler: Yiyecek toplama, avlanma, hayvanları parçalama, yemek hazırlama, giyecek ve alet imal etme. Toplamları yeterince eşitlikçi.

— *Gruplar arasında iletişim var mı, bilgilerini paylaşıyorlar mı?*

— Etnolojik kıyaslamalar bunu gösteriyor, birbirlerinden ayrı yaşayan topluluklar mevsimlik toplantılar yapıyorlar. Böylece ilişkiler geliyor, kadınlarla erkekler arasında birliktelikler güçleniyor, yiyecek ve alet değişimi yapılıyor... Mas d'Azil'de, buradan 300 km uzaklıkta Atlantik'ten gelmiş kabuklu deniz hayvanları bulduk. Yani atalarımız seyahat ediyor, birbirleriyle karşılaşıyor ve tekniklerini, fikirlerini, mitlerini ve sanatlarını karşılaştırıyorlar.

NE DANS EDENLER VAR NE DE YILDIZLAR

— *Onların izinde, mağaraların sırlarını keşfetmeye çalışalım ve resimleriyle gravürlerini bıraktıkları yerlere, yani daha karanlık ve daha derinlere inelim. Lamba içeriği aydınlatıyor ve bu cılız ışıktaki karşımıza çıkıyorlar, dev dağ keçileri, boğalar, inekler, siyah yeleli atlar, narin geyikler, kaba bizonlar... Hepsi de Lascaux'da ve diğer mağaralarda gördüğümüz o muhteşem hayvanlar.*

— Aslında bunlar çoğunluğu büyükbaş olan otobur hayvanların görüntüleri. Mağaralarda aynı zamanda pek çok gizemli işaret ve birkaç insan eskizi de var. Ama öncelikle bu yeraltı fresklerinde görmediklerimizi incelemek lazım.

— *Ne gibi?*

— Sanatçılar asla güneşi, ayı, bulutları, yıldızları işlemiyorlar. Florayı da görmezden geliyorlar: Ne ağaçlar ne de bitkiler var. Manzara da yok. Ev de. Dans eden, şarkı söyleyen, yiyecek toplayan grupları gösteren sahneler de görmüyoruz. Günlük yaşam yok. Atalarımız, görünüşe göre aile yaşamını göstermek gibi bir amaç için resim yapmıyor. En azından bunu mağaralarda ifade etmiyorlar. Açıkçası bu sanat bir tasvir içermiyor.

HAYVANLAR...

— *Yine de bölgelerindeki hayvanları işliyorlar.*

— Şüphesiz ki öyle, konular, öznel bir yerleşimden diğerine, bazen çevreden esinlenerek değişiyor; örneğin Cosquer'deki denizaltı faunası çizimleri. Chauvet'de bol miktarda az görülen ve tehlikeli hayvanlar var; gergedanlar, kediye benzer hayvanlar, mamutlar ve ayılar gibi... Hiçbir zaman var olan faunanın görüntüsü değil bu, daha çok hayvan öyküleri kitabı ya da hayvan seçkisi gibi. Arkeolojik katmanlarda kalıntılarını bulduğumuz tilki ve kurt, tavşanlar ve tavşangiller çok az resmedilmiş. Aynı şey kuşlar, balıklar, yılanlar, su samurları, sansarlar, gelincikler, porsuklar için de geçerli. En ufak bir böcek yok. Buna karşın atlar, bizonlar, dağ keçileri çok bol. Bu çok açık bir şekilde seçim yapıldığını gösteriyor.

— *Her ne olursa olsun bu hayvanlar binlerce yıllık uzaklıktan bile son derece canlı, sanki bir kaya duvarından diğerine sıçramaya hazır duruyor gibiler. Sanatçılar böyle sine bir gerçekçilik yaratmayı nasıl başarıyorlar?*

— Basmakalıp düşünceyle atlar, bizonlar ya da mamutlar yapmıyorlar, tam tersine onları yaşı, cinsiyeti ve davranışıyla tanınması mümkün kişilikler olarak gösteriyorlar. Detaylardan birtakım sonuçlara gidebiliriz; örneğin yaşlı ve erkek bir bizon söz konusuysa yeri eşeler, çünkü mutlu değildir.

— *Nasıl bu kadar kesin konuşabiliyorsunuz?*

— Arkeoloji sadece arkeologların değildir. Başka uzmanları, sanatçıları çağırıyoruz... Hayvanlar üzerine çalışan ve Avrupa bizonunu yakından incelemiş bir uzman, örneğin bana bu hayvanları yaşlarına ve cinsiyetlerine göre ayırt etmeyi öğretti, sonra tepeden, kazık gibi, ayakları gergin duran bir şekilde boyanmış olanlarını gösterdi. Oysa biz o güne kadar profilden yapıldıklarını düşünüyorduk. Söz konusu olan, hayvanları öldürdükten sonra gördüğümüz tipik katılaşma hali ve ölü bizonlardı. Şüphesiz henüz çözemediğimiz daha bir sürü başka davranış biçimleri var.

İNSANLAR...

— *Peki ya insanlar neden bu kadar az?*

— Bütün mağaralarda yüz kadar insan figürümüz var ve bu hayvanlarla kıyaslandığında çok az. Bunlardan da yirmi kadarı tam. Belki de atalarımız hayvanlarla dolu bir dünyada kendilerini çok yalnız hissediyorlardı. Kendilerini hayvanlar, “farklı” hayvanlar olarak algılıyor olmalılar.

— *Mağaralardaki az sayıdaki insanlar siluet halinde, hatta eskiz olarak bırakılmışlar...*

— Hayvan figürlerindeki gerçekçilik yok. Çoğunlukla kadın mı erkek mi olduğu ayırt edilemiyor, kalabalık, karikatür gibiler. İsteyerek flulaştırılmış, detaylara girilmemiş. Sanatçılar tanıyabileceğimiz insanları yapmak istememişler. Bunu isteyerek yapmış olmalılar, çünkü hayvanları çizmeyi çok iyi biliyorlar. Belki de pek çok medeniyette görülen gerçeğe eşdeğer tutulan imaja yükledikleri anlam nedeniyle.

— *Bu resimler ya da gravürlerde insanlara yönelik şiddet sahnesi çok az...*

— Elimizde sadece üç örnek var: Pech-Merle, Cougnac ve Cosquer'de bunlar. Çizgilerle delik deşik edilmiş insanlar var buralarda. Onları kim öldürdü? Gerçekten bunlar insan mı, yoksa insan olduğunu mu düşünmüşler? Çizimler solda ve isteyerek sembolik tarzda yapılmışlar. Vücuttaki çizgiler uzun süre yaşamsal gücün ifadesi olarak yorumlandı. Buna karşın Cosquer'deki "ölü adam" gayet anlaşılır bir şey. Onu öldüren bir silah var. Belki de burada karşımıza çarmıha gerilmeyle kıyaslanabilir bir tema çıkıyor. Ya da büyüyle yok edilmiş bir maymun bu. Kesin olan bir şey var. Ölüm ya da öldürme fikri resmedilmiş. Taammüden şiddetin göçerlerde olmadığı ve neolitik dönemde ortaya çıktığı tezi böylece tarihe karışıyor.

— *Ya savaş?*

— Bizim bugün yüklediğimiz anlam söz konusu değil. İnsan grupları, aralarından birini yok etmeye yönelik savaşıyor. Prehistorik, yani tarih öncesi dünyanın neredeyse bomboş olduğunu unutmayalım. İnsan grupları farklı ekosistemlerde izole bir şekilde yaşıyorlar ve toprağın sahibi değiller. Organize savaşlar iz bırakırdı ve böyle ize sahip değiliz. Ama çekişmeler, suçlar olabilir, neden olmasın? Bu insanın doğasında var. Paleolitik insanlar kıskançlığı, açgözlülüğü, tartışmayı bilmiyor olamazlar.

VE KADINLAR...

— *Belirsiz işlenmiş tam figürler dışında mağaralarda vücudun bazı kısımları, tek başına kollar ya da kafalarla karşılaşıyoruz...*

— Burada da aynı şey karşımıza çıkıyor; genelde saçsız yapılmış, karikatürümsü çizgiler taşıyan, bazen dev burunlu kafalara bakarak dişi mi erkek mi olduğunu söyleyemiyoruz. Vücudun diğer kısımları, cinsel organları da var. Cos-

quer'de erkek cinsel organı betimlenmiş. Ama genelde kadın cinsel organları daha fazla.

— *Dişiliği, doğurganlığı gösteriyorlar mı?*

— Mağaranın tümü dişi bir kimlik olarak algılanmış olmalı. Sembol çok açık anlaşılıyor: Mağara, toprağın karındaki bir delik... Mağara sanatında, yarıklar, çatlaklar önemli bir rol oynuyor, hayvanlara özgü güce hazırlanmanın ifadesi bu. Dişi bir mağara, dişi iç duvarlar... İşte size gerçeğe yakın gözüken ve evrensel sembolizmi gösteren çok basit bir yorum.

— *Mağara bir çeşit anne mi?*

— Belki ama daha geniş anlamı var: Toprağın anneliği bu. Zaten ne hamile kadın ne de doğum sahnesi karşımıza çıkıyor.

— *O dönemin insanları cinsel eylemle annelik arasında ilişki kurabiliyorlar mıydı?*

— Bunu söylemek imkânsız. Etnolojik olarak incelersek bu ilişkiyi kuramayan kabileleri biliyoruz ama hemen hemen aynı kültürel gelişim evresinde olan ve bu ilişkiyi kuranı da biliyoruz.

GİZEMLİ ELLER

— *Prehistorik dönem sanatçıları mağaralara tuhaf işaretler yapıyorlar, adeta imzalarını atar gibi duvarlara işlenmiş şu meşhur eller mesela.*

— Bu eller prehistorik dönem kâşifleri için yol gösterici görevi görüyorlar. Örneğin Henri Cosquer, sualtındaki mağarasını bu işaretle buldu. Boyalı ellerini kayaya yapıştıran atalarımız “pozitif el” dediğimiz şeyi elde ediyor. Delikli resim kalıbı tekniğiyle “negatif eller” de yapıyorlar: ellerini iç bölmeye yapıştırdıktan sonra çevresine boya üflüyorlar ve böylece parmaklar kontur halinde beliriyor.

— *Bu farklılığın anlamı ne olabilir?*

— Pozitif ya da negatif olsun, bu ellerin etkisi muhte-

melen aynıydı, zaten aynı mağaralarda her ikisiyle de karşılaşıyoruz. Evrensel bir uygulama bu. Çok eski zamanlardan beri insanlar ellerinin kalıbını çıkardılar, Avustralyalı Aborijinler bunu hâlâ yapıyor. Güney Amerika'da törenlerin başladığı mağaralarda da karşımıza çıkıyor. Derin mağaralar-daki eller iç bölmelerin arkasındaki ruhlarla ilişkiye girmek için yapılmış olabilir. Ama bundan ilerde bahşedeceğiz...

— *Marsilya'daki sualtı mağarası Cosquer'de ve Pirene-ler'deki Gargas'ta parmakları eksik eller de görüyoruz...*

— Her iki mağaradaki ellerin üçte ikisi çok karakteris-tik. Bazılarında matemi ya da bir ritüeli yerine getirme iste-ğinin işareti olarak eller sakatlanıyor.

— *Her gün silah kullanan prehistorik dönem avcılarının kendilerini böyle yaralaması tuhaf değil mi?*

— Çok doğru. Bu yüzden bazı araştırmacılar kısa par-makların hastalıklardan ya da önemli doku tahribatların-dan ötürü böyle yapıldığını düşündüler...Ama neden hep aynı parmaklar böyle? Birbirlerinden 400 km uzaklıkta, Cosquer ve Gargas'ta yaşayanların yaralarını mağaraların duvarlarına işleme ihtiyacı da çözülemedi. Üstelik bu dö-ne-me ait, parmak kemiği zarar görmüş hiçbir iskelet de bula-madık. Geriye Andre Leroi-Gourhan'ın daha önce dile ge-tirdiği tek bir varsayım kaldı: Parmaklarını kıvrımış eller söz konusuydu, bu da avla ilgili mesajlar içeren bir davranış kuralıydı.

— *Av hayvanını korkutmamaya yönelik bir çeşit sessiz dil mi?*

— Mümkün. Belki de bu işaretler törenlerin hikâyelerini anlatmaya yarıyordu. Ama bunu nasıl bileceğiz?

TARİH ÖNCESİNİN HİYEROGLİFLERİ

— *Peki ya diğer işaretler, mağaraların iç bölmelerini kap-layan o noktalar, o çizgiler, o çomaklar... Freskler kadar gös-terişli olmadıkları için onları bazen unutuyoruz.*

— Evet, buna karşın çok fazla sayıdalar. Örneğin Chauvet mağarasındaki tek bir panoda yüz yirmi kırmızı nokta var. Bu işaretler 20 000 yıl boyunca süren paleolitik sanatın şaşırtıcı sürekliliğini gösteriyorlar. Bazen yanlarında figürler var, bazen mağaraların girişinde ya da tam tersine sonunda yer alıyorlar...

— *Diğer işaretler bu çizgilerden ya da kırmızı noktalı bulutlardan daha karmaşık gibi.*

— Aralarından bazıları çok özel ve çok gelişmiş. Tepesinde, sağa ya da sola doğru yerleştirilmiş küçük bir yuvarlak olan dikey çizgiler bulduk. Bazıları çatı biçimindeydi. Yivlerle, üçgenlerle, oval yuvarlaklarla, dikenlerle, küçük kancalarla belirlenmiş dikdörtgenler bulduk...

— *Bunların bir iletişim, belki de bir yazı taslağı olduğunu düşünmek çok mu saçma olur?*

— André Leroi-Gourhan'un görüşüne göre daha çok "mitogram" söz konusu; yani bir düşünce sistemi bu. Genel görünüşleri aynı ama bir araya gelişleri hep farklı. Değişmez değiller, bir yazıda olduğu gibi tekrarlar yok... Hepsinin aynı sisteme ait olmadığı da düşünülebilir. Hiyerogliflerden farklı olarak da onları çözmemiz mümkün değil.

— *Her zaman için umut edilebilir... Bu gelişmiş insanların, bu teyid edilmiş sanatçıların sözel bir dili, yazıya ilişkin şekilleri var da neden yazı sistemi yok?*

— Diğer kültürler için de aynı şey geçerli. Yazıyla iletişim, ekonomik zorunluluklara, kabileler arası kurumlaşmış ticaret ağma cevap veriyor. O dönemde, avcı-toplayıcıların toplumu buna ihtiyaç duymuyor, bu açık.

— *Bazı motifler çok belirgin yapılmıyor gibi. İnsana daha ziyade anlaşılmazlık izlenimi veriyor...*

— Bitmemiş çizikler –lekeler, birbiriyle kesişen çizgiler– paleolitiğin bütün dönemlerinde sıkça karşımıza çıkıyor. Bu ısrar büyük bir olasılıkla belli bir niyetin ifadesi. Bir mağaranın kemerlerini ve iç bölmelerini tamamen kaplayan binlerce el izine bakarak insanın yeraltındaki bu ye-

ri sahiplendiği aklımıza gelebilir, uygun bulduğu bütün yüzeyleri kuşatmak ya da burada olduğuna inandığı güçlerle ilişkiye girmek istiyor.

KUTSAL KİŞİNİN SİHİRİ

— *Mağaradan çıkalım ve bir süre oturarak dinlenelim. Çok uzun tarihleri boyunca avcı-toplayıcı uzak atalarımız sanat eserlerini tamamlamak için karanlık yerlere gömülüp çalıştılar. Yeterince tuhaf ve şaşırtıcı bu eylemlerini nasıl açıklayabiliriz? Geçen yüzyılın sonuna doğru ilk mağaralar keşfedildiğinde buralarda, hiç beklemediğimiz ve anlamı olmayan birtakım desenlerle karşılaştık; çalışma ihtiyacı olmayan zavallı ilkeller sanatla uğraşarak vakit geçiriyorlardı, dendi...*

— Aslında mağaraları değerlendirme biçimi o dönemin fikirlerini yansıtıyor. 19. yüzyılda Rousseau'nun etkisi devam ediyordu. Prehistorik toplum, altın çağ olarak hayal ediliyordu. Kiliseye karşı mücadele etmekte olan özgürlükten yana düşünürlerin, bilimadamlarının atalarına dini hisler yükleme eğilimi yoktu.

— *Bu önyargıları gözden geçirmek gerekti.*

— Evet. Yüzyılın başında, izole bir şekilde yaşayan paleolitik büyükbaba ve nenelerimizin düşmanlarla dolu bir dünyada hayatta kalmak için mücadele etmeleri gerektiği anlaşıldı. Kesinlikle dışarıdaki bir güçten yardım isteme ihtiyacı hissediyorlardı. Mağara resimleri sanatın ötesinde büyü törenlerini anlatıyor. Ünlü rahip Breuil, pek çok mağaradaki resimleri inceleyerek bu tezini geliştirdi ve elli yıl boyunca bu konuda otorite oldu.

— *Yani, her resim, her gravür bir av törenini mi tasvir ediyor?*

— Tam anlamıyla öyle. Bu, biraz aceleye getirilmiş etnolojik kıyaslamalara dayalı bir tören. Üç noktada gelişiyor; av, verimlilik, yıkım. Artık şöyle açıklıyoruz: Büyücü,

avı kolaylaştırmak için mağaraya gidiyor ve bir okla delinmiş bizon çiziyordu. Dişi hayvanlara büyük bir karın eklerse bu av hayvanının çoğalmasını garantilemek içindi. Aslan gibi tehlikeli bir hayvanı çizdiğinde deseninin üzerine bir çakıl taşıyla aralıksız vuruyordu, bunu onu yaralamak ve yok etmek için yapıyordu.

— *O halde bir hayvanı resmetmek ona sahip olmak ya da onu öldürmek, onun üzerinde güç sahibi olmak anlamına mı geliyordu?*

— Çok doğru. Rahip Breuil'ün yorumlarında bağlantı eksikliği vardı. Resmin bazı durumlarda hayvanları tahrip etmeye, bazılarında çoğaltmaya yardım etmesi ne mantıklı ne de yeterince doyurucuydu.

— *Rahip mağaralardaki yüzlerce işareti nasıl yorumluyordu?*

— Değerlendirmesini hep ava dayalı büyüünün görünüşü içinde yapıyordu. Köprücük kemiği benzeri uzun çubukların tepesinde halkalar bulunan işaretler ona göre güzlerdi, çıkıntılı yatay çubuklar da mızrak. Bizonun üzerindeki küçük kırmızı nokta bir yarayı işaret ediyordu. Niaux'daki gibi, bizonun yanında karşımıza çıkan ortadaki bir noktanın çevresinde kırmızı noktalarla halka oluşturulması avcılarının ve öldürülecek olan bizonun tasviriydi. Ama burada da birbirinin aynı iki nokta var ki anlamları tamamen farklı. Zaten Breuil parazit çizgiler dediği şeyleri görmezden geliyordu; birbiriyle kesişen hatlar, parmak izleri gibi...

CİNSİYET SAHİBİ MAĞARALAR

— *Ve sonra bu bakış değişti. Paleolitik sanat uzmanı, ünlü prehistoryacı André Leroi-Gourhan hiçbir şeyi görmezden gelmedi. Sistematik kazıların o güne kadar sürmüştüğü olan metoduna son verdi. Araştırmacıları karınca gibi çalışmaya iten, ortaya çıkarılmış her bir karış toprağın listesini çıkarmaya ve her bir yatay tabakayı, sanki geçmişin ki-*

tabının sayfalarını çevirir gibi okumaya zorlayan metot yok artık. Onunla başlayan süreçte artık mağaralara farklı bakılıyor.

— André Leroi-Gourhan mağaralarda hayvanlar, mekânlar, resimlerin ve işaretlerin bulunduğu yerler üzerine bir oranlama çalışması yaptı; benzerlikleri ve ortak yapıları yeniden araştırdı. Ve tamamen yeni bir tez ortaya koydu: Büyücü— sanatçılar, cinsel bir dualizmden yola çıkarak, yeraltında, bilinçli olarak sanat yapmışlardır. Hayvan seçimi şu sembolizmi yansıtıyordu; bizon dişiydi, at erkek. İşaretler de bu iki kategoriye göre diziliyordu: basit işaretler, noktalar, çizgiler erkekti, “delik”, yuvarlaklar, dikdörtgenler, kareler de dişi. Ama bu teori pek de kabul edilmedi.

— *Yine de mağaları gezerken bir birliğin, organizasyona dayalı bir düşüncenin, sanatsal heyecanın dışında bir şeylerin olduğu hissine kapılıyor insan.*

— Şu açık, boyalı mağaralar iç bölmelerinde gelişigüzel imajların olduğu basit toplanma yerleri değil. Tabii ki aynı oyuklarda pek çok akla yakın ya da birbirini takip eden birlikte yaşamlar geçmiş olabilir. Ama çeşitliliğe rağmen bu sanatın bütünlüğü tartışma götürmez ve son derece etkileyici. Ve de 25 000 yıl boyunca devam etti! Paleolitik toplum çok yavaş gelişme gösterdi. Üstelik bu dönemin insanları yirmi beş, yirmi sekiz yıl gibi kısa bir yaşam sürdü. Bu deneyim ve bilgi bir kuşaktan diğerine nasıl oldu da bu kadar tutarlı bir şekilde aktarıldı? Muhteşem olan da bu.

— *Mantıklı düşünürsek binlerce yıl boyunca izole bir şekilde yaşayan insan gruplarının olduğu bu dünyada kutsal görülen sanat binlerce farklı yola sapmalı. Bu kadar uzun, üstelik de evrensel bir geleneği nasıl açıklıyorsunuz?*

— Gruplar arası değişimin olduğunu biliyoruz artık ama bu yeterli değil. Bütün Avrupa’da, bu kadar uzun bir süre hemen hemen birbirine eşdeğer bir biçimde sanatın ifade edilebilmesi için, daha başka bir güçlü bağın olması lazım.

— *Bu bağ dini bir temele mi dayanıyor?*

— Evet, tartışmasız bir sembolizme, inanca, kutsallığa dayalı. Paleolitik çağ insanları ulaşımı zor karanlık mağaralara zorlayıcı nedenler olmadan giremezlerdi. Eğer bu binlerce yıl boyunca aynen uygulanmışsa –Hristiyan dininin süresinden on kat daha fazla– bu, törenleri, mitleri, dünyaya yönelik tasvirleri olan ve de bilgiyi aktarmada katı örgütlü bir sistem sayesinde olmuştur. Yani gerçek bir din sayesinde.

SAHNE 3

DİNİN DOĞUŞU

En derin karanlıklarda, korku içindeler. Tanrıları çağıran şamanın çevresinde toplanmışlar. Önlerinde gizemli bir dünya var. Ve inançlı insanlar oluyorlar.

KUTSALLIĞIN UYANIŞI

— Dünyaya daha meraklı gözlerle bakan hayvanımsı insan, anormallikler, çelişkiler, uzlaşmalar yaşadı. Yavaş yavaş güzelliği, sanatı ve gözü açık düş görmeyi icat etti. Şimdi de mağaraların diplerinde hayal gücünün sınırlarını zorluyor, iyi ve lanetli, dost ve düşman güçlerle dolu bir dünyanın çatısını kuruyor... Din düşüncesi, aniden aklına girmiş olmalı...

— Mağaralardaki atalarımız kendilerine insanlığa geçişin simgesi o temel soruyu sordular: “Biz nereden geliyoruz?” Yaradılış efsanelerinin hayal gücünü ifade etmede çok önemli bir rol oynadığını, her kabileye, hatta bugünün Batılı kabilelerine dahi esin kaynağı olduğunu biliyoruz! Çok gelişmiş kavramları kullanan bu dönemin insanları, ilişkiye girmek istedikleri doğaüstü güçlerin müdahalesine izin veren bir dünya görüşünü kabul ettiler.

— Bu dünya görüşü daha önce ortaya çıkamaz mıydı? Sanat ve kutsallık Homo sapiens’e özgü bir şey mi?

— Evet. Ben kutsallık hissinin doğrudan atalarımız ya da

onların kuzenleri olan Neandertaller'den önce ortaya çıktı-ğından şüphe ediyorum. Bazı dönemlerde *Homo erectus* belki de elindeki kutsal aletin simetrisine dikkat ediyordu ama bu onun ölü yoldaşlarını yemesini engellemiyordu, bu da çok gelişmiş bir kutsallığın belirtisi değil. Neandertal insan ölümlerini gömüyordu: Dordogne'da Ferrassie'de, on sekiz küçük kadehle süslenmiş bir Neandertal bir çocuk mezarı bulundu, üzerinde de bir döşeme taşı vardı. Bir mezar kazmak, içine hediyeler koymak bir başka yaşam inancının olduğunu gösteriyor, bir başka dünya bir din tasarısını getiriyor...

DÜNYA DIŞI VARLIKLARIN HAÇI

— *Yani sanat gibi din de modern insanla değil de mağaralarda mı ortaya çıktı?*

— Ben sanatın yerini almış olduğunu bile düşünüyorum. Kutsal ve kutsal olmayan, dindar ve laik arasındaki ayrımın modern Batı'nın bir buluşu olduğunu unutmayalım. Geleneksel kültürler bu ayrımı yapmaz. Onlara göre her şey karışmıştır. Örneğin, kol gücünün yapamayacağını yapan, atalarımızın bir mızrağı on ya da yirmi metre öteye atmasını sağlayan mekanizmaları ele alalım. Bu alet çok açık bir şekilde pratik bir işleve sahip. Ama eğer üstüne bir dağ keçisi ya da balık resmi yapılmışsa buna törensel unsur eklenmiş olur. Böylece bizim kutsal adını verdiğimiz şey, içinden çıkılamaz bir şekilde günlük yaşamın eylemlerine karışmış olur.

— *Kutsal, yine de sembolleri, ritüelleri, törenleri kapsıyor ama...*

— Bugün elimizdeki tek tanık prehistorik sanat. Şifresini bilmediğimiz fosilleşmiş bir sanat yani. Bizi geçmişle birleştiren bağ kopmuş ve bugün biz sadece basit yorumlar yapmaya ve çerçevesini çizmeye cesaret edebiliriz. O halde sembolizmden söz etmek için, her zaman ve her yerde hazır bulunan evrensel bir sistemin olduğundan emin olmalıyız. Bizi ziyarete gelmiş dünya dışı bir varlık olduğunuzu ve

İsa'nın tarihini bilmeden haçlar, çarmıha gerilme sahnelerini gördüğünüzü varsayın... Paleolitik sanata karşı bizim içinde bulunduğumuz durum aynen bu, elimizde rehber kitaplar, metinler, açıklamalar yok.

ÖTEKİ DÜNYANIN KAPISI

— *O halde yorum yapalım. Mağara sanatı sadece büyüyle ilgili değil, aynı zamanda dini yanı var. Bu tasvirlerle kökenlerimiz aranmış olabilir mi?*

— Eğer kutsal olmayan bir yanı olsaydı bu sanat dışarıda, herkesin görebileceği yerlerde yapılardı. Oysa hem günlük yaşamdan hem de kullanımdan uzak ıssız yerlerde kendini saklamayı tercih etti. Çok yaygın kanının aksine o dönemin insanları karanlık, nemli, rahat olmayan mağaralarda değil birtakım oyukların girişinde, barınaklarda ya da çadırlarda yaşıyor. Mağaralar onlar için özel zamanlarda içine girdikleri kült yerleri. Derinlerdeki karanlıklara dalmayı seçmek bilerek başka bir dünyaya girmek demek.

— *Pek çok medeniyet için yeraltı, düşünce alemini, öteki dünyayı hatta cehenneme girişi temsil ediyor.*

— İnsan düşüncesinin evrenselliği bizim için yol gösterici olmalı. Mağaralar, büyük korkuları, soyaçekimle ilgili sıkıntıları meydana çıkarıyor. Toprağın karnına girmek, başka dünyaya yolculuk demek.

— *Ulaşımı oldukça zor bir dünyaya... İsteyerek mi yapıyorlar?*

— Hem de nasıl! İz bırakmak için paleolitik dönem sanatçıları en ücra oyuklara gidiyor. Chauvet mağarasında, üç kırmızı muhteşem ayıyı tamamlamak için uzun koridoru emekleyerek geçmek gerekiyor. 26 000 yaşındaki Gargas mağarasında en dipteki negatif bir eli keşfetmek için on beş metre tırmanmak lazım. Ve Lascaux'da bir kişinin sığabileceği gravürlerle kaplı bölüme ulaşmak için bir kedi gibi tırmanmak zorunda.

ŞAMANLARIN GÜCÜ

— *Sanatçıların halkın ilgisini çekmek gibi bir derdi yok, en azından bunu söyleyebiliriz!*

— Onlara göre önemli olan sonuç değil, eylemin kendisi, yani yaratma. Prehistorik eserlerde hiçbir şey tesadüfi değil, bunu görüyoruz, sanat sanat için değil. Böylesine karanlık ve ürkütücü yerlere girme gücü olan erkekler ya da kadınlar sıradan insanlar değil. Özel insanlar, yani şamanlar.

— *Safça bir soru: Şaman nedir?*

— Şaman bir arabulucu, doğaüstüyle ilişki kuran bir aracı. Büyücünün tersine okült güçlerle ilişkide değil. Ruh dünyasına teslim oluyor ve tartışıyor. Böylece bozulmuş bir uyumu yeniden sağlayabiliyor ya da bir büyüyü kaldırabiliyor.

— *Gücünü nereden alıyor?*

— Sibirya'da, Amerika'da, Afrika'nın güneyinde, Asya'nın bazı bölgelerinde hâlâ var olan Şaman geleneği, bozulmuş bilinç durumlarını araştırmaya dayalıdır; transa geçme, özel ve gizli görüntüler, halüsinasyonlar gibi... Bir şaman transa geçtiğinde ruhu, efsanevi yaratıklar, hayvanlar, insanlarla dolu doğaüstü dünyaya yolculuğa çıkar. Hastaları iyileştirmek, avı garantiye almak, yağmur yağdırmak için onlardan yardım ister. Elbette, paleolitik insanların Amerika'nın yerlileriyle bir tutamazsınız, ama bu tür gruplar bize, söz konusu kavramların ve temsil ettikleri evrenlerin ne kadar karmaşık olduğu konusunda bir fikir verir.

SANAT ÜZERİNE SEMİNERLER

— *Kendimizi atalarımızın yerine koymaya çalışalım. Bu güçlü şaman tam olarak neyi temsil ediyor? Kabilenin geleneklerinin takibinin sorumlusu mu?*

— Şaman seçilerek geliyor. Sadece bütün gelenekleri, kökenlere dair efsaneleri bilmek zorunda değil, aynı zamanda doğaüstü güçlerle ilişki kurmak ve kabileye yardım

etmek için özel güçlerle de donatılmış olmalı. Bu durumda bazı yöntemleri öğrenmesi lazım.

— *Seminerlerdeki rahipler gibi eğitiliyor...*

— Rahipler çalışıyor ve şarkı söylemeyi –diğer şeylerle beraber– öğreniyorlar. Prehistorik dönemin şamanlarıysa desen ve gravür tekniklerini özümsemiş olmak zorundalar. Belki onlar da şarkı söylemeyi ve dans etmeyi öğreniyorlar. Bu kişiler bir tür dini ve sanat okullarının şefleri gibi.

— *Ciddi ciddi prehistorik sanat okullarından mı bahsediyorsunuz?*

— O dönemde bilgilerin aktarımı çok güçlü ve de organize bir şekilde yapılıyor, çünkü resimlerin çoğu çok çarpıcı sanatsal kaliteyi işaret ediyor. Ayrıca teknikleri ve özel tarzları temsil eden “okullar” da görüyoruz.

— *Örneğin?*

— Hayvanların patilerine bakın. Niaux’da ve Pirene’lerdeki diğer mağaralarda, geri planda kalanlar perspektif yaratmak için çok hafif çizilmiştir. Kimi boynuzlu hayvanlardaki kıvrımlara dikkat edin: Hep aynı profili verir. Bu, bunları yapanların resim yapmayı bilmediği anlamına gelmez. Tam tersine boyalı resimlerin çoğu natüralist tarzda ve oranları mükemmel. Sanatçılar muhtemelen bir din-den diğerine aktarılan tarzları basit bir şekilde takip ediyorlar.

— *Bu okulların etkisi uzun süreli miydi?*

— Çok uzun süreli hem de. İspanya’da, Valence’ın yakınında Parpallo mağarasında, 10 000 yıllık arkeolojik katmanlarda üzeri çizimli ya da boyalı 5000’den fazla küçük taş parçası bulundu. Bu, binlerce yıl boyunca aynı geleneğin, aynı kuralların, aynı tekniklerin sürdüğünü gösteriyor.

AYNANIN ÖBÜR YÜZÜ

— *Size göre sanat kuralları aynı zamanda dinsel hissin inceliğini de yansıtıyor mu?*

— Evet. Tarzda belli bir uyumu gözetme inanışlar, ayinler anlamına gelir. Şamanlar bazen, zamanla yıpranmış eski gravürlerin üzerine kendi eserlerini yapıyorlar. Onlara göre bu işaretler iç bölmenin kutsal olduğunun ve gücün buna yapışık olduğunu gösteriyor. Bu mezarlıklara gidilmesini anımsatıyor. Bir gün bir yer kutsal kabul edildiğinde ya da oraya mucizeler atfedildiğinde gelecek kuşaklar tarafından da buraya büyük saygı gösteriliyor.

— *Bir yok etme isteği gözlemleniyor mu? Çoktanrılı tapınakların harabeleri üzerine inşa edilmiş Hristiyan şapellerindeki gibi geçmiş dine ait izleri silme var mı?*

— Çok az. Chauvet mağarasında bazı resimler kazıyarak silinmiş. Cosquer'de günümüzden önce 25 000 yıla tarihlenen negatif eller, çok daha sonraları, günümüzden önce 17 000 civarlarında isteyerek çizilmiş ve tahrip edilmiş. Ama belki de binlerce kilometrelik mesafeden gelen ziyaretçiler basit bir şekilde duvardaki güçten faydalanmak istemiş de olabilirler.

— *Sanatçılar kayanın çevresini, doğal rölyefleri sık sık kullanıyorlar. Bu hareketin ne anlamı olabilir?*

— Mağaralarda, meşalelerin ya da yağ lambalarının titrek ışığı, duvarlarda hareketli gölgeler oluşturuyor ve atalarımızın hayal dünyasını dolduran hayvan şekillerini buluyorlar. Bir mağaranın oyduğunda bir at, bir bizon, bir mamut görüyorlar... Çatlakta, çıkmaya hazır halde bekleyen bir ruh duruyor... Bunları tamamlayarak, bunları çizerek şaman onunla ilişkiye giriyor.

HAYVANSAL GÜÇLER

— *Yani ruhlar, mağaralardaki iç bölmenin arkasındaki doğüstü dünyada mı duruyor?*

— Evet. Şaman onlardan güç almak için karşlarına çıkıyor. Kayaya saplanmış küçük kemik parçaları ruhlarla ilişki kurmanın bir başka biçimini yansıtıyor. Negatif eller

için de aynı şey geçerli: resim, eli ve kayayı kaplıyor, el kayboluyor, aynanın öbür yanına geçiyor... Kaya duvarı, ruhları saklayan bir perdeden başka bir şey değil.

— *Bütün bu sembolik şeyler hayvanlara gönderme yapıyor. O halde okült güçler hayvanlar mı?*

— Bu çok mantıklı. Antropomorfist olan Hristiyan dini hayvan yetiştiricilerin ve çiftçilerin dünyasında, insana bağlı bir dünyada doğdu: Tanrı ve İsa kişilikler olarak yansıtıldı. Paleolitik dönem hayvanlarla dolu bir evren. Doğaüstü gücün hayvanlara ayrıcalık tanınması normal.

— *Eğer bu hayvan – ruhlar kutsalsa o halde onlar ne avlanabilir ne de öldürülebilir?*

— Tam da öyle değil. Bazı hayvanları yüceltmek totemciliktir; bir insan grubu onu koruduğuna inandığı bir hayvanı totemleştirir. Ama mağaralardaki aynı şey değil. Mızraklarla ve oklarla delinmiş hayvanların ölümü sembolik. Kutsal değiller. Kaliforniya yerlilerinde yaban koyunu onlara yağmuru getiren şamanik bir hayvandı. Yine de onu avlayıp yemekten kaçınmıyorlardı.

TRANSA GEÇİŞ

— *Atalarımızın her bir hayvana yüklediği sembolizmi anlamak zor.*

— Evet, üstelik çok uzun bir süre boyunca bu sembolizm gelişerek çok farklı roller üstlendi: Kabilenin geri kalanına efsaneleri aktarmak; doğum, beraberlik, gömü, hastaların iyileşmesinin kurallarını belirlemek; başka gruplarla hatta tanrılarla ilişkiye girmek. Nöropsikoloji bilim dalının bize aktardığı son bilgiler ışığında şunu söyleyebiliyoruz: Mağara sanatı şamanların halüsinasyonlarının bir kısmını yansıtıyor.

— *Modern nöropsikoloji nasıl oluyor da 30 000 yıllık hayaller üzerine bize bilgi verebiliyor?*

— Çünkü tasvirler evrensel, aynı sinir sistemiyle donatılmış bütün insanlar her dönemde aynı şeyi yapıyorlar. Bugün

üzerinde çok araştırma yapılan* “ölüme yakın” deneyimler şamanların gördüğü görüntülere tam olarak uyuyor. Bazı gruplarda zaten ölüm transın dönüşüm geçirmesi demek.

— *Bir dakika durun! Trans, halüsinasyonlar herkese önerilen şeyler değil ama...*

— Elbette ama bazı durumlar bunlara uygun. Özellikle yeraltı dünyası, halüsinasyonlara çok elverişli bir yer. Bütün işaret noktaları ortadan kayboluyor: Gün, gece, güneş, ay, yıldızlar, rüzgâr, yağmur. Çevrede ne bitki ne hayvan var, mineral dolu bir ortam bu. Bir süre sonra, hislerdeki değişimle birlikte gelen yorgunluk halüsinasyonları mümkün hale getiriyor. Çok yüksek rakımlara çıkan dağcılar, mağaracılar bu hisleri bilirler ve bunlardan korkarlar. Şamanlarsa tam tersine isteyerek bunların peşinden gidiyor.

HALÜSİNASYONLU YOLCULUK

— *O halde mağaranın iki görevi var: Hem ruhların evi, hem de halüsinasyonlara uygun mekân.*

— Öyle gibi. Ve mağaranın duvarlarına saklanmış doğaüstü dünyayla ilişki kuran, aracılık yapan şamanın görevi genelde çok özenilen, kiskanılan bir şey değil. Bunun için çok ciddi bir enerji harcıyor ve yolculuğundan bitkin halde dönüyor.

— *Bu uzun gezisinde başına neler geliyor?*

— Trans hali üç aşamada olabiliyor. Kimileri doğrudan üçüncü aşamaya geçse de kimileri asla birinci aşamayı aşmıyor. Kişilere, durumlara bağlı bu...

* “Ölüme yakın” deneyimler, ciddi bir trafik kazasından kurtulmuş ya da yoğun bakımdan çıkmış insanların hemen hepsinin yaşadığını söylediği şeylerden biri; ucunda güneşten bile parlak bir ışık olan tünelden geçiliyor, bu arada tüm yaşam film şeridi gibi akıyor, sonra çok özel bu yerde tuhaf sesli birileriyle konuşuyor ve dünyaya geri dönüyorlar. Tıp dilinde “Near Death Experience” adı verilen (NDE) bu durumu yaşayanlar tüm dünyada dernekler aracılığıyla deneyimlerini paylaşıyorlar.

— *İdeal modeli tasvir etmeye çalışalım.*

— Halüsinasyon için kullanılan ilaçların, fonda tekrarlanan davul ve ritimli şarkıların sesinin, hislerde uyuşmanın, açlığın, soğğun etkisiyle transa giren gerçek dünyadan uzaklaşıyor. Öncelikle noktalar halinde bulutlar, zikzaklar, kafesler, eğriler, uzun çizgiler görüyor, çok güçlü bir migren ağrısı çeker gibi.

— *Anlamı olmayan görüntüler...*

— İkinci aşamaya girer girmez bu işaretler bir bütünlük kazanıyor. Başboş bir şekilde kafasının içinde gezinen bu şeyleri algılayan ruh otomatik olarak bunları bir sistem içinde grupluyor. Şamanizmi uygulayan Kaliforniyalı yerlilere göre zikzaklar çingiraklı yılanlar haline gelebilir, oysa Kolombiyalı Tukanos yerlileri bunlarda samanyolunu görürler.

— *İşaretlerin yorumu kültürel o halde. Üçüncü aşamada neler yaşanıyor?*

— Kimi zaman ucunda çok parlak bir ışık olan tünelden geçme hissi. Tünelin ucuna gelindiğinde sonunda öbür dünyaya ulaşıyor. Uçulabilir, havada süzülünebilir. İnsan kendi başına hayvana dönüşüyor.

— *Of ne hikâye! Böylesine bir maceranın sonunda şamanın hâlâ öteki dünyayla görüş alışverişinde bulunmaya hali kalıyor mu?*

— Transın üçüncü aşamasında bile içindeki bir parça insan olarak kalıyor, böylece yaşadıklarını hafızasına yerleştiriyor ve daha sonra anlatıyor. Geceleyin derin uykuda gördüklerimizden çok uyanık haldeki rüyalar daha iyi hatırlanır.

TUHAF RESİMLER

— *O halde prehistorik dönemin şamanları halüsinasyonla karışık seraplarını mağaraların duvarlarına çiziyorlar. Sanatları doğrudan doğruya gördüklerinin ifadesi demek bu.*

— Mağaralardaki işaretler özellikle transın birinci aşamasını yansıtıyor. Bu olay sürekli, evrensel ve binlerce yıl sürmüş paleolitik sanatın bütünlüğünü açıklayıcı nitelikte. Buna karşın hayvan resimleri ve gravürleri ikinci ve üçüncü aşamalarda karşımıza çıkıyor.

— *Şamanın hayvana dönüştüğü en uçtaki aşamada mı?*

— Bir bakıma. Hayvana dönüşüyor ama insan kalıyor, iki dünyayı birleştiriyor. Afrika'da, çok gizli hayvansı karakterler taşıyan insan tasvirleri var. Bu bize dönüşüm geçirmiş şamanı gösteriyor. Başka dünyaya geçerek karma hale geliyorlar. Niaux'daki bizon uzmanı bizonların cinsel organını bazen yanlış yere konduğunu ortaya çıkardı. Hayvan anatomisini çok iyi bilen sanatçıların bilmeden yaptıkları bir hata mı? Ya da tam tersine bizona dönüşmüş şamanları mı tasvir ediyorlar? Ya da bizonun ruhu şamana yardım mı ediyor?

— *Transın aşamaları hayvan tasvirleriyle bağlantılıysa bazı duvarları kaplayan parmak izlerini, kargacık burgacık yazıları açıklamıyor.*

— Çok acemice yapılmış çizimler var. Muhtemelen bunlar büyük sanatçıların elinden çıkmamış. Aynı zamanda çocukların ve gençlerin el ve ayak izleri de açığa çıkarıldı.

— *Mağaralar özel kişilere ayrılmamış mıydı?*

— Şamanın bazen, iyileşmek isteyen hastalar, başarı peşinde koşan avcılar, ruhlar dünyasıyla ilişkiye girmeye çabalayan kişilerle buraya geldiği düşünülebilir. Şaman bir bizon çiziyor, yanındaki birkaç çizgi ekliyor. Çocuklar belki de bazı törenlere katılıyorlar. Böylesine ziyaretler zaten çok az. Belki de özel durumlarda, bir doğa felaketi, bir salgın yaşadıklarında birlikte geliyorlar...

— *Hayvanları etkileyen bir salgın herhalde... Geri kalan zamanda ne oluyor? Paleolitik inanışın felaketlerle sınırlı olduğu düşünülüyor.*

— Biraz öyle. Belli başlı törenlerin dışarıda, mağaraların ulaşımı kolay bölümlerinde yapıldığı düşünülebilir. Ama elimizde en ufak bir kanıt yok tabii ki.

LASCAUX'DAKİ BÜYÜK TÖREN

— *Lascaux'da muhteşem resimlerle kaplı pek çok bölüm yirmi ya da otuz kişiyi almış olmalı. Tek bir şamanın buraları kullandığını düşünmek insana tuhaf geliyor.*

— Lascaux mağarası başka hiçbir yerde olmayan bir anıtsallığa sahip. Bazı hayvan resimleri, kolay ulaşılabilir noktada, beş metre uzunluğunda, oysa ki genelde başka yerlerde tasvirler çok daha küçük. Bu bir grup çalışmasını, buranın özel olması isteğini ve de farklı bir düşünceyi akla getiriyor.

— *Halka açık törenler yapmış olabilirler mi?*

— Muhtemelen. Niaux mağarasındaki “Siyah Salon”un çok özel bir akustiği var. Bu hiç şüphesiz bir tesadüf değil. Burası, şarkılı, danslı, toplu ayinlerin yapıldığı büyük tören yeri miydi acaba? Mevsimlik toplantılarında bir grubun resimleri tamamlamak için buraya gelmiş olması, kabul görmesi, çok ünlü bir şamanla karşılaşması imkânsız şeyler değil...

— *Ortaya çıkarılan ayak izlerine bakarak buraya ne kadar sıklıkta geldikleri anlaşılamıyor mu?*

— Hayır, çünkü çok az ayak izi var ve tarihlenmeleri neredeyse imkânsız. Çok az ziyaret edilme şansına sahip mağaralarda karşımıza çıkıyor bunlar, toprak ezilmemiş olduğundan da korunuyorlar. Genelde bunlar çocukların izleri: Leroi-Gourhan'ın belirttiği gibi çocuklar her zaman etrafı karıştırmayı, kumda yürümeyi, çamura atlamayı seviyor. Ama duvarlardaki resimlerle ayak izleri arasında binlerce yıl olabilir.

ÜÇ MİNİK SUCUK

— *Şamanizm mağara sanatına makul bir açıklama getirilmesini sağlıyor. Transın kontrolünde kendinden geçişle ulaşılan ruhlar dünyasıyla, görünen gerçeklik arasındaki iletişim kapısı gibi bu sanat. Noktalar, çizgiler, kimi çizimler şa-*

manın hayal gücünün ürünü: Mağaranın doğal kontürü takip edilerek ve bunlar tamamlanarak oluşturulmuş hayvanlar kayanın içinde saklı güçler var anlamına geliyor; parmak izleri ve beceriksizce yapılmış desenler şamana tesadüfen eşlik eden başka ziyaretçilerin geçişinin işareti... Tüm bunlar çok etkileyici yorumlar. Ama sonuçta sadece bir yorum.

— Hiç şüphesiz öyle. Kendi kendimize şöyle ya da böyle laik olan bugünkü döneme kadar bütün kültürler dindardı, diyoruz. Modern insanın tarih öncesinde de böyle olmaması için bir neden yok. Ama sosyal bilimler olarak kesin delile sahip olamayız, sadece varsayımlarda bulunabiliriz. Onları geçerli kılmanın en iyi yolu bilimsel olarak ortaya çıkanlarla maksimum bir uyum içinde olması ve yeni buluşların onlarla çatışmaması. Şamanizm fikri ortaya atıldıktan sonra bu bakış açısıyla yeni mağaraları inceledim ve çok tutarlı gözüküğünü söylemeliyim.

— *Hâlâ bu tuhaf sanatçılara ait yeni izler mi keşfediliyor?*

— Evet. Gördüğümüz bütün deliklerde kazı yapılmadığı gibi binlerce yıl boyunca çökeltilerle dolmuş, döküntü taşlarla gizlenmiş ya da bitkilerin altında kalmış görünmeyen girişler de var. Ama bunlar öylesine bulunmaz ki! Çok iyi bildiğimizi sandığımız şeylerle ilgili bakış açımızı ancak o zaman değiştirebiliriz.

— *Örneğin?*

— Tuc d'Audoubert'de mağaranın en uç noktasında, bizonların otuz metre ötesinde kilden üç sucuk bulundu. 1912'de rahip Breuil bunları özel güçlere sahip erkek çocukların ergenliğinin simgesi falluslar olarak görüyordu. O, her şeyi büyü ve törenle ilişki kurarak yorum yapıyordu. 12 yıl kadar önce bu mağarayı benimle birlikte gezen Amerikalı bir heykeltıraş bana şöyle bağırdı: "Hayır, hiç de değil! Bu heykeltıraşlara özgü bir hareket. Her zaman bir avuç kili alır, belli bir yumuşaklık elde etmek için kuvvetle sıkarız." Bundan sonra kilin içinde bizi hayrete düşürerek küçük delikler aradı: "Bunlar parmaklarının ucundaki yağla yapıl-

mış. Bir heykeltraş kilin esnek olup olmadığını anlamak için parmak ucuyla ona vurur.” Her şey bu kadar basitti işte!

CHAMPOLLION ARANIYOR!

— *İşin özü tüm bunları çözebilmek için bir Rosette taşına, belki de başka bir Champollion'a ihtiyacımız var.*

— Ne yazık ki geçmişin bu mesajlarını çözebileceğimizi sanmıyorum. Birkaç yıl önce Hindistan'da, oradaki bir *medicine man*'le bir Hint sit alanını gezdim. Girişte iki ya da üç dikey işaret vardı. André Leroi-Gourhan buraya gelse dişi bir mağaranın girişinde eril bir işaret göreceğini düşündüm. Rahip Breuil'se bunu mızrak deseni olarak yorumlayabilirdi.

— *Peki ya siz? Siz ne gördünüz?*

Medicine man bana açıklamada bulundu: İşaretler basit bir şekilde ikinci aşamaya geçebilenlerin buraya girebileceğini ortaya koyuyordu. İşte durumumuz bu! Bilgilerimiz perdenin bir ucunu kaldırmamızı sağlıyor ama her şeyi ortaya çıkarmıyor. Hiç şüphesiz bir gün bizimkini tamamlayacak, değiştirecek ya da onun yerini alacak bir başka açıklama mutlaka gelecektir...

— *Bilim tarafından dinin tarih öncesine ait olup olmadığını açıklamak imkânsız bir bahis değil mi?*

— Bilimsel doğruluklarına bağlı olarak dinlerin değerini yargılamıyoruz. Öyle olsaydı hepimiz spiritüel geleneklerden yoksun olurduk. İncil, bizim son keşiflerimizle bağdaşmıyor mu? Elbette ki bağdaşıyor! Tamamen farklı bir bölümde yer alıyor. Hatta paleolitik çağın inanışlarında bile var.

ANTRAKT

— *Sonra her şey kayboluyor. Bu dinle geçen 25 000 yıldan sonra insanlığın en uzun tarihi yok oluyor. Günümüzden ön-*

ce 10 000 yıllarında eski mağara resim sanatı geleneği yavaş yavaş terk ediliyor. Bu arada ne yaşıyor?

— Buzul dönemin sonunda çok kesin iklimsel değişiklikler yaşıyor. İklim ısınıyor, bazı hayvan türleri azalıyor. Mamut yok olup gitmiş, ren geyiği yavaş yavaş yeniden kuzeye doğru çıkıyor. Onların yerine başka türler geçiyor: Yabandomuzları, geyikler. Salyangoz yemeye başlıyorlar. Yaşam tarzları ve sosyal yapılar değişiyor. Ve genelde en uzun süre yaşayan dinler değişim geçiriyor ya da yok oluyor.

— *İnsanlar mağaraları terk mi ediyorlar?*

— Çok yağmur yağıyor, ormanlar genişliyor. Üstüne üstlük mağaralar çok nemli yerler haline geliyor, pek çok oyuğa ulaşımı imkânsız hale getiren ciddi su yarıkları oluşuyor. Belki de ahşap sanatı mağara sanatının yerini alıyor.

— *Peki hayvanlar bundan böyle doğüstü dünyanın güçlerini temsil etmiyorlar mı?*

— Avcı toplumunda insan diğerlerinin arasında bir yağımacıdır. Yabani at ya da mağara aslanı güçlü ruhlar olarak ortaya çıkabilir. Ama birazdan Jean Guilaine'in anlatacağı gibi günümüzden 10 000 yıl önce insanın en önemli değişimi gerçekleşiyor: Hayvan yetiştiriciliğiyle birlikte neolitik çağa geçiliyor. Önce koyun arkasından öküz evcilleştiriliyor. Ahırdaki ineği ya da domuzu tanrılaştırmak zorlaşıyor! Prehistorik dönemin avcısı çiftçileşiyor. Dünyası değişiyor. Hayal dünyası da.

PERDE 3

İKTİDARIN
KEŞFİ

YENİ ÇAĞIN EŞİĞİNDE

Sonra bir gün o fikir girdi aklına, kararlıydı. Bitmek tükenmekbilmeyen yolculuğuna son verdiğinde ilk hasatını tamamlamış halde insanlığı medeniyetin dişli çarklarına doğru sürüklüyordu.

DÜNYAYI SARSAN FİKİR

— *Şimdi çok kararlı olarak girişilmiş bir süreçteyiz. İnsanlar yeryüzüne yerleşti, sanatları ve hayal güçleriyle üstünlüklerini gösterdi, ama hâlâ çevrelerine bağımlılar, atalarından kalma hayvanlar aleminden dışarı çıkamıyorlar. Sonra her şey değişiyor...*

— JEAN GUILAINE: Evet. O güne kadar insanlar André Langaney ve Jean Clottes'un anlattığı yontma çağ çağında, paleolitik'te yaşıyorlardı. Avlanarak, balık tutarak, yiyecek toplayarak bir tür yağmacılık yapıyorlardı, tabii ki zekiydiler, kurbanlarını kendileri seçiyor, kaynaklarına göre eylemlerinin etkilerini ölçüp biçiyorlardı, ama hep doğaya bağımlıydılar, o yüzden hayvanlar gibi parazit bir yaşam sürüyorlardı. Avcı-toplayıcıların üç milyon yıldır süren bu uzun yürüyüşü sonuna geldi. Günümüzden on bin yıl önceden itibaren Neolitik çağla birlikte, geri dönülemez bir süreç başlıyor.

— *Neolitik “yeni taş” anlamına mı geliyor?*

— Evet, “eski taş” anlamına gelen ve taşların basit bir şekilde yontulduğu paleolitik çağın tersine cilalı taşın kullanıldığı “yeni taş çağı” bu. Ama yaşanan değişiklik bu basit teknik ilerlemenin çok ötesine geçiyor: İnsanın tarihindeki yegâne mutasyon bu, 19. yüzyıldaki endüstriyel devrime kadar devam eden yeni bir yaşam biçiminin başlangıcını simgeliyor, belki de hâlâ sürüyor.

— *Bu mutasyon nasıl ortaya çıkıyor?*

— İnsanlar vahşi dünyayı evcilleştiriyor, “insan onuruna yaraşır kılıyor” Ve bu hareketle kendileri de dönüşüm geçiriyor, birbirleriyle ilişkilerini, alışkanlıklarını, davranışlarını tamamen değiştiriyorlar. Gerçek bir olaylar zinciri harekete geçiyor. Yavaş yavaş göçerlikten çıkıyor, ilk köyleri kurarak (günümüzden önce 12 000’den itibaren) toprağa bağlanıyor, tarımı icad ederek (günümüzden önce 9 000’e doğru) kendi yiyeceklerini elde etmeyi ve hayvan yetiştirmeyi (günümüzden önce 8 500’lere doğru) öğreniyor... Mükemmel aletler üretiyor, uzmanlık, iş bölümü, hiyerarşiyi yaratıyorlar...

— *Uf, tam bir devrim! İnsanlığı birden peşinden sürükleyen bir fikir gibi...*

— Bu dönemden o döneme bakarsak çok sert bir kesintinin yaşandığı yanılsamasına düşeriz: Atalarımız milyonlarca yıl boyunca aynı avcı-toplayıcı yaşamı sürdürdüler ve birden her şey altüst oldu. Bir devrimden çok iki ya da üç bin yıl süren aşamalı bir evrim söz konusu: Bazı öncü yerlerde aynı zamanda yeni bir yaşam biçimine geçiliyor, oradan komşu bölgelere yayılıyor ve yavaş yavaş dünyevi bir olay olarak kendini kabul ettiriyor.

DEĞİŞME ARZUSU

— *O dönemde yeryüzüne yayılmış küçük insan grupları birbirlerinden çok uzaktalar. Her şeyden önce birbirleriyle iletişim kurmayan farklı yerlerde aynı anda böylesine*

bir dönüşüm geçirmesi nasıl açıklanıyor? Tarihinde onu bir başka aşamaya iten bir evrim mi yaşadılar?

— Bu konuyla ilgili en azından iki tez var. Kimilerine göre doğa insanı buna zorladı. O dönemde son buzul çağı bitiyor. İklim ısınıyor, daha nemli ve bitkilerin büyümesi için uygun hale geliyor. Avrupa'da ılıman bir iklim var, güney bölgeleri daha kuru. Daha çorak köşelerdeki insanlar göllerin, nehirlerin, bataklıkların yakınında toplanıyorlar. Suyun, yani yaşamın yakınında olmak, hayvanlar ve bitkilerle daha yakından ilgilenmelerine neden olmuş olabilir, günlük yaşamdaki bu çok sıkı ilişki onları evcilleştirmeye itiyor.

— *Peki ya öbür tez ne?*

— Tam tersi. Değişimi meydana getiren insandaki entelektüel evrim. İlk ortaya çıkışlarından itibaren insanlar yapay olanı yaratıyor. Belli bir tarzda taşları yontarak, bilgilerini birbirine aktararak, uzak atalarımız çoktan gelişmiş kavramları ustalıkla kullanıyorlar, zaman içinde, kuşaktan kuşağa geçerek mükemmel hale gelen kültürel bir yaşam biçimi sürüyorlar.

— *Tarımı herhalde doğal bir şekilde buldular: Tohumları eksek de ne olacağını görsek mi dediler?*

— Bir zaman sonra bitkilerle ilgilenip onları ekmeyi düşünmeleri mantıklı gözüküyor. Aynı şekilde hayvanlarla ilişkilerini de değiştirmiş olmalılar; eski zamanlardaki leş toplamaya benzer sonu belirsiz avcılıktan aktif avcılığa, oradan seçici avcılığa ve sonunda da hayvanların evcilleşmesine... O halde doğa çok önemli bir şey yapmamış, evrim, sadece insanın kendi isteğiyle gerçekleşmiş olur.

HAFİFÇE BİR DOKUNUŞ

— *Peki o zaman niye her yerde ortaya çıkmadı?*

— Yetiştirmeye elverişli bitkilerin ve hayvanların bulunduğu ve buna hazır bir çevre gerekiyordu, oysa insanın ele geçirdiği bütün bölgelerde aynı ortam yoktu. Mesela,

Yeterli

Ortadoğu’da buğday ve arpa vardı ama Avrupa’nın kuzeyinde yoktu. Hem sonra nüfusun özellikleri de belki hafifçe yardım etti.

— *André Langaney bize önceden görülmeyen bir nüfus artışı olduğunu söyledi.*

— Evet. Günümüzden önce 10 000 yıllarına doğru, bütün yeryüzünün nüfusu yedi, sekiz milyonu geçmiyor. Neolitik “devrimin” etkisiyle bundan sonraki sekiz bin yıl boyunca on kat artıyor! Örneği sadece Fransa’da, nüfus 50 000’den 500 000’e ulaşıyor. Yani günümüzden önce 10 000 yıl öncesine doğru çok kalabalıklaşan bazı gruplar, hayatta kalmak için av ve bitki toplamadan başka nasıl bir geçim modeli olabilir diye hayal kurmaya başladılar. En azından böyle olduğunu düşünüyoruz. Sonra yerleşik düzene geçip kaynaklarını artırarak sayılarının daha da çoğaldığını gördüler. Bu yumurtayla tavuk ikilemi... Tam cevabını bulmak imkânsız.

DEVİRİMİN ATEŞİ

— *Onları harekete geçiren her ne olursa olsun, milyonlarca yıldır dolaşan göçer atalarımız bir gün bohçalarını bir daha kaldırmamacına yere bırakmaya karar veriyor. Bunun nasıl başladığını biliyor muyuz?*

— İlk kıpırtılar günümüzden önce 12 000 ile 10 000 arasında oldu. O dönemde insanlar geleneksel bir paleolitik yaşam sürüyorlardı: Toplu halde yaşıyor, memeli hayvanları avlıyor, buğdaygilleri topluyor, balık tutuyorlar... Sonra son arkeolojik çalışmaların bize aktardığına göre dünyanın belli bölgelerinde, göllerin, küçük göletlerin kıyısında, denize yakın yerlere bağlanmaya başlıyorlar. Çünkü buralarda yiyecek çok bol.

— *Yerleşiyorlar...*

— Ufak ufak... Muhtemelen içlerinden şunu geçirdiler: “Daha önce nasıl aklıma gelmedi, burada bütün yıl balık

avlarım, yazın beslenmeye uygun bitkileri de hesaba katarsam ilkbaharı burada geçirebilirim... Buraya yerleşiyorum ve hiçbir yere gitmiyorum.” Yine de biraz göçer kalarak bazı yerleri üs olarak alıp aşağı yukarı daimi kamplar kurmaya başladılar.

— *Bu nerede başlıyor?*

— En eski yerleşik düzen örnekleri (Orta ve Doğu Avrupa’daki bazı yerler dışında günümüzden önce 32 000 ile 22 000 arası, öyle hemencecik değil) Suriye, İsrail, Filistin ve Irak’ta. Toprağa yapışmayla birlikte belli bir istikrar taşıyan bu yerler, tarıma doğru gelişme gösteren ekonomik değişimlerin çerçevesini çizer.

— *Tarım hemen ortaya çıkmıyor mu?*

— Başlangıçta geçiş dönemleri var; ne tarım ne de hayvan yetiştiriciliği yapan avcı-toplayıcı “köyler” gibi. Ürdün’de Mallaha’da günümüzden 11 000 yıl önce kısmen taşlarla çevrilmiş ahşap direkli evlerden oluşan bir yerleşim bulunuyor. Burada hem avcılarının hem balıkçıların karakteristik özelliklerini yansıtan nesneler dışında kendi kendine biten tahılları kullanmaya dair ipuçları var. O dönemde beslenme çevredeki kaynakların kullanımına dayanıyor yani.

— *Yine de daha sürekli kalmak üzere yerleşiliyor herhalde...*

— Evet. Günümüzden önce 9 000’den itibaren bazı şeyler hızla değişiyor. Mimari kimi zaman anıtsal bir görünüm alıyor. Filistin’de Jericho’da dokuz metre yüksekliğinde, 10 metre çapında bir kulenin yanında üç metre uzunluğunda bir sur bulundu. Yuvarlak evlerin taştan temel duvarları olabiliyor ya da Jericho ve Aswad’da olduğu gibi temeller pişmiş topraktan tuğlaları çağrıştırıyor ya da Mureybet’deki gibi kerpici. Yani bu şekilde Dicle ve Fırat’ın orta eksekinde ilk tarım ürünleri görülüyor...

— *Yeryüzünün bu kısmında Ortadoğu öne çıkıyor. Pe ki başka?*

— Botanikçilerin keşifleri, belli başlı tahılların ve sebze-
zemsı bitkilerin, binlerce kilometre uzaklıkta evcilleştirildi-

ğini ortaya koydu. Buğday, arpa, bezelye, mercimek, bakla Ortadoğu'da... Arpa ve pirinç Uzakdoğu'da, mısır ve fasulye Amerika'da, darı ve Hintdarısı Afrika'da... Bütün bu yenilikler günümüzden önce 9 000 ile 5 000 yıl arasında bağımsız yerlerde gerçekleşti. Afrika kronolojik açıdan kesinlik kazanmadı.

— *Ama yine de bazı bölgeler tarımın nimetinden faydalanmıyor...*

— Hemen değil. Kimi durumlarda iki yaşam biçimi—avcı-toplayıcılarla yeni çiftçilerin— bir süre bir arada gidiyor. Ortadoğu'da tarım yaygınlaşmaya başladığında Batı geyik, yaban domuzu ya da dağ keçisi avlayarak yaşamını sürdürüyor. And dağlarında ve çevresinde bitkisel ve hayvansal evcilleştirme ortaya çıkmışken Güney Amerika'nın geniş alanları, Amazonlar'dan Patagonya'ya kadar olan alanda uzun süre boyunca devam edecek olan avcılık, balıkçılık ve toplama var. Tarım ekonomisine direniş göstermiş olmalılar. O zamandan beri de ekonomik evrimin ritmi her yerde aynı anda olmuyor.

DEĞİŞİMİN TOHUMU

— *Tarımın keşfi her şeyi değiştiriyor mu?*

— Uzun süre tarımın mı hayvancılığın mı önce başladığını kendimize sorduk... Kimileri hayvancılığın avla bağlantılı olmasından yola çıkarak tarımdan önce gelmiş olması gerektiğini iddia ediyorlardı. Arkeoloji bunun tam tersini ispatladı: Hayvandan önce bitki evcilleştirilmişti. Yine de kronolojiler üzerinde tartışma yaşanıyor. Ortadoğu'da günümüzden önce 9. binde kesin olarak bitki ya da hayvan evcilleştirilmesiyle sonuçlanacak kullanımlar hızlanıyor.

— *Her yerde mi?*

— Ortadoğu'da, Asya'da ve de Amerika'da. Afrika ile ilgili hâlâ tartışıyoruz. Burada darı ve Hintdarısının kullanımından önceye tarihlenen evcil öküzleri gösteren kaya re-

simleri var, ki bu da bu kıtada hayvanların bitkilerden önce evcilleştirildiğini düşünmemize yol açıyor. Tabii ki bu öküzler Ortadoğu ve Nil'den buraya getirilmiş de olabilir...

— *Günün birinde bazı özel köylerde diğerlerinden daha becerikli biri bir tohum ekiyor ve devrimi başlatıyor.*

— Kökenlerimize ilişkin efsaneler böyle bir imaj yaratıyor: Bir adam –öncelikle bir kadın belki de, çünkü bitkilerin gizemini çok daha dikkatlice gözlemliyor– mucizevi tohumu toprağa gömüyor ve buradan ilk buğday çıkıyor... Gerçek çok daha karmaşıktı, bu kesin. İlkellikten daha ileri, bilinçsiz bir yerleşik düzene geçildi.

— *Nasıl olduğunu biliyor muyuz?*

— Avcı-toplayıcılar şüphesiz işe yabani buğdayları toplayarak ve onları beslenme alışkanlıklarına ekleyerek başladılar. Ve muhtemelen tohumların doğal bir şekilde ekildiğini ve büyüyüp çoğaldığını gören erkek ya da kadın basit bir şekilde bu doğal süreci taklit etmek istedi. Ama sadece tohum ekmek evcilleştirilmiş ürün vermez. Bir süre sonra biraz tesadüf eseri ayıklanma gerçekleşince (bazı mayalandırmaları sağlayarak, bunu bakir topraklara yeniden ekererek) insanlar özel bir türün gelişmesini sağladılar.

ATEŞİ DİNLEYİN

— *En muhteşem olanı, 10 000 yıl önceki bitkilerin kültürüyle ilgili bu kadar kesin bilgileri elde edebilmemiz!*

— Bunu, geçen yüzyılın başından itibaren yeryüzündeki yabani bitkilerin dağılımını inceleyen ve ilk tahılların kökenine ulaşan botanikçilere borçluyuz. Arpa ve buğdayın ilk olarak Ortadoğu'da yetiştirildiği sonucu çıktı bundan. Sonra, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra arkeolojinin çok ciddi bir ilerleme kaydetmesiyle sit alanlarında bulunan tohumlar sayesinde botanikçilerin tezleri doğrulanmış oldu.

— *Bu çalışmalar bildiklerimize ne ekledi?*

— Sadece objeleri, taşları, çanak çömleği değil polenleri, tohumları, fosilleri, hayvan artıklarını da incelememiz gerektiğini öğretti... Böylece sadece çevreyi değil bir yerleşimin bütün ekonomisini anlayabiliyoruz. En ufak bir detay bile ipucu bizim için.

— *Örneğin?*

— Tahtalarla yakılan bir ateşten artakalanlar bize bölgedeki ağaçların türlerini söylüyor... Kemik ya da tahıl kalıntıları bu yerleşimde neler yediklerini anlatıyor ve tüketilen bitki ve hayvan türleri hakkında bilgi veriyor... Bir top-
rağın elektronik mikroskopla analizi tarımda mı hayvancılıkta mı kullanıldığını söylüyor. Çökeltileri kimyasal incelemeye aldığınızda bir arkeoloğun göremeyeceği şeyleri gösteriyor: Amaçsız bir oyuk dediğiniz şey eski bir ağıl çıkıyor.

GEÇMİŞ ABLUKAYA ALINIYOR

— *Bu tam bir detektif işi...*

— Evet. Languedoc'ta Font-Juvenal'de yırtıcı kuşların mönüsü modern tekniklerle didik didik incelendiğinde bir meşe ormanının nasıl ağaçsızlaştığı anlaşıldı: Açık alan kuşlarının ilerlediği, güneşli ortamları seven böcek yiyen kuş türlerinin arttığı, tarla sıçanlarının görüldüğü ortaya çıkınca yorum yapıldı. Zaten bazı tarihleme yöntemleri bize kalıntıyı kesine yakın tarihlemeyi sağlıyor: Şu ev iÖ 2742'de yapıldı ve 2738'de terk edildi diyebiliyoruz artık.

— *Kesin mi! Bunu nasıl yapıyorsunuz?*

— Jean Clottes'un anlattığı radyokarbonlu klasik yöntemler öncelikle bize yaklaşık olarak bir tarih veriyor. Sonra "dendrokronoloji" adı verilen ve gelişme içinde olan bir disiplin sayesinde kesinliğe ulaşıyoruz.

— *O da ne! Bize bunu açıklamanız lazım.*

— Ağacın üzerindeki halkaların boyunun her yıl aynı olmadığını biliyoruz, çünkü bu iklime bağlı bir şey. Yaşlı ağaçları, ortaçağa ve antik çağa ait binaların kirişlerini in-

celeyen araştırmacılar, yıldan yıla, yüzyıldan yüzyıla değişik ağaç türü halkalarının özelliklerini veren bir katalog oluşturdular. Kaliforniya'da bulunan yeryüzünün en eski ağacı *Pinus aristata*'lar sayesinde takvimi günümüzden önce 4 000 yılına kadar geriye götürebildik. Sonra yeniden keserek sistem günümüzden önce 6 000'den 7 000 yılına kadar yaşlandırıldı. Böylece kömürleşmiş bir kazığı topraktan çıkardığımızda bu kataloğa bakarak halkalarını kıyaslayabilir ve kesin olarak tarihleyebiliriz. Tabii ki bunun için tahta lazım...

BULAŞICI

— *Hayvancılığın nasıl ortaya çıktığını anlamamızı sağlayan da aynı yöntemler mi?*

— Hayvanın evcil mi değil mi olduğunu anlamak zor. Doğal hallerindeki hayvanların genelde daha güçlü kuvvetli bir iskeleti oluyor. Elimize geçen kemikler üzerinde biçimsel bir değişikliği görebilmek için evcilleştirmenin ileri bir aşamaya gelmiş olması lazımsa.

— *Öyle değilse ne yapılıyor?*

Hayvanın ölüm anını inceleyerek bazı bilgiler elde edilebiliyor: İstatistiki çalışmalarla vahşi bir hayvanın yaşam süresi hemen hemen biliniyor, eti için evcil bir hayvanın genelde ne zaman öldürüldüğü anlaşıyor. Vahşi ve evcil bir hayvan grubunun yaş eğrisi aynı değil. Ama paleolitik avcılar bazen, mesela toplu halde vahşi koyunları öldürdükleri özel avlar düzenlemişler, bu da ortalığı biraz karıştırıyor. Aynı zamanda Ortadoğu'da Zagros'ta keçi türlerinin evcilleştirilmesi geciktiriliyor.

— *Sonuç: Ortadoğu'da, tarımın ilk olarak ortaya çıktığı bazı özel yerlerde belli başlı hayvan türleri de evcilleştirilmiş miydi?*

— Evet. Günümüzden önce 8 000'den itibaren hatta daha önce önce keçiler ve koyunlar, sonra da sığır ve do-

muz. Belki de atalarımız hayvancılığı sadece beslenme amaçlı değil, daha çok hayvana sahip olmak ya da canlılar dünyasındaki hakimiyetlerini kabul ettirmek için icat etmişlerdi. Her ne olursa olsun hayvancılık ve tarım aşağı yukarı aynı yerlerde görüldü. Ortadoğu'dan yayılmaya başlayarak belli bir tarzda Avrupa'ya bulaştı.

DOĞANIN ELE GEÇİRİLİŞİ

Başka yerlerden gelen koloniler değişimin tohumlarını taşıyor. Her yerde yeni kültür kendini kabul ettiriyor. İlkel insanlar miatlarını doldurdu. Doğayı kullanmayı bilenlere, fatihlere yol verin!

AVRUPA'NIN HIRİSTİYANLAŞTIRILMASI

— *Yeni bir fikir doğdu artık; yerleşik olma, tarım, hayvancılığa ilişkin bu yeni fikir sadece bazı imtiyazlı yerlerde görülüyor... Ortadoğu'dan çıkıyor, Avrupa'ya da bulaşacak. André Langaney'in anlattığı ilk iki insan kolonizasyonu da bu bölgeden gelmişlerdi. Yani kökenlerimizin beşiği hep Ortadoğu!*

— Bizim kökenlerimizin beşiği, ama bütün medeniyetlerin değil. Avrupa ve Kuzey Amerika ile birlikte Batı ve bazı açılardan Afrika, kesinlikle bize kökenlerimizi veren Ortadoğu'dan çıkıyor. Ama dünyanın diğer bölgeleri kendi kendilerine büyük değişimlerini gerçekleştirdiler.

— *Bizi ilgilendiren şey şu: "Modernlik" bize hep dışarıdan geldi.*

— Son yıllarda bu ilişkiyi küçümsemeye çalıştık. Ama bu bir gerçek. Avrupa'da, ilk çiftçiler günümüzden önce 7 000'de ortaya çıkıyorlar ve şu tartışılmaz bir gerçek ki bizim bölgelerimiz Ortadoğu'dan gelen, bilgiyi, beceriyi,

ekonomiyi, yeni bir sosyal yaşamı getiren kültürle bir tür “Hıristiyanlaştırıldı”

— *Bu bir tür sömürgeleştirme mi?*

— Hayır. Bu yenilikten etkilenen her bölge onu, kendi gelenekleri, inançları, alışkanlıklarıyla yoğurup kendi tarzına uyguluyor. Kendi kimliğini geliştiriyor. İlk Avrupa kısa bir süre sonra ithal bir ekonomiyi keşfediyor ama çokkültürlü oluyor.

SESSİZ SAKİN YERLİLER...

— *Çiftçi kolonilerinin gelişinden önce Avrupa’da hiçbir şey yok, ama aynı şeyi burada da başlatmaya elverişli bir yer...*

— Sanmıyorum. Tahıl yok, daha sonraları ithal edilecek. Hayvancılık da yok. Yabani boğa ve yaban domuzu olarak iki tür evcilleştirilebilecek hayvan var, ama yerel bir evcilleştirme izleri çok zayıf. Sonra, köpek var...

— *Köpek mi! Hem de evcil!*

— Uzun süredir evcil! Kurt ırkından gelen hayvan zaten paleolitik çağdan beri avcılara eşlik ediyordu. Hiç şüphe yok ki yerleri temizleme ve beslenme amaçlı kullanılıyordu. Günümüzden önce 9 000’e tarihlenen yerlerdeki yemek artıklarında köpek kalıntılarına rastlandı. Sanıldığı gibi aksine ortaçağdan önce çoban köpekleri yok. Köpek dışında o dönemde Avrupa’da hiçbir hayvan evcilleştirilmemiş.

— *İklimin ısınması Avrupa’yı da etkiliyor, faunası ve florası bu yüzden altüst oluyor...*

— Evet. Fransa sınırları içinde, buzullar siliniyor, deniz toprağı kaplıyor, su devri yeniden başlıyor. Nem geri geldiği için bitkiler büyüyor, geniş yeşillikler özellikle meşe ağırlıklı ormanlara dönüşüyor, günümüzden önce 7 000’de ormanlar iyice artıyor. Soğuk iklime alışkın bir sürü hayvan türü yok oluyor –mamutun başına gelen bu– ya da ren ge-

yîgi gibi sürgüne gidiyorlar. Diğer hayvanlar yeniden ortaya çıkıyor: Geyik ve yaban domuzu.

ADADAN ADAYA

— *Peki ya insanlar, yerliler?*

— Zaman zaman bir yeri esas alarak hâlâ göçer ataları gibi yaşıyorlar. Mevsimlik kulübelerde oturuyorlar, mağaraların girişinde ya da kayaların nişlerinin altında barınıyorlar. Bazen yerleşik düzene geçiş eğilimi gösteriyorlar; Portekiz ya da Danimarka'da mesela... Geyik, yaban domuzu, yabani sığır, küçük av hayvanı avlıyor; göllerde ve nehirlerde balık tutuyor, yağmur dönemlerinde salyangoz topluyor ve yabani bitkilerle belki de Güney Fransa'da yabani sebzelerle besleniyorlar.

— *Birden bir başka yerden gelenler bu sessiz sakin yaşamlarını altüst ediyor...*

— Bu insanlar yeni bilgiyi ellerinde tutan kişiler, tarımın reçetesini öğrenmişler, beraberlerinde tohumlar getiriyorlar... Ama doğrudan doğruya Ortadoğu'dan gelip zorla buraya yerleştiklerini hayal etmeyin sakın. Bu kültürün ana yerden çıkıp gelişerek Batı Avrupa'ya gelmesi üç bin yılı buluyor.

— *Kuşaktan kuşağa aktararak geliyor...*

— Evet. O çocuktan öbürüne, Filisten'den Anadolu'ya, Ege'den Portekiz'e ilerliyor. Diğer gruplar Balkanlara kadar geliyor, Tuna'yı takip ediyor ve Ren'in girişine ulaşıyorlar. Fransa, birincisi Güney'den, ikincisi Doğu'dan olmak üzere iki bölgeden fethediliyor. İki Fransa beliriyor, biri Akdeniz, diğeri Tuna Fransa'sı...

— *İlk koloniler o halde denizden mi geliyor?*

— Akdeniz onları korkutmuyor. Paleolitik çağın sonundan itibaren insanlar üstünkörü sallar ya da tekneler yapmayı biliyorlar. Oyulmuş ağaçlardan uzun tomruklarla yola çıkıyorlar; İngiltere'de 8 300 yaşında, bu tarzda

yapılmış bir oyma kayık kalıntıları bulundu. Belki dallardan ve bunlara bağlanmış derilerden oluşan kayıkları, kıyılarda dolaşmak ve denizde maceraya atılmak için kullanıyorlar...

— *Denize açılıyorlar mı?*

— Uzun süredir adadan adaya gidiyorlar. Peloponesos'da bu bölgede daha önce hiç rastlanmamış volkanik bir taş kaya olan obsidyenden aletler bulundu: Bu tür doğal maden filizleri Kikladlar'daki Melos'da var. Bu da çoktan Akdeniz'deki adalara gittiklerini gösteriyor. Kıbrıs'ta günümüzden önce 10 000'e doğru varlıklarına rastlanıyor; bunlar balıkçılar, kuş avcıları, deniz kabuğu toplayıcıları...

İKİ DÜNYANIN YAŞADIĞI ŞOK

— *Akdeniz'den gelerek yeni kültürü getirenlerin hâlâ eski zamanda yaşayan yerlilerle karşılaşma zamanında sıra...*

— İtalya'nın adalarından gelen ilk koloniler, günümüzden önce 6 000'e doğru Batı Akdeniz'in çevresine yerleşiyor. Buğday ve arpa yetiştirmeyi biliyorlar, evcil koyunları, keçileri, sığırları var ve karşılarında hâlâ meşe ormanlarında yaşayan ve yaban domuzları avlayıp yabani bitkileri toplayarak karınlarını doyuran insanlarla karşılaşıyorlar.

— *Kafalarına bir yumruk yer gibi mi oluyorlar?*

— Kim bilir? Belki de iki dünya bir uzlaşma modeli buluyor. Muhtemelen yeni yaşam biçimine hayran kalan avcı-toplayıcılar kısa sürede buna uyum sağlıyorlar. Yeni gelenlere çevrelerini gösteriyor, onları örneğin çakmaktaşı filizleriyle tanıştırıyor, yerel potansiyellerini keşfe çıkarıyorlar...

— *Avrupalı atalarımız bir bakıma din değiştiriyor.*

— Göçmenlerden daha fazla sayıda mı olup olmadıklarını bilmiyoruz. Her şey bölgelere bağlı: Bazıları çok kalabalık ve aktif bir grubu barındırıyor; kıyı bölgeleri gibi. Ormanlarda daha az insan var. Güney Fransa'da ve İspan-

ya'da tarım birden yerleşikliğe geçişi sağlamıyor, keçi yetiştiriciliğinin arkasından tarıma geçiliyor.

— *Ama bunu getirenler de modern insanlar.*

— Bunu dayatıyorlar, çünkü ekonomileri daha rekabete dayalı. Onlar için zenginlik, üzerinde üretim yapılabilen ya da hayvanlar otlatılabilen toprak demek. Yavaş yavaş dağılıyor ve iç bölgeleri de hakimiyetlerine alıyorlar.

ÖNCÜ BİRLİK

— *Yani gerçek bir kültürel devrim başlıyor. Bu nasıl oluyor?*

— Birkaç kuşak boyunca bütün Avrupa kıtasında ilerleyen bir “öncü birlik”ten söz edebiliriz. Günümüzden önce 7 000’den itibaren Güneydoğu’da belli bir Akdeniz yaşam tarzı kendini dayatıyor. Köyler kuruluyor ve yüzyıllar boyunca hep aynı yerlerin üzerine yeniden köyler inşa ediliyor. Ahşap ya da kerpiçten evlerin içinde bazen taş oturma bölümlerine rastlanıyor.

— *Bu süre içinde bir başka koloni de Tuna üzerinden geliyor.*

— Balkanlar üzerinden gelen bu yayalar kendilerini tamamen farklı bir çevrede buluyor. Yani ılıman Avrupa’nın tam tersine, yeni bir kültür yaratmakta zorlanıyorlar. Sığır yetiştiriyorlar, çünkü sığır Akdeniz’e özgü koyundan çok daha fazla bu iklime uyuyor. Tahıl ambarı biçiminde uzunlamasına giden büyük çiftlikler inşa ediyorlar; on, onbeş metre uzunluğunda ahşap ve kerpiçten yapılmış bölmeleri, saman saplarından ya da bitkilerden yapılmış çatısı ve ambar görevini gören sahanlığı olan yerler bunlar... Bu model daha sonra sistematik bir şekilde Paris havzasında da kullanılıyor. Bu kişiler Ren’den geçerek biraz daha geç, günümüzden önce 5 500’e doğru Fransa’ya varıyor. Her yerde avcı-toplayıcıların yaşam biçimi çiftçi yaşamına dönüşüyor.

ORMANA SALDIRI

— *Ama bütün bu bölgeler çok yoğun orman alanı. O halde tarıma elverişli hale getirmeleri lazım...*

— Ormanlık alanların her tarafı, yeni gelenler tarafından baltalarla ya da yakarak açılıyor. Ekim yapamadıkları çakıllı arazilerde sürülerini yetiştiriyorlar. Yani farklı yerlerin doğasına uyum sağlıyorlar. Ve hızlı bir şekilde doğayı değiştiriyorlar. Orman güve yemiş gibi düzlük alan oluyor, galip geliyorlar.

— *Bu defa uzun süreli yerleşim mi başlıyor?*

— Kimi araştırmacılara göre ılıman Avrupa'nın ilk kolonileri gezerek yapılan bir tarım uyguluyorlardı. Örneğin Tuna kıyılarındaki çiftçiler küçük yerleşimlerde çevredeki ormanı tarım için kullanarak yaşıyorlardı. Ama tabii ki gübre kullanılmadığından toprak çok kısa sürede ölüyordu. Birkaç yıl sonra çiftçiler biraz daha ilerde bir yere yerleşiyordu ve sonra aynı şekilde... Buna göre öncülüğü yapan devrimci bir çiftçi grubu kısa sürede Avrupa'ya geçmiş olmalı. Bu eski bir varsayım.

— *Başka varsayımlar da var mı?*

— Diğer uzmanlara göre ilk çiftçiler aynı yerde yüzyıllar boyunca kalmış olmalıydılar. Nehirlerin ya da düzlüklerin yakınındaki vadilere, nemli havaya alıştılar, çünkü ormanla mücadele edecek ya da onu belli oranda yakacak güçleri olmadığı için küçük çapta bahçıvanlık yapmakla yetindiler. Çok daha sonra, cilalı taştan yapılma baltanın geniş çapta kullanımına geçilmesiyle ormanları yoğun bir şekilde ağaçsızlaştırıp yaylaları ele geçirdiler... Şimdilik kesin karar veremiyoruz.

DÜNYANIN MERKEZİ: KÖY

— *Kullanılan yöntem her ne olursa olsun kendinden geçmiş bu koloniler kısa sürede çevreyi değiştiriyor.*

— Evet. Fransa'nın güneyindeki ilk büyük tarım yerleşimleri günümüzden önce beşinci bine tarihleniyor. Aynı zamanda, bu sırada doğanın bütün imkânlarını kullanıyorlar: Dağlarda, örneğin Alpler ve Pireneler'de, sürüleri yüksek yerlere otlatmaya götürüyorlar. Güney Fransa'daki keçi yetiştiriciliği, toprağın zayıflamasının ve erozyonun en önemli nedenlerindendir. Yine de avcılığı ve toplayıcılığı bırakmıyorlar.

— *Bunları hobi olarak mı yapıyorlar?*

— Daha ziyade vahşi olana ihtiyaç duydukları için. Bazı bölgelerde evcil hayvanlarla yetinmiyor, o kadar ki yabani hayvanlar ithal ediyorlar; Sardinya'dan ve Korsika'dan geyik, Kıbrıs'tan alageyik gibi. Ve bunu tek bir amaç için, onları avlamak için yapıyorlar! Yeni dünya geçmişini unutmuyor. Doğasını korumaya çalışıyor. Vahşi olan devam ettiriliyor, yeniden ortaya çıkarılıyor, yüceltiliyor.

— *Yerleşik düzene geçen insanlar herhalde dünyayı aynı şekilde algılamıyorlar.*

— Eskiden avcı-toplayıcıların evreni çok az sayıdaki ve çok dağılmış gruplardan ibaretti. Yaşam hareketlilik üzerine kurulmuştu. Yer değiştiriliyor, değiş tokuş yapılıyor, gidiliyor, geri geliniyordu... Bu defa köy dünyanın merkezi haline geliyor ve değişik topluluklar birliktelikler kurma, daha üst bir çatı altında toplanma eğilimi gösteriyorlar. Geleceğin toplumlarının yapısı çoktan şekillenmeye başlıyor.

DOĞA İNSANİLEŞİYOR

— *Bu küçük dünya sürekli birbirleriyle ilişki kuruyor.*

— Evet. Köylüler bulundukları bölgede kendi yağlarıyla kavrulmuyor. Başından itibaren ormanın içinde yürüyüş alanları yaratıyor, durmadan yeni araziler açıyor, hatta çevrelerindeki ya da çok daha uzaktaki gruplarla ilişkilerini artırıyorlar. İthal kalıntılar bu ilişkileri ispatlıyor: Languedoc'taki cilalı baltalar Piemont'dan, çakmaktaşları

Rhone vadisinden, obsidyenler Lipari adalarından geliyor! Bu da bu yeni çağla birlikte farklı toplulukların arasında ciddi bir alışveriş olduğunun delili.

— *Bu büyük değişiklik ne kadar süre içinde iyi bir sonuca ulaşıyor?*

— İki ya da üç bin yıl içinde insan belirleyici oluyor. Güneydeki ormanlar yerini koruluklara, şimşir ağaçlarına belki de kıraç topraklara bırakıyor. Ağaç bitiyor bitmesine ama insan onu kendi ihtiyaçlarına göre ya açık alan ya da ormanlık alan olarak değiştiriyor. Ve insanların yerleştiği her yerde peyzaj da değişim geçiriyor, vahşilik azalıyor, çevre değişiyor. Doğa insanileşiyor.

KISA SÜRELİ EMEKLİLİK

— *Neolitik dönem, yaşam biçimi her yerde geri dönüşmez bir biçimde kendini gösteriyor, direniş cepheleri yok mu hiç?*

— Bazı doğa engelleri karşısında öncü birliğin gerilediği zamanlar oluyor. Örneğin Jura'da, ilk yerleşim izlerinin arkasından orman yeniden çoğalıyor. Sonra insan geri dönüyor. Orman tekrar toprak kazanıyor... Dağlarda tarım birliğinin ilerleme ve gerileme izlerini görüyoruz, muhtemelen iklim farklılıkları onları etkiliyor. Bitki yetiştiremeyince insan emekliliğe çekiliyor.

— *Şu önemli soruyu sormadan edemeyeceğim: Tüm bunları nereden biliyorsunuz?*

— Yerleşimlerdeki farklı katmanlardan minicik bir parça alarak mikroskopla bitki, ağaç, otlardaki polenleri inceliyoruz... Örneğin belli bir döneme ait belli bir katmanda meşelik oranı %95, ot ise %5, onun üstündeki katmanda sadece %20 meşelik varsa buradan insanın geçtiği kokusunu alıyoruz. Orman ağaçsızlaştırıldığında bazı parazit bitkiler ya da ormansız yerlere özgü bitkiler türüyor, belli bir süre sonra polenleri bulabiliyoruz. İnsanın tüm eylemleri iz

bırakıyor. Ve çok kolay bir şekilde atalarımızın maceralarını, kitap okur gibi toprakta okuyabiliriz.

ÇAPA VE TEKERLEK

— *Bu kadar geniş çapta doğanın fethi, teknik ilerlemelerle mümkün olabilir. İnsanlar bu büyük işleri bin yıllık taş baltalarla yapmıyorlar herhalde...*

— Avcı-toplayıcıların medeniyetlerinin son döneminde av ve balık aletleri minyatür gibiydiler: Tahta sapların üzerine yerleştirilmiş ya da ok başı gibi kullanılmış geometrik formlarda küçücük uçlar. Çünkü yay, zaten ortaya çıkmıştı. Neolitik çağ ve cilalama tekniğiyle taş baltalar ormanları ağaçsızlaştırmaya yardım etti. Aynı zamanda tarım için kullanılan aletler ortaya çıktı: Küçük toprak yığınlarını karıştırmak ya da yok etmek için sopa ve de özellikle çapa. Çapa sayesinde tohum ekmeden önce toprağı hazırlıyor, zararlı bitkilerden temizliyorlar. Tabii ki bunun için toprağın kolay işlenir olması lazım. Hatta çoğu zaman yakılmış ormanlık alanın bir kısmında ekim yapmaya çalışıyorlar.

— *Eğer işe yaramazsa?*

— Bir başka yere geçip orada deniyorlar. Daha etkili bir tekniğe geçmeleri için günümüzden önce 4 000 yıllarını beklemek gerekiyor: Sabanın atası olan karasaban, tohumların toprağı kaplamasına yardım edecek. Çapayla birlikte kara saban uzun süre çiftçi atalarımızın en önemli aletini oluşturacak. Sonra aynı dönemde Mezopotamya'da tekerlek icad edilecek. Tek parça ya da üç parçanın birbirine bağlanmasıyla oluşan bu araç kısa süre içinde Avrupa'ya gelecek.

— *Çanak çömlekçiliğin keşfine geldi sıra. Bu da bu büyük entelektüel devrimin ürünü mü?*

— Hayır. Sanıldığıının aksine çanak çömlekçiliğin ortaya çıkışı bu dönemle ilgil değil. Bunu, günümüzden önce 14 000'e doğru ilk icad edenler Uzakdoğu'nun paleolitik dönem

insanları: Hem de muhtemelen füme etin, balığın, meyvanın depolanmasında kullanılmış dibi sivri seramikler bunlar...

— *İlk defa öncü Ortadoğu değil!*

— Dünyada tarımı ilk uygulayan Ortadoğu, çanak çömlekçiliğe daha sonraları, günümüzden önce 7 000'lere doğru başlıyor. Bu tarihten itibaren seramik Akdeniz ve Avrupa'ya doğru çıkılan yolculuklara eşlik ediyor: İlk Fransız çömleklerinin izleri güneyde günümüzden önce 6 000'e doğru görülüyor; kimi zaman çok çeşitli desenleri olan kâseler, güveçler, testiler bıraktılar bize.

YAŞASIN MADENLER

— *Peki ya metal? Metalin de yaşam biçimlerinde devrim yaratacağını düşünüyor insan.*

— Metalle ilk oynamalar günümüzden önce 7 000'lere doğru, muhtemelen İran ve Irak'tan da önce Türkiye'de başlıyor. Bu döneme ait kurşundan ya da dövülmüş bakırdan küçük eşyalar bulundu; düzleştirilmiş kimi zaman boncuk yapmak için delinmişlerdi. Sonra, hızlı bir şekilde insanlar mineralin içinden metali ayırtırmaya yarayan kavurma tekniğini keşfediyor. Böylece Tuna'nın aşağılarından itibaren bakırı eritme denemelerine başlıyorlar ve günümüzden önce 5 000'lere doğru Balkanlarda keser uçları gibi çok ağır aletler yapmaya imkân veren madenler ortaya çıkarılıyor, zaten sonra bunu ya başka bölgelere ithal ediyor ya da stokluyorlar.

— *Yani zenginlikler artıyor ve alışveriş mi başlıyorlar?*

— Evet. Paleolitik çağda çoktan uzaklardan getirdikleri deniz kabuklarını, çakmaktaşlarını değiş tokuş ediyorlardı. Neolitik çağda bu artıyor, çünkü tarıma özgü yerleşimlerle birlikte aralarındaki ilişki de artıyor. Verimli topraklar üzerinde tarım yapan bazı toplulukların kendi aletlerini yapmaları için bulundukları yer uygun olmayabiliyor; mesela yakınlarındaki kayalıkta maden yatakları

yoksa cilalı baltalarını ya da çakmaktaşıdan aletlerini it-hal etmek durumunda kalıyorlar.

EKONOMİNİN BAŞLANGICI

— *Yani henüz ticaret söz konusu değil. Ne tür bir an-laşma geçiyor aralarında?*

— Değişimi ölçüp belirleyecek ortak bir değer, para yok. Nesneler birbirleriyle benzerlikleri, ilişkilerine göre tasnif edi-liyor... Bu sosyal ilişkiler hep karşılıklılık prensibine göre işli-yor: Bir şey verince karşıdaki de vermek zorunda. Tek kâr manevi. Obje ne kadar az bulunur ve uzaktan geliyorsa o ka-dar önem taşıyor. Bir avuç uzak bir yerden gelen bakır ya da çakmaktaşı aldığınızda bir tür borç anlaşması yapıyorsunuz.

— *Değiş tokuşta uzmanlaşmış kişiler, bir işbölümü tas-lağı vardı herhalde?*

— Fransa'nın güneyini ele alalım. Beşinci binde Rhone vadisinde çok kaliteli, sarı birçakmaktaşı var, bunu ısıttık-tan sonra bıçak görevini gören çok güzel ince tabakalar çı-karılıyordu. Ama ince tabakaların elde edilmesi öyle herke-sin yapabileceği bir şey değildi ve bir uzman işiydi. Güney-den Pireneler'e kadar bu ince tabakaların imal edildiği kü-çük çakmaktaşı blokları bulundu.

— *Bundan ne çıkarıyorsunuz?*

— Zanaatkârlar bu küçük bloklarla oradan oraya gidi-yorlardı, bu bıçakları yerinde tamamlayıp bitiriyorlardı. Topluluğun diğer üyelerine karşı özel bir statülerinin olma-sı lazım. Bu toplumların ekonomisi kâra değil toplumsal minnete dayalıydı.

İŞE YARAMAYANIN GÜCÜ

— *Yani bazı insanlar bir tür otorite mi uyguluyorlar?*

— Hiç şüphesiz belli bir gücü elinde tutan insanlar var.

Bu kişiler demircilere metal objeler ya da özel zanaatkârlara egzotik taşlardan objeler yaptırtıyorlar. Bu parçalar amblemler, imtiyaz simgeleri, sosyal işaretleri haline geliyor.

— *Bütün bu objeler kullanılmıyor.*

— Son derece gereksiz, kullanılmayan objeler bunlar: kolyeler, takılar, kimi zaman silahlar... Filistin’de Mişmar’da bir mağarada, dördüncü bine tarihlenen çok sofistike objeler bulundu: Hayvanlarla süslenmiş taşlar, asalar, bakır kaplar... Bunları imal etmek için balmumu tekniği kullanılmıştı; balmumuyla objenin kalıbı çıkarılıyor, sonra kilden bir kılıfla sarılıyor ve bir delik açılarak balmumunun yerine alması için erimiş metal dökülüyor. Sonra kil kırılarak metal parça elde ediliyor...

— *Tam bir sanatçı işi!*

— Kesinlikle. Bu işlemler eşi benzeri bulunmaz bir beceriyle yürütülüyor ve çok ender bir metal kullanılıyor. Bütün bunlar en ufak bir kullanım amacı olmayan objeleri üretmek için yapılıyor, çünkü bunlar biriktirilip sergilenecek güç ortaya konuyor. Kelimenin tam anlamıyla bunlar hazine ve otoritenin doğuşunun ifadesi.

— *Otorite işe yaramayan, yararsız olandan doğuyor, ihtiyaçtan değil...*

— İşe yaramayanla kendini gösteriyor. Keşfedilir keşfedilmez metalin iki fonksiyonu var: Kullanım amaçlı ama özellikle simgesel ve sadece takı yapılabilen altın. Metal günlük yaşamda çok az kullanılıyor, buna karşılık mezarlara konuyor. Bu da ender bulunan ve en pahalı olanı kaybetmeyi kabul etme anlamına geliyor. Birine adanıyor. Birden metal “pazara” girmiyor, sonsuzluğa ait oluyor.

— *Bir bakıma sadece ekonomiyi değil beraberindeki sembolik anlamı ve ardından gelen otorite ilişkilerini taşıyanlar bu teknikler...*

— Karasaban, koşulmuş hayvanlar, tekerlek, metal, tüm bu yeniliklere sürekli değişim ve derin sosyal dönüşümler eşlik edecek. Tekniklerin hiyerarşinin ortaya çıkışına neden olup olmadığını bilmek imkânsız ya da tam tersi

bu teknikler yeniliğin yüzeye çıkmasını sağladı. Ekonomi toplumsal olanı mı doğurdu? Acaba tam tersi mi? Bu dönemde her zaman ikisi birbirini kamçılıyor. Ve doğmakta olan bu üretim toplumu, kendini gitgide daha fazla piramidi andıran bir sosyal sistem içinde buluyor.

EVCİLLEŞEN İNSAN

Toprağa bağlı çiftçilere dönüşen insanlar kendilerine bir başka gözle bakıyorlar. Şefler, uzmanlar belirliyor, görev dağılımını, işi, hiyerarşiyi icat ediyorlar. Medeniyet yola koyuluyor. Altın çağ bitiyor.

TOPLUMSAL HAYVAN

— İlk toprağa yerleşiklerin kafasına tuhaf bir kiremit düşüyor. Hayvancılığı ve tarımı icad ederek doğadan kurtulduklarını sanıyorlar ama kendilerini organizasyon yapmaya, toplumlarını düzene sokmaya, özetle otoritenin önünde eğilmeye zorluyorlar.

— İnsan toplumsal bir hayvan. Muhtemelen otorite bu dönemden önce çeşitli fırsatlarla kendini göstermeye başlıyor. Paleolitik çağda yirmi otuz kişilik küçük göçer gruplar mesela büyük bir av için bir araya geliyorlardı, bir sorumlu belirlemeleri gerekiyordu bunun için. Tabii ki bu otorite geçiciydi ve küçük gruplar dağıldığında bitiyordu. İnsan toplumu o zamanlar çok kaygandı, otorite de öyle.

— Ama uzun süreliğine bir bölgeye yerleşenlerle ciddi şeylere geçiliyor. Toplum ağırlaştığında otoritenin de ağırlaştığı akla geliyor.

— Evet. İnsanlar artık daha önemli toplulukları yönet-

mek zorundalar; kurallar icat etmeleri ve bunların uygulanıp uygulanmadığını kontrol etmeleri lazım. Otorite acaba en güçlülerin tekelinde mi yoksa en iyi konuşanda mı? En etkili topluluk mu yetkili? Burada da aşamalı olarak işler yoluna konuyor. İlk küçük köylerde yaşayanlar çok kalabalık değiller, belki birkaç aile ve büyük kararları ortaklaşa alabilirler.

OTORİTEDEN GÜCE

— *Öyleyse ilk köylerde hiyerarşi yok mu?*

— İlk yerleşik toplumların derin eşitsizlikleri geliştirecek çok az nedeni var. Her bir ailevi birlik, kolektif yaşamı, topluluğun ilerlemesini paylaşabiliyor. Otorite tamamen karizmatik. Bazı kişilerin diğerlerinden daha farklı bir aura'ları var. Büyük hediyeler alıyorlar. Ama bu otorite çok oynak gibi gözüküyor. Bu kişiler eğer ellerindekilerini tüketirlerse bunu kaybedebiliyor ve yeniden kalabalığa karışabiliyor.

— *Peki nüfus daha da arttığında...*

— Ya topluluk bölünüyor, üyelerinin bir kısmı bir başka köy kurmak üzere göç ediyor ve bu durumda aynı sistem devam ediyor. Ya da iç sorunları ve artan çatışmaları çözebilmek için başka otorite biçimleri bulmak gerekiyor.

— *İşte hiyerarşi böyle icad ediliyor!*

— Yavaş yavaş yetki biçimleri ortaya çıkıyor ve otoriteden güce geçiliyor. Çaktırmadan bir sosyal piramit oluşuyor... Güç kısa sürede çeşitli profillere ulaşıyor; siyasi ya da ekonomik yönetici, uzman zanaatkâr, manevi ve doğa-üstüyle ilişkileri sağlayan üstat gibi... Başka yerlerde toprağa yerleşme zenginlikler yaratıyor. Tarımdaki artıdeğer nüfusun içinden bir kesimin teknik ve zanaata ilişkin araştırma ya da yatırım işlerine girişmesini sağlıyor. Bugün ikinci ve üçüncü sektörlerden bahsediyoruz.

İLK ŞEFLER

— *Gücün yerleşik düzene geçişle başladığını söyleyebilir miyiz?*

— Evet. Avcılıkla geçinen ve sadece ara sıra öncülük eden gruplardan ilk köylü topluluklara, oradan da eşitsiz toplumları kuran şeflere geçiliyor. Buradan da ‘devlet’e, ki bunun için küçük bir adım atmak yeterli... En azından bu, o dönemde önerilmiş en yaygın evrimci görüş açısı. Güç nosyonunun ilk köyle birlikte daha erken ortaya çıktığı düşünülebilir: İlk yerleşimlerin yönetimi bir sürü görev dağılımını gerektirdi ve farklı statüler belirdi. O andan itibaren toplum giderek yapılanmasını artırdı ve güçler sürekli bir-biriyle çatıştı. Ve gücü ellerinde bulunduranlar kaçınılmaz olarak sırayı mirasçılara bırakmaya çalıştı.

— *Öyleyse kalıtıma dayalı güç neolitik çağda mı icat edildi?*

— Kendini ölümsüz sandığından, konumunun avantajlarından yararlandığından gücü elinde tutan doğal olarak onu arkasından gelen mirasçılara devretme eğilimi gösterdi. Ve böylece kurucu olan atalarının kültünü sürdüren “klanlar” belirdi.

— *Böylesi bir külte neden ihtiyaç duyuluyor?*

— Çünkü bu kült gücü haklı çıkarmaya imkân veriyor. Çalışma, çaba, atalarının acısıyla ayakta kalmış bir toprak parçasına sahip olduklarında değerli mezarlara onları gömerek yüceltmeleri ve bir kült yeri haline getirmeleri normal. Prestijli durumun içinden çıkan bu hareket kendi gücünü de oluşturuyor. Köye ilişkin bağ, böylece kurucuların atalarının soyundan gelenlerin etrafında toplanmış oluyor. Ölümler hayatta kalmış olanların gücünün devamını sağlıyor.

— *Tüm bunları nereden biliyoruz?*

— Mezarlardan... En iyi yol göstericiler bu mezarlar. O dönemde soya ilişkin kültün ne kadar genel bir olay olduğunu gösteriyorlar. Mezarlar üzerinde çalıştığınızda

sosyal farklılıkları okuyabilir, imtiyazlı kişileri ayırt edebilir, topluluğun diğer üyeleriyle bunlar arasındaki farkı keşfedebilirsiniz.

EŞİT OLMAYAN ÖLÜLER

— *Ölü, köyün birliğini sağlamlaştırıyorsa ilk sosyal bölünmelere de neden oluyor demek...*

— Evet. Neolitik çağda ölüleri gömmek çok yaygın bir eylem haline geliyor. Tuna'dan gelen neolitik Avrupa medeniyetinin zaten gerçek nekropollerı var.

— *Bundan böyle herkesin bir mezar hakkı var mı?*

— Tam da öyle değil. Köylerde nüfusu hesapladığınızda bu nekropollerde topluluğun bir kısmının mezarının olduğunu görüyorsunuz. Belki de diğer üyeler yakıldı. Ya da mezar yapmadan terk edildi. Mezarlara seçilmiş kişileri, en iyi avcılan, en iyi hatipleri gömüyorlar belki, kim bilir? Cenaze törenlerini bilmiyoruz. Ama sosyal sınıf farklılıkları çok açık.

— *Örneğin?*

— “Pahalı” eşyalarla ödüllendirilmiş çocuk mezarlarında imtiyazın doğumla birlikte geldiğini keşfettik: Bir çocuğun fiziki, entelektüel özellikleri ya da karizmasıyla toplulukta kendini kabul ettirecek zamanı olmaz. Günümüzden önce beşinci bine tarihlenen Armorique’te en önde gelen insanların mezarları yuvarlak ve çok gösterişli. Bir süre sonra yine belli bir gücü simgeleyen ve aynı fikirden çıkmış taş dev megalit mezarlar var.

— *Megalitler de Ortadoğu’dan geldi değil mi?*

— Bir süreliğine Akdeniz’in doğusundan gelmiş megalitik (Yunanca “büyük taş” demek) bir dine sahip misyonerlerin, bir dolmenler* halkının varlığına inanıldı. Bu yanlış.

Dolmen: İki dikey dikilmiş, üçüncüsü kapak gibi bunların üzerine yatırılmış üç koca taşın ibaret mezar.

Megalit kavramı Ortadoğu'dan çıkmadı. Bazı bölgelere özgü ve bu bölgeler evrim geçirirken Kafkasya'da, Malta'da, Kuzey Afrika'da ya da Armorique'te aynı dönemlerde karımıza çıkmıyor...

MEGALİT MODASI

— *Akla ünlü Bröton dolmenleri geliyor...*

— Radyokarbonla yapılan tarihlemeler bunların İsrail, Ürdün ya da Suriye'dekilerden daha eski olduğunu ortaya çıkardı. Üzerinde bir tepe oluşturulan ve bir koridorla ortak mezar odasına ulaşılan toplu mezarlardı bunlar. Bugün elimizde çok büyük blok taşlardan oluşan bir tür yapı kafesi gibi masalar kaldı.

— *Yani Keltler'le hiçbir ilgisi yok mu?*

— Hayır! Sanılanın aksine dolmenler Keltler'in gelişinden önceye tarihleniyor ve Kelt kültürüyle hiçbir alakaları yok: Bu zırvalar 18. ve 19. yüzyıldaki "Kelt hayranlığı" sırasında ortaya atıldı. Dolmenler prehistorik mezarlar ve Britanya'dan ziyade Güney Fransa'da yaygın.

— *Bunları menhirlerle, yani tek parça taştan oluşan anıtlarla karıştırmamak gerekiyor. Aralarındaki fark ne?*

— Gökyüzüne yükselen toprağa dikilmiş taşlar menhirler mezar kalıntıları değil, ama mezar anıtları, steller, koruma taşları, anıtsal taşlar, kâhine danışmak için gelinen yerler. Britanya'da Carnac'ta yan yana dizilmiş menhirlerin astronomi amaçlı kullanıldığından söz edildi. Armorique'deki bazı süslü menhirler dolmenlerden daha eski, bazıları çağdaş, bazıları da çok daha yeni....

— *Peki dolmenler neden bu kadar büyük?*

— Şüphesiz tarihe adını yazma isteği, bir tür sonsuzluk hissiyle böyle yapılmışlardı. Ama aynı zamanda o dönemdeki rekabet fikrinin de işareti bunlar: Kendi alanını belirliyor, ona bir işaret koyuyor. Böylece peyzaj mezarlarla bir biçime kavuşuyor ve topluma mal ediliyor.

TOPRAK VE BOĞA

— *Şüphesiz, ilk köylüler paleolitik atalarıyla aynı inançlara sahip değildiler. Jean Clottes, sonradan alıp ahıra götürdükleri hayvanları kültleştirmediklerini söylüyordu.*

— Muhtemelen dünyanın farklı bölgelerine dağılan halklar kendilerine özgü dinler yaratıyor. Artık birbirinin yerine geçebilen tanrılar yok. Örneğin Ortadoğu’da muhtemelen dini bir anlam taşıyan etine dolgun kadın figürleriyle pek çok boynuz bulundu.

— *Hangisi bunlar?*

— Boğanın erkeği, gücü, temsil ettiği düşünülebilir; kadın da toprağı, bolluğu simgeliyor. Sık sık bu ikiliyle karşılaşıyoruz: Fırtınayla, gökyüzüyle bir tutulan boğa, yıldırım düşürerek toprağı döllüyor; toprak, doğuran olarak kadın bitkilere ve canlılara hayat veriyor. Ama Anadolu’daki günümüzden önce 7 000’e tarihlenen bir öküz resminin anlamı günümüzden önce 4 000’e tarihlenen Sardinya’da bulunmuş mezarlardaki resimlerle aynı mı? Hiçbir şey kesin değil. Belki orada bir yaşam kaynağı işaret ediliyor. Burada ise ölüm düşüncesi.

— *Yani neolitik devrimle birlikte Ortadoğu’dan gelen ortak bir din yok mu?*

— Belki Avrupa’nın ilk köylülerinin ortak bir spiritüel temeli vardı... Ama her bir medeniyet kendi dini ve kültürel şemalarını üretti. Anadolu’da örneğin tarıma dayalı medeniyetin başlangıcında köy ortaya çıkar çıkmaz tapınağı da var. Kimi köylerde kurban edilme geleneğini ortaya koyan kafatasları bulundu.

— *İnsan mı kurban ediliyor?*

— Belki. Batı Akdeniz’in bazı yerlerinde insanların yendiğini de biliyoruz: İnsan ve hayvan kemikleri aynı kaderi paylaştılar. Tamamen beslenmeye dayalı bir yamyamlık mı söz konusu acaba? Bir tanrının nimetlerinden faydalanmaya ya da bir düşmanın gücünü kendine mal etmeye adanmış ya da bir törene bağlı bir şey mi? Belki de kurban

edilmiş kişiler söz konusu, basit bir cenaze töreninin devamında bu kişiler yeniyor, belki bu ölü bedenlere özgü bir uygulama...

DOĞURGAN KADIN

— *Belki de tarım, kültleri ve gelenekleri derinden etkiliyor.*

— Kültler özellikle toprağa ilişkin. Bu toplumlar bir bakıma doğadan kurtuluyorlar ama diğer yandan ona bağımlı hale geliyorlar. Artık yağmura, güneşe bağımlılar... Kıtık, salgın dönemleri var ve muhtemelen yağmur yağması, bitkilerin büyümesi ve karınlarını doyurabilmeleri için tanrılara yakarıyorlar.

— *O zamanın tanrıları hep çıkar amaçlı...*

— Bir bakıma. Çünkü dinlerin amacı günlük yaşamdan, dünyayı ve onu yöneten güçleri düşünerek çıkarıcı olmaktan kaçmaya dayanır. Şüphesiz bunu özellikle doğal devri içinde algılıyorlar: İnsanların doğumu, yaşamı, ölümü; bitkilerin doğumu, yaşamı, ölümü ve bir sonraki ilkbaharda yenilenmesi... Bu dönemin heykelleri dünyanın bu devirsel yanını simgeliyor.

— *Bu heykeller neyi temsil ediyor?*

— Mesela, bacaklarının arasında çocuğun başıyla doğum yapan kadın figürleri var (günümüzden önce 7 000). Bu yaşamın bir lütfü. Ama erkek olarak sadece boğa başları var. Tombul, kollarında küçük birisini tutan kadın heykelleri de var. Bu çocuk mu (yaratmanın işareti), erkek bir partner mi (yenilenmenin işareti)? Her ne olursa olsun erkek başrolde değil.

— *Yani özellikle kadınlar öne çıkıyor.*

— Genellikle... Genelde yuvarlak hatları olan figürinler sağlıklı olma ve doğurganlık temasını öne çıkarıyor. Pek çok kült de kadın aracılığıyla tasvir ediliyor: Nasıl toprak bitkileri canlandırıyorrsa kadın da aynı şekilde ya-

şam veriyor. Ortadoğu'da bunu görüyoruz, ana tanrıça ancak erkek bir partnerle çiftleşirse bir bitkiyi büyütebiliyor. O dönemden itibaren tarım cinsel bir davranışı simgeleyiyor. Buna karşılık bu tarz heykeller Kuzey Avrupa'da çok az. Şüphesiz buradaki kültürler de kendini başka türlü ifade ediyor.

— *Her ne olursa olsun doğurganlık bu dönemin hakim sembolü.*

— Evet. Kuzey İtalya'da Adige vadisindeki bir sit alanında bulunmuş 7 000 yıllık küçük bir heykel bana göre bütün neolitik çağın ideolojisinin temsilcisi: Kalçası aşı boyasından kanla kaplı, geniş omuzlu, cinsel organı bir bitkinin çıkması için açık bırakılmış bir kadın bu. Yeniden oluşu sağlayan kanla bitkisel yaşama hayat veren kadın... Bütün neolitiği burada görüyoruz. Ama başka dini kavramlar da olmalı. İnançlar, binlerce yıl boyunca başka yerlerde değişikliğe uğramış olmalı.

— *Bu dönemden önce kayalarda ve mağaralarda kendini ifade eden sanat aynı sembolik tarzı devam ettiriyor mu?*

— Bu dönemin resimlerinin çoğunda tarıma ilişkin sahneler değil avla ilgili bölümler işleniyor. Sonra, İtalya'daki Porto Badisco'da gördüğümüz gibi sanat daha sembolik, güneşler, haçlar, spiraller, kıvrımlarla daha soyut hale geliyor... Sanki daha entelektüel, daha derin bir görünüme geçilmiş, ilave bir bilgi olmadan anlaşılamıyor.

İĞRETİ AİLE

— *Bu dönemin ailesi hakkında ne biliyoruz? İlk tarım toplumlarında çiftler halinde mi yaşıyorlardı?*

— Bazıları, en eski neolitik toplumlarda dahi çekirdek ailenin –anne, baba, çocuk– olduğunu iddia ediyor. Tam tersini düşünen diğerlerine göre her şey yedi mahalle bir aradalıkla başlamıştı. Bunu bilecek kimse yok. Muhtemelen neolitik çağda aile mefhumu geçici ve dönemseldi, ço-

cuğun bakımını ailesinden çok grup üstlenebiliyordu. Ama yerleşik düzene geçişle birlikte bu da netleşti.

— *İlk köylerin organizasyon tarzı, evlerdeki odaların düzenlenişi bizi aydınlatamıyor mu?*

— Neolitik evler kültürlere ve zamana göre büyüyor ya da küçülüyor. Avrupa'nın güneydoğusundaki bazı evler küçük ve üç ile beş kişiyi alabilecek gibi. Ama belki de daha fazla insan yaşıyordu burada. Etnologlar insanların dışarda yaşadığı ve uyumak için küçük bir odaya doluştuğu örnekleri biliyorlar. Tuna neolitiği döneminin büyük evlerinde karısının kardeşleriyle, kuzenlerle birlikte geniş aileler oturmuş olabilir mi? Bazı mezarlar bize şunu söylüyor, çift diye bir şey var. Ama poligami de doğal olarak mümkün. O sıralarda insan topluluklarının çok çeşitli olduğunu ve evrensel bir akrabalık modelinin olmadığını unutmamalıyız.

— *Doğurgan kadın, diyordunuz. Boğa erkek ve hep avcı... Cinsler arası eşitsiz bir ilişkiyi gösteriyor bu.*

— Avcılık döneminde erkeğin avlandığı kadının da bitki topladığını duyarız sık sık. Hamilelik ve çocuklarla bloke olan kadın huzur, yerleşiklik anlamına gelir. Erkekse hareketi, eylemi temsil eder... Bunlar klişeler. Yerleşik düzende tarım ve sürülerle ilgilenmek zorunda olan erkeğin sadece ara sıra avlanacak zamanı vardır, kadına gelince o da tarımla ilgilenir. Daha fazla bitkilerle ilgilidir, erkekse hayvanla. Ama genellemeler yapmamak lazım. Suriye'deki Abu Hureyra sit alanındaki bazı iskeletlerin eklemelerini ve kemiklerini incelediğimizde buranın "sahiplerinin" çok uzun süre çömelmiş durumda kaldıklarını gördük; un yapmak için buğday tanelerini teker üzerinde öğütmekle uğraşmışlardı. İşte evle ilgili bu görevi üstlenenler arasında kadınlardan çok erkekler vardı!

ERKEKSİ GÜÇ, KADINSI GÜÇ

— *Erkekler mi kadınlar mı gücü elinde tutuyor, bunu biliyor muyuz?*

— Yerleşik düzen, tarım, sosyal sistemin sağlam unsuru olan kadınları öne çıkarıyor. Hatta bir tür anaerkil düzen uyguluyorlar... Antropologlar bu konuda pek az konuşurlar: Üzerinde çalıştığımız avcı-toplayıcı toplumların çoğunda gücü elinde tutanlar erkekler... Neolitik dönemi simgeleyen tipik tasvirlerde kadın yaşamın kaynağı olarak gösteriliyor ama bu sosyal gücü elinde tuttuğu anlamına gelmez.

— *Ünlü mezarlar iki cins arasındaki bu hassas ilişkiye dair hiçbir şey söylemiyor mu?*

— Hakim olan konumda gözükenler genelde erkekler. Latium'da günümüzden önce 3 000'e tarihlenen bir yeraltı mezarında sadağı, tabağı, bardağı, hançeriyle kral gibi oturmuş bir erkek bulundu, karşısındaki bölmeye kafası kırılmış bir kadın iki büklüm halde yapıştırılmıştı. Kadın, efendisine öteki dünyada eşlik etmesi için kışkırtılmış olmalıydı... Ama tam tersi örnekler de biliyoruz: Mezopotamya'da meşhur Our mezarlarında imtiyazlı bir şekilde, akla hayale gelmez zenginliklerin içinde –bulunan en güzel ev eşyaları bunlar– bir “kraliçe” ortaya çıkarıldı. Ona ölümlünde eşlik eden on beş kadar kişinin ortasında yatıyordu. O halde kültürlerle ve dönemlere göre değişen bir farklılığın olduğu çok açık.

— *Medeniyetin anası, tarımın yaratıcısı, doğurgan, verimli kadın... Bu hoş bir masal, ama sadece masal mı?*

— 1970'li yılların feministleri bu konuyu çok işlediler. Onların fikrine göre tarım kadınısı bir keşifti ve kadınlar toplumun temel taşıydı, köylerin istikrarını hatta ayakta kalmasını sağlıyorlardı, av ise çok daha rastlantısalı. Neolitik kadının altın çağıydı. Erkek, bazı teknikler, özellikle de gücü gerektiren karasabanla ataerkilliği oluşturmuş ve üste çıkmıştı. Daha erkeksi bir iş olan hayvancılık daha sonra gelişmişti. Bütün bunlar spekülatif.

— *Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?*

— Antropologların çalışması şunu gösteriyor: Nesebi kadınlar belirliyor, ama sistematik bir hakimiyet kuramı-

yorlar. Her iki cins, erkek ve kadın arasında belli bir denge-
nin olduğunu düşünüyorum ben. Güç, şu ya da bu cinse
ait olmayla değil aile ve soy soplâ ilgiliydi. Her ne olursa
olsun ne feminizm ne de maço-luk neolitik dönemde kendi-
lerini haklı çıkaracak bir şey bulamazlar!

İLK KATLIAMLAR

— *Yaşadığı alanın sınırlarını belirleyip bir tür mülkiyet biçimi yaratan insanların birden kıskançlığı, birbirini çeke-memezliği, çatışmaları, savaşı keşfettikleri akla geliyor...*

— Askerli, silahlı savaşlar yok daha: Bu ilk olarak günümüzden önce 3 000'e doğru Mezopotamya'da ortaya çıkacak. Ama zenginliklere ve toprağa sahip olmak ya da onur kinklıklarının, aşağılanmaların öcünü almak için çatışmalar yaşanıyor, evet. Nüfus artıp da bir bütünlük oluş-turdukları anda yerleşik düzenle birlikte başlıyor. Yerleşik düzene geçildiğinde av alanı azalıyor. Anlaşmazlıklar, bir-birinin canını yakmalar da arkasından geliyor...

— *Bu çatışmaların izleri var mı?*

— Sudan'da, Jebel Sahaba'da günümüzden önce 11 000'e tarihlenen bir nekropolde yirmi dördü oklarla de-linmiş altmış kadar ceset bulundu, kimi zaman birçok ke-reler aynı yerden yaralanmışlardı... Almanya'da günümüz-den önce 5 000'e tarihlenen bir mezarda 33 kişi bulundu; erkekler, kadınlar, çocuklar, taş baltalarla çatır çatır kırıl-mış kafatası... Neolitik dönemde insanların ciddi bir şekil-de birbirlerine vurmaya başladıkları kesin. Ama bile bile yapılan katliamlarla kurbanlar arasındaki yorum genelde çok net değil.

— *O dönemde zaten çok fazla yaşanmıyor.*

— Çocuk ölümleri çok yüksek. Kimi antropologlar ço-cukların dörtte birinin doğar doğmaz, dörtte birinin de on yaşından önce öldüğünü söylüyorlar. Ortalama yaşam süre-si yaklaşık otuz yıl. Ama bazı insanların altmış hatta yetmiş

yıl kadar yaşadıklarını biliyoruz. Hayvanların yakınında olduklarından hijyen eksikliği var, hastalıklara maruz kalıyorlar; çiçek, verem, tifo gibi... Kırsal kesime özgü eklem romatizmasından çekiyorlar. Dişlerinde çürümeler var...

— *Kendilerine bakıyorlar mı?*

— Etler günümüze kalmıyor, sadece kemikleri inceleyebiliyoruz. Bu dönemin insanları kırıkları tedavi etmek için demir çubuklardan destekler uyguluyorlardı. Ve kemikleri delerek tuhaf ameliyatlar yapıyorlardı. Acaba sara nöbetleriyle, baş ağrılarıyla mücadele etmek için mi buna teşebbüs ediyorlardı? Ya da ritüel bir davranış mı söz konusuydu? Bir şey kesin: Sık sık delgi ameliyatlar yapılıyor ve söz konusu kişi hayatta kalıyor: Kafatasındaki yara izleri bunu gösteriyor. Hatta ikinci bir delikle delinmiş bir kafatası bulundu; ölüm nedenini araştırmak için muhtemelen meraktan bunu yapmışlardı. Dönemin “cerrahları” daha o zamandan bilimsellik mefhumuna sahiptiler.

DEVLET ORTAYA ÇIKIYOR

— *Sözünü ettiğimiz büyük neolitik değişim ne zaman sona eriyor?*

— Günümüzden önce üçüncü binde devrini tamamlıyor: Mezopotamya’da Sümerler yazıyı icat ediyor; Mısır’da halk Nil kıyılarında toplanmaya başlıyor ve firavunlu ilk medeniyet ortaya çıkıyor. Protohistorya başlıyor, arkeologlar bunu birbirini izleyen dönemlere ayırıyorlar: “Bakır Çağ” (günümüzden önce dördüncü ve üçüncü bin), “Bronz Çağ” (günümüzden önce 2200 ile 800 arası), “Demir Çağı” (günümüzden önce 800’den itibaren)... Ama bu teknik kategorilerin pek bir anlamı yok. Aslında bölünme yok. Hep aynı tarih söz konusu.

— *Ve de aynı yaşam biçimi mi?*

— Ekonomi hep tarım ve hayvancılığa dayalı; ama yaşam biçimleri gittikçe daha karmaşıklıyor: Doğu Akde-

niz'de saraylar inşa ediliyor, daha güçlü, daha hiyerarşik, daha uzmanlaşmış toplulukların olduğunu ortaya koyan surlar ortaya çıkıyor. Besin üretiminde rahat kişiler, sadece metal, çanak çömlek, kaya, deri işleriyle ilgilenen zanaat-kârlar beliriyor... Ve sosyal piramidin tepesindeki yüksek otorite yiyeceklerin dağılımının organizasyonunu yapıyor, anlaşmazlıkları düzene sokuyor. Devlet ortaya çıkıyor.

İSTENEN EŞİTLİK

— *Basit bir şekilde kendini bir yere “koymak”, bir araziye yerleşmek, bir insan grubunu bitıştirmek gücün ve eşitsizliklerin ortaya çıkması için yeterli oluyor o zaman.*

— Evet. Ama insanlararası eşitsizliğe geri dönüş değil mi bu diye kendi kendimize sorabiliriz.

— *Niye geri dönüş?*

Bir süreliğine ilk paleolitik insanların zamanına gidelim. Onların etrafındaki vahşî dünya tamamıyla eşitsizliğe dayalı. Onlar kendilerine kurallar, tabular koyuyor ve kendilerini hayvanlar aleminden ayırıyorlar. Bütün etnolojik kıyaslamalar bize bu küçük avcı-toplayıcı grupların müthiş bir dayanışma içinde olduğunu gösteriyor. Avcı hayvanı öldürüyor, onu öldürmüş olduğu için prestij kazanıyor ve hayvanın parçalarını yanındakilere dağıtıyor... Paylaşım bir ihtiyaç, bir güvenlik unsuru: Yarın bir başkası ona bir av hayvanı getirecek çünkü. Sıra ona geldiğinde de bundan faydalanması iyi bir şey.

— *Eşitsizliğe dayalı bir dünyada insanlar, onu kaybetmeden önce eşitliği icat ediyorlar o halde...*

— Evet. Eşitlik hakkı insanın yarattığı bir şey, bunu hayvanlardaki eşitsizliğe ve içindeki hayvansı insanın doğal eğilimine karşı çıkmak için yapıyor. Dayanışma içindeki toplumlar herkesin ihtiyaçlarını belli oranda giderdiği için avcı toplulukları çok büyük stoklar yapamıyorlardı. Ama ilk köyler ve çok hızlı gelişen üretimle eşitsizlik öne geçti...

GÜNEŞİN ALTINDA YENİ BİR ŞEY YOK

— *Doğayı evcilleştirmek onları insanı evcilleştirmek için kışkırtmış olmalı... Bu görüşten yola çıkarsak neolitik dönem bir tür geri gidiş mi?*

— Bundan korkulabilir. O dönemin insanlarını hayal edin: Canlılar dünyasının efendisi olarak kendilerini dayatıyorlar, bitkileri ve hayvanları evcilleştirip doğayı yenmeyi başarıyorlar... Bu hakimiyetin onları sarhoş ettiği ve biraz başlarını döndürüğü hissine kapılıyorum. Rekabet etmeyi seviyorlar, kendilerini galip, fatih olarak görüyorlar. Ve bu hakimiyeti kendi dünyalarına uygulamaya girişiyorlar.

— *Ama artık geri dönüş imkânı yok. İnsan parmağını olaylar zincirini döndürmek için çarka sokmuş artık...*

— Tarih çizgisel değil. Her zaman yükselişleri de kriz dönemleri de oluyor. Örneğin günümüzden önce 3 800'e doğru Mezopotamya ortadan kaybolduğunda Kıbrıs batıyor, köyleri küçülüyor, nüfusu azalıyor. Ama neolitik dönem geri dönülmez yolda. Bir daha asla tarım ve hayvancılık söz konusu olmayacak; ne de güçleri ortaya çıkaran ve zenginlikleri yaratan yerleşik düzen.

— *Bir bakıma bize insanın doğaya hakim olduğu ama özgürlüğünü yitirdiği dönemi anlattınız.*

— İlk köylü toplum çoktan entegre olmuş halde. İnsanlar kısa sürede birbirine bağımlı hale geliyor. Köyler çabucak bölgesel küçük "başşehir"ler çevresinde toplanarak geleceğin kentlerinin önmodelini oluşturuyor. Bu şehirler kısa sürede pazar, kült yerleri ve insanların birbirleriyle karşılaştığı mekânlar haline geliyor. İlişkilerle, birliklerle gerilimler düzene konuyor. Ama düzenli olarak çatışmalar yaşanıyor, savaşıyor. Sonuç olarak insan daha şimdiden en iyisini de en kötüsünü de yapmaya muktedir olduğunu gösteriyor. O dönemden beri güneşin altındaki hiçbir şey değişmedi aslında.

SONSÖZ

Peki şimdi ne olacak? Hayvansı insan nasıl oldu bu doğasından kurtuldu? Gerçekten de biz tarih öncesi dönemden mi çıktık? Bunu sorguluyor, endişelere kapılıyoruz... En güzel tarihimizi sürdürmeyi becerecek miyiz?

KARIŞIM ÇEŞİTLİLİK DEMEK

— DOMINIQUE SIMONNET: *Birkaç düzine binyıl bizi bugünkü halimize ulaştırdı. Tarih öncesinde doğmuş halkların çeşitliliğinden söz ettik. Değişimin küreselleşmesiyle birlikte şimdi tekbiçimliliğe, o büyük karışımın sonuna doğru gitmiyor muyuz?*

— ANDRE LANGANEY: Hayır, genelleştirilen bir yakınlık yanlış bir düşünce. Bugün artık uzun mesafeli seyahatler ve göçler dünya nüfusunun %10'unu bile ilgilendirmiyor. Sadece 600 milyon insan büyük şehirlerde, kölelerin eski sürgün yerlerinde, büyük karışımın yaşandığı bölgelerde yaşıyor: Brezilya'da, Hint okyanusunda, yani tarih boyunca halkların istemlerinin dışında birbirleriyle karşılaştıkları yerlerde... Diğerleri yer değiştirmiyor ve hemşehrileriyle hep aynı yerde yaşıyorlar.

— *Bu durum değişmek üzere ama...*

— Evet, büyük şehirlerin büyümesiyle birlikte... Ama en kalabalıkları olan Çin ya da Hindistan küresel değil ye-

rel bir karışım. Halkların birbiriyle karıştığı potaları temsil eden şehirler çok fazla değil.

— *Karışımın etkisiyle insan topluluğunda, gittikçe daha çok melez insan olacağı, bir tür “cafe-au-lait”ye dönüşeceği söyleniyor sık sık...*

— Bu yanlış bir düşünce. Benzeşmeler yanıltıcıdır: Siyahla beyazı karıştırarak “cafe-au-lait”, güzel bir ara renk elde edileceğini sanıyoruz. Genelde onlardan iki önceki akrabalarıyla kıyaslandığında ara renge sahip ilk kuşağın melezlerine baktığımızda bu gerçekçi gözüküyor. Ama genetikçiler çok iyi biliyorlar ki ikinci kuşak genelde büyük anne babalarının özelliklerini taşıyor ve ailelerinden onlara aktarılan özellikleri de yeniden düzenliyor.

— *Bu neyle sonuçlanıyor?*

— Karışımın uzun vadedeki etkilerini görmek istiyorsak genlerinde zayıf bir Amerikan yerlisi, güçlü bir Afrikalı ve çok güçlü Avrupalı bileşeni olan Brezilyalılar’a bakılabilir. Ya da bir zamanlar Afrika, Hindistan ya da Ortadoğu’dan kölelerin getirildiği Hint Okyanusu’ndaki adalarda oturanlara bakalım. Ne görüyoruz? Hiç de öyle “cafe-au-lait” karışımı standart bir tipleri yok, tam tersine fiziki açıdan buradaki ilk halklarda olmayan özelliklerin karışımıyla oluşmuş büyük bir çeşitlilik var: Kıvırcık sarı saçlar, çekik mavi gözler...

— *Yani melezleştirme standartlaştırmıyor mu?*

— Tam tersine. Melezlerin aracı olduğunu, orijinal tiplerin tek tip bir şeyler vermek üzere kaybolduğunu savunan görüş yanlış. İki geni karıştırıp, bundan bir ortalama almazsınız. Genlerin birinden öbürüne yoğunluğu azalmaz, her kuşağa hep özgün birleşimlerle ve farklı bir şekilde katılırlar. Karışım insanların çeşitliliğini artırır, azaltmaz.

KAYBOLMAYA YÜZ TUTAN DİLLER

— *Bu iyi bir haber o halde, insanların çeşitliliği sürüyor*

ve belki de artıyor. İnsana özgü diğer icat, dillerin çeşitliliğinin durumu ne?

— Bu defa kötü haber. Dünyada var olan dillerin durumu çok feci. Halihazırda aralarından pek çoğunun hızlı bir şekilde yok oluşuna tanıklık ediyoruz. Bir sürü dil, tarihin belli dönemlerinde yitip gitti. Sömürgecilerin kültürü genellikle sömürgeleştirdiklerinininkini süpürdü gitti, kimi zaman tamamıyla yok etti. Ama bugün her zamankinden daha fazla kaybediyoruz.

— *Küreselleşme yüzünden mi?*

— Tabii ki. Neolitik çağda her köy, beş yüz kişinin anladığı bir diyalektiğe sahipti. Bugün iletişim araçları tamamen değişti. Televizyon, yerel dilleri ezdi geçti, Kuzey ile Güney arasındaki büyük farklılıklar belirsizleşti. Senegal'in doğusunda ya da başka bir yerdeki küçük bir noktada 2 000 kişi diyalektiğini korusa da, kısa sürede Bröton ya da Bask'ın kaderini paylaşacaklar. Bu diller artık taşıyıcı değil sadece kültürel bir övünç kaynağı... Dünyanın bütün bölgelerinde artık sadece birkaç dilin yararına işleyen bir durum var; sadece bu birkaç dil seyahat etmeye, kendini yetiştirmeye ve bugünün dünyasında iyi yaşamaya izin veriyor.

— *Siz bunun sonunu nasıl görüyorsunuz?*

— En az konuşulan diller yitip gidecek. Kimi dilbilimciler yirmi yıl içinde bugün varolan dillerin % 95'inin kaybolacağını söylüyor! Belki de daha eli çabuk olacak. Ama çok fazla sayıda insanla iletişim kurma gücü, her yerde en önemli şey haline geliyor, bu kesin ve bu yüzden İngilizce, Çince, Rusça, Arapça ve bazı taşıyıcı Hint ve Afrika dilleri birbiriyle yarışacak.

ÖNCELİKLE İNSAN HAKLARI

— *Tehdit altında olanın biyolojik çeşitliliğimiz değil kültürel çeşitliliğimiz olduğu ortaya çıkıyor.*

— Toplu halde bunu insan gruplarının dışında bırak-

mazsanız genlerimiz güvende, evet. Ama yaşam biçimimizi ve evrendeki kültürleri standartlaştırma eğilimi var. Yine de ben evrendeki kültürlerin çok ciddi bir direniş potansiyelinin olduğuna inanıyorum. Hem sonra bizim bu çeşitliliği koruma gücümüz var. Eğer istersek tabii...

— *Bu isteniyor mu?*

— Kültürel çeşitlilikteki kaybın bilimadamlarınca çok kötü bir şey olarak görüldüğü açık. Etnologlar insan “malzemesinin” parmaklarının arasından kayışını izliyorlar... Ama kültürü koruma adına kim, insanların tıbbi yardımdan uzak, modern tekniklere sahip olamadan 5 000 yıl önceki atalarımız ya da yarım yüzyıl önce Avustralyalı Aborijinler’inki gibi yaşamalarını ister? Kimse bunu isteyemez. İnsanların kapalı yerlerde yaşadığı zaman artık geçti. Artık kimse taş çağında yaşayamaz. İnsanlar durumlarını bilerek seçimlerini yapabilir, her zaman da yeniliği seçerler. Ve yenilik, özellikle kültürel çeşitliliğin kaybı demektir.

— *Kaybolan çeşitliliğe sızlanmak Batı’nın lüksü mü?*

— Evet. Her farklı, egzotik ya da biraz özel olanın övüldüğü, insan çeşitliliğine dayalı bir tür din oluşturmak gereksiz. Evrendeki bütün kültürler içinde mücadele edilmesi gereken insanlık dışı davranışlar var. Kültür ve farklılık adına hırsızların elinin kesilmesi ya da çocukların cinsel organlarının koparılmasını kabul edemeyiz... Başkalarını küçük görmeye izin verilemez. Ama aynı zamanda onların davranışlarında bize insanlık dışı gelen şeylere saygı göstermeye de bizi kimse zorlayamaz. Bir bakıma şimdi farklı kültürlerin muhasebeciliğine soyunuyoruz, uluslararası kuruluşlar tarafından kuralları ve yasaları olan ortak bir kültüre doğru gidiyoruz. İnsan hakları ancak evrenselse anlam kazanır. Çeşitliliğin canı cehennemel!

PREHİSTORİK FİKİRLER

— *Bu sorular karşısında araştırmacının ahlaki açıdan bir görevi var mı?*

— Bilimsel bilgiye sahip olanların ya da bunu iletenlerin topluma karşı bir sorumluluğu var. İdeolojik nedenlerle bazı insanlar yanlış fikirler yayarsa, mesela Fransa'nın nüfusunun azaldığını söylerse, avazımız çıktığı kadar bağırmalıyız. Aşırı sağcı parti ırkların olduğunu ve bunlar arasında yetenek farkı bulunduğunu iddia ederse biz bilimsel açıdan bunun tam tersinin doğru olduğunu söylemeliyiz.

— *Ne yazık ki böylesine önyargıları yayarken artık insanlar tek başına değil.*

— Hayır. Amerikan FBI'ı bugün hâlâ ırksal belirtiler taşıyan, "etnik" denilen genetik işaretleri arama derdinde. Fransa'da da bu yapılıyor: Bir gün adli polisteki uzmanlar benden Kuzey Afrika kökenli insanları anlamak için genetik teknikler bulmamı istedi, bu çok saçma: Akdeniz, Kuzey Afrika ile Avrupa arasında bir engel olmamış, bir aracı olmuş. 8 000 yıldır burada gemiler dolaşüyor ve iki kıtanın insanları inanılmaz bir şekilde karışmış... Yeni teknikler muhteşem ilerlemeler getirir. Ama bazen fikirler ilkel kalır!

— *Bilimsel olarak doğrulanmasa da "ırk" kelimesi günlük dilde hâlâ var.*

— Evet. Ve de araştırmacılar hiçbir şeyi değiştirmeyecek. Bu kelimeyle birlikte giyim, iddia, tutum, davranış şekillerini karıştırıyoruz. Kimse bir Eskimonun bir Pigmeye benzediğini iddia edemez. Fiziki açıdan tamamen farklılar. Ama hâlâ fiziki özellikler açısından insanlar arasında sınırlar olmadığını kabul etmekte zorlanıyoruz; insanların görünüşünü ırksal ya da genetik kategorilere hapsetmek mümkün değil. Tunuslu, Müslüman, Arapça konuşan bir arkadaşım var. Onu yolda görseniz İrlandalı sanırsınız: Kızıl saçlı, beyaz tenli ve kızılara özgü bir sürü beni var. İmünolojist (Bağışıklıkbilimi uzmanı) olduğu için kendi üzerinde bazı testler uyguladı ve sadece Orta Afrika'da görülen meşhur bir genden iki kopya taşıdığını keşfetti! İşte Kuzeyli havası olan, kanına bakılırsa siyah ve Tunuslu olan bir bey. Ve de iyi bir imünolojist...

— *Bundan çıkarılacak ders: Görünüşe aldanmayın. Ama hep bilime başvurulamaz ki...*

— Öyle. Ama biz vatandaşız aynı zamanda. Prensipler üzerine kurulu bir ulusta yaşıyoruz. Anayasamız çok açık bir şekilde toplumunuzun ırksal, dinsel, etnik, kültürel ya da başka bir ayırım gözetmediğini dikte eder... Yabancıları kabul eşikleri belirleme, ırksal aidiyetle ilgili kriterler oluşturmaya kalkışmak kabul edilemez. Böylesi davranışlara karşı mücadele etmek her birimizin sorumluluğundadır.

İLERLEME Mİ DEDİNİZ?

— *Binyılım sonunda insanımsı hayvanın tepkisine baktığımızda henüz tarih öncesi dönemden çıkmadığımız akla geliyor. Bugün insanın bu şaşırtıcı tarihinin neresindeyiz? Kendinizi biraz geriye çekip buna baktığımızda size ilerleme içindeymiş gibi mi geliyor?*

— Bugün artık ilerleyen tekniklerimiz sayesinde kültürümüzü ulaştırma kapasitemiz inanılmaz arttı. İlerlemeden bahsedince bir niyeti, bir değer yargısını görüyoruz. Ama tam olarak “ilerleme” ne anlama geliyor acaba? Genetik açıdan değerlendiresek yosunlar ve kelebeklerin DNA’sı, bizden daha çok gelişti. Tek bir tür tarafından gerçekleştirilmiş kitle söz konusuysa topraktaki solucanlar bu konuda insanlardan daha başarılı.

— *O zaman doğadan kendini kurtarma ve onu dönüştürme kapasitesinden bahsedelim...*

— Bazı dönemlerde başka yaratıkların doğayı insanların yaptığından daha çok değiştirdiği oldu. İlk bitkiler, oksijen katarak atmosferin bileşimini değiştirdiler, ki bu yaşamın zenginleşmesini sağladı. Şüphesiz biz bugün evreni yağmalayarak daha güçlü bir değişim yaratıyoruz.... İnsanın kendine özgülüğü sadece eklemlemeli dil ve sözünü ettiği-miz çeşitlenme imkânı değil, aynı zamanda kendi geleceğini tasarlamak, önceden önlemini almak yeteneğine sahip...

Proje, artık ne çevresel ihtiyaçlara ne de biyolojik sıkıntılara cevap vermiyor. Başka türlü yaşamak, doğal yapıdan kurtulmak bir seçimdir. Kontrol etmek, karar vermek, toplum yaratmak. Henüz bu seçimin sürekli olmasını ve evrenimizde yaşayan tüm insanlara açık olmasını sağlayamadık.

— *Bir gün bunun yaşanacağına inanıyor musunuz?*

— Ben pragmatik biriyim. Bir yandan şunu görüyoruz: Siyasi, kültürel biyolojik kökenlerinden bağımsız olarak insanlar, birbirleriyle iletişim kurmak, kaynaklarını, bilgilerini, deneyimlerini paylaşmak için her şeye sahipler. Ama öte yandan kıtaların çoğunun bizim cinsimiz tarafından tahrip edildiğini, insansızlaştırıldığını ya da yok edildiğini de biliyoruz. Tüm toplumlarda, tüm kültürlerdeki en yaygın insani yeti komşusuna saldırma ve elindekileri alma isteğine dayanıyor. Refah içindeki bölgeler genelde en uzun süreli barış yaşayan yerler. İnsanların kaynaşmak, sorunlara çare olmak yerine neden sık sık birbirini yemeyi tercih ettiğini daha iyi anlamamız lazım. İşte yeni binyılın en heyecan verici ortak projesi bu.

ATALARIMIZDAN KALAN DÜŞSELLİK

— DOMINIQUE SIMONNET: *André Langaney'in belirttiği gibi insana özgü proje doğayla kopuşa ama aynı zamanda hayal gücünü, sanatı, dini aşmaya dayanıyor... Bu ilk ata kültürünün bugüne kalan yankıları var mı?*

— JEAN CLOTES: Elbette. Beynimiz, davranışlarımız, çevreye karşı girdiğimiz çeşitli eylemlerimizle hâlâ atalarımıza bağlıyız. Birlik içindeki çeşitlilik insan türünün karakteristik özelliği. Aynı zamanda düşselliğimizle de onlara bağlıyız... Düşünebiliyor musunuz, mağaraların içlerini çizmeye ve boyamaya ya da açık havada aynı şeyleri yapmaya dayalı kayalarda yaşayan sanat, insanlığın tek kültürel tezahürü ve kesintiye uğramadan, beş kıtada binlerce yıl bo-

yunca devam ediyor! İskandinavya'da, Sibirya'da, Afrika'da gravürler ve resimler buluyoruz... Her yerde karşımıza çıkıyorlar.

— *Ama çok uzun zamandır bu yerdeki ruhlarla ilişki kurmak için mağaraların diplerine gidilmiyor.*

— Mağaraların derinliklerini boyayan Mayalar'da da mukayese edilebilecek bazı gelenekler ortaya çıkarıldı. Dominik Cumhuriyeti'nde insanlar, kendilerini halüsinasyona yardımcı bir bitkiyi tütürürken resmetmişler... Bir mağaranın derinliklerinde özel bir seyahate çıkma eylemi, birkaçı dışında, prehistorik dönemin karakteristik özelliği oldu. Mağaralar da bu eylemde insana özgü bu maceranın özel sığnağı... Buna karşılık her zaman için duvar sanatı var oldu.

— *Ne amaçla?*

— Kökenlere dair efsaneleri yazmak, inancını ifade etmek ya da basit bir şekilde hikâye anlatmak için. Kuzey Amerika'da, Oregon'da ve Washington eyaletindeki yerlilerin kaya sanatında sahnede 18. yüzyıldaki salgınları anlatan bir ölüm tanrıçası var, salgını Beyazlar getirmiş. İtalya'daki bir vadide neolitikten ortaçağa kadar bütün dönemleri arka arkaya görmek mümkün: Kalkanlı, kılıçlı, mızraklı savaşçılar, Romen yazıtları, haçlarla süslenmiş ortaçağ kiliseleri...

KÜLTÜREL İRKÇILIK

— *Sanatçılar hangi döneme kadar kayalara böyle resimler yaptılar?*

— Afrika ve Amerika'da 19. yüzyılın sonuna kadar, Avustralya'da ise son yıllara kadar şurada burada bununla ilişkili geleneklerle karşılaşşıyordunuz. Kimi bölgelerde, yaşam biçimi çok fazla değişmediği için atalara dair dini âdetler hâlâ korunuyordu. Sonra kabilenin son üyesi ölünce sanat sönüp gidiyor. Çünkü bu sanat sadece sözlü gelenekle aktarılıyor. Bu yüzden kaya sanatı, çok değil ki-

sa bir süre önce tamamıyla fosilleşmiş, modası geçmiş bir sanat haline geldi.

— *Bu kaya sanatı, sayfaları evrene saçılmış, içinde tarihten parçalar, atalarımızın hatıralarından bölümler olan açık bir kitap gibi...*

— Bu, dünyanın en muhteşem müzesi, evrensel değeri olan bir miras. Ama işin üzücü yanı birkaç yer dışında korunmuyor olması. Önemini anladığımız andan itibaren tahribat daha da hızlandı ve daha yaygınlaştı.

— *Bu noktada onu ne tehdit ediyor?*

— Korunaklı alanlarda ya da açık havada her çeşit saldırıya maruz kalıyor. Doğanınkine de, elbette: Güneşin, soğğun, yağmurun etkisiyle bozuluyor... Ama insanların tahribatı da var: Kuzey Avrupa'da, sanayileşmenin getirdiği kirlilikle oluşan asit yağmurları İskandinavya'daki gravürleri tehdit ediyor. Vandalizm, her yerde tarihi yerlerin yok olmasına yol açıyor: Kimi ülkelerde çizimli kayalar satılmak için kesiliyor bile. Ee, tabii ki şehirleşme ve sanayileşme de tahribat yapıyor.

— *Hemen hemen her yerde kökenlerimize karşı duyulan merak artıyor oysa, buna rağmen mi?*

— ABD'de binlerce kaya sanatını barındıran tarihi alanların çok azı korunuyor: Barajlar ya da büyük ahıllar inşa etmek için çok özel freskler tahrip edildi. Vahşi Batı'da pek çoğu kurşunlara hedef oldu! Binlerce çok değerli eser Çin, Rusya, Portekiz gibi pek çok ülkede baraj suları altında kaldı... Eğer harekete geçmezsek elli yıldan daha az bir süre içinde insanlığın ortak kültürünün büyük bir kısmı tamamen ortadan kaybolacak!

— *Buna karşı ne yapabiliriz?*

— Her ülkedeki eserlerin envanterini çıkaracak, bunlar üzerinde çalışacak, verileri oluşturacak uluslararası bir bilinçlenmeye gitmeliyiz... Küçük bir Van Gogh resminin yurtdışına çıkmaması için harekete geçiyoruz. Kayalardaki çok değerli resimleri korumak için neden kılıımızı kıpırdatmayalım ki?

— *Örneğin Mısır sanatını korumak için çok büyük çabalar harcanırken bu konuda hiçbir şey yapılmamasını nasıl açıklıyorsunuz?*

— Doğrudan bizim kültürümüzle ait olmayan her şey, Afrika sanatı, Hint sanatı mesela, Batılları daha çok ilgileniyor. Amerikalılar'ın çoğu örneğin Avrupa'dan gelene karşı çok hassaslar, çünkü burada kökenlerini buluyorlar. Bir açıdan kültürel ırkçılığın bütün belirtilerini gösteriyoruz.

MAĞARALAR DA ÖLÜR

— *Prehistorik sanatın en değerli unsurları olan ünlü mağaralar da tehdit altında mı?*

— Mağaralar ölümlüdür, toprağın da ölümlü olduğu gibi. Özellikle de onları keşfettiğimiz andan itibaren. Onları korumak için tarihi alanları korumak zorundayız, çünkü buraları çok dayanıksız yerler. Pech-Merle'deki (Lot'da) tarihi bölgenin üzerindeki bir yangın çok büyük bir felakete neden olur, çünkü çok yağmur yağdığında sular doğrudan mağaranın içine akar. Sadece mağaraların değil çevresindeki yerlerin de üzerine titrememiz lazım.

— *Bugüne kadar bu konuda pek endişe duymıyorduk...*

— Doğru. Bir zamanlar bir mağarayı keşfedince çok bol çakmaktaşı ve ok uçları bulabiliyorduk. Hatıra olarak alıyorduk bile... 1925'te, Niaux mağarasında bir gölle önüne set çekilmiş yeni bir koridoru ortaya çıkarmak için rahip Breuil, suyun akışını sağlamak için dikit tabanı dinamitletti... Çoktan sınıflaması yapılmış bir yere dinamit koydu! Mağaralar 15 000 yıl ayakta kaldığı için onların ölümsüz olduğu sanılıyordu.

— *1950'li yıllarda Lascaux mağarası turist akınları yüzünden ölümden zor kurtuldu...*

— Günün birinde dikitlerin bazılarının üzerindeki su damlalarının boyalı olduğu keşfedildi. Boya akıyordu. Ziyaretçi akını yeraltının çehresini tamamen değiştiriyordu,

ısı yükseliyor, resimler üzerinde perdeler oluşuyordu, su yosunları bunların üzerinden geçiniyordu... İşte bu yüzden gerçek mağarayı halka kapatıp turistler için bir kopyasını yaptık.

— *Bugün artık böylesine aptallıklar yapılmıyor.*

— Daha az yapılıyor. Artık mağaracılar hiç yapmadıkları kadar araştırma yapıyor, tarihi alanların korunmasına dair bilgi sahibiler. Araştırmacılar da. Kurtarma kazısı yapmadan bir otoban ya da tünel inşaatına girişmek artık söz konusu değil. Her yerde doktorların en büyük arzusunu uygulamaya çalışıyoruz: "*Primum non nocere*": Her şeyden önce, zarar vermemek. Gittikçe daha çok sayıda insan bu mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasının ne kadar önemli olduğunu anlıyor.

— *Kaya sanatından başka ilk atalarımıza ait bazı gelenekler hâlâ yaşıyor mu?*

— Geçen yüzyılda hâlâ geleneksel kültürü yansıtan birkaç adacık vardı. Yeni Gine'deki gibi bazı bölgelerde Beyazlarla hiç ilişki kurmamış halklar oturuyordu. Ama şimdi bu sona erdi. Yüzyılımız bakir toprakların sonuna tanıklık etti. Artık yeni bir insanlık bulamayız. Ne de çok çok eski dönemlerden beri yaşam tarzını koruyan halklar. Gençler kabilelerini şehirlerde yaşamak için terk ediyor, ne yazık ki uyuşturucu ve alkole bulaşıyorlar. Ve de gelenekleri kaybolup gidiyor.

YAŞAYAN SANATIN SONU

— *Artık geleneksel kültür yok mu?*

— Kültürler Batılılarla ilişkiye girince çok çabuk dönüşüm geçiriyor. Amerika'da, Asya'da, Afrika ya da Avustralya'da hâlâ direnen ve yaşam biçimlerini korumaya çalışan geleneksel kültürler var. Ayrıca, etnologlar ve arkeologların desteğiyle atalarımıza ait kaybolmuş gelenekleri yaşatmak için çaba gösteriliyor. Zaten New Age hareketleri eski kült-

leri kutsamaya çalışıyor... Ama bu New Age'cileri pek ciddiye alamıyorum ben.

— *Bunları tasvip mi etmiyorsunuz?*

— Tarih boyunca devam etmiş kültürleri korumak istemek normal. Ama yitip gitmişlerse onları yüzeysel bir şekilde harekete geçirmek acaba gerekli mi? Sanat ve kutsallık her zaman için günlük yaşama derinlemesine yerleşmişti. Birini diğerinden ayıramazsınız. Avustralya'da arkeologlardan cesaret alan bazı insanların binlerce yıllık resimlerin üzerini tekrardan boyadıkları görüldü. Bağımsızlıkları adına bunu yaptılar. Katolik yetkililer Sixtine Şapelinin tavanını, kendi kültürlerine ait diye yeni fresklerle kaparlarsa ne diyeceğiz?

ATALARIMIZIN BİZE VERDİĞİ DERS

— *Zamanınızın büyük bir kısmını mağaraların sessizliğinde, atalarımızın düş dünyasına dalmış halde geçiriyorsunuz. Bunun sizde meditasyon etkisi yaptığını düşünüyor insan. Siz de insanlığın "ilerlemesini", André Langaney kadar sert bir şekilde mi değerlendiriyorsunuz?*

— İnsanlığın sürekli bir ilerleme içinde olduğunu düşünme eğilimindeyiz hep. Bu fikir bize Lumieres Kardeşler'in yüzyılının mirası ve en ufak incelikleriyle belirtilmeyi gerektiriyor. Dünyadaki bilimsel anlayışa bakarak yorum yaparsak elbette ki inkâr edilmez bir ilerleme var. Ama acaba değer yargılarımızda ve manevi açıdan ilerledik mi? Doğayı yönetme biçimimizi daha iyiye götürdük mü?

— *Sizin inancınız ne?*

— Son yirmi ya da otuz yılda en önemli olanı görmezden gelerek onu tehlikeye attık ve gezegenimizi kötü yönettik: İnsan türünün hayatta kalması. Doğaya hakim olmak istiyoruz ama onu eziyoruz... Kimi zaman Amerikan yerlilerinin, Güney Afrikalı Bochimianlar'ın ya da Avustralyalı Aborijinler'in felsefesinin bizimkinden üstün olduğunu düşünüyorum...

— *Ne açıdan?*

— İlk Avrupalı koloniler Avustralya'ya vardıklarında Aborijinler'e şunu sordular: "Bu toprak kime ait?" Hiç cevap vermediler. Böylesine bir bakış açısı onlara çok yabancıydı: Onlara göre toprağın sahibi yoktu. Onların kültüründe insanlar toprağa aitti ve ağaçlar, hayvanlar gibi onun parçasıydılar. Ne çok ne az. Bu, estetik ve etik açıdan mükemmel bir bakış açısı. Her şeyden önce artık iliklerimize işlemiş bireysel mülkiyetten çok daha güzel. Eğer okullarda geleneksel kültürlerimizi öğretir ve atalarımızın hatırasından dersler çıkarırsak sanırım kazanacağız.

TARİH, TARİH ÖNCESİ DEĞİL

— DOMINIQUE SIMONNET: *Anlatmış olduğunuz, günümüzden önce 10 000 civarlarında meydana gelen büyük mutasyon insanın tarihini altüst etti. Ama André Langaney ve Jean Clottes'u dinledikten sonra bugünün dünyasına baktığımızda bu değişimin bittiği şüpheli.*

— JEAN GUILAINE: İnsan üç milyon yıldır var. 2 990 000 yıl boyunca avcı-toplayıcı olarak yaşadı. Yani neolitikteki mutasyon 10 000 yıldan az sürdü, olsa olsa tarihimizin binde biri... İnsanın macera eğrisinde hiçbir şey bu. Yani bu en temel bölüm çok yeni. Bizim varlığımızın bir parçası. Bana göre bu sayfalarda anlattıklarımız her şeyden önce tarih öncesini değil, tarihin iyi ve güzel yanını ortaya koyuyor. Bizim tarihimizin.

— *Tarih öncesinin değil mi?*

— Hayır, hiç şüphesiz uzmanlarına göre tarih yazıyla başlar ve ondan önceki her şey "prehistorya", yani tarih öncesidir. Bu ayrım bana çok anlamlı gelmiyor. Yazı sadece bir haberci, insan deneyimlerine dair tanık bırakıyor. Ama bu tanıklıklar daha önce de vardı. İnsandaki büyük mutasyon, ki bunu gördük, günümüzden 10 000 yıl önce toprağa yerleşmeyle başladı, bu karmaşık toplumun, medeniye-

tin, gücün, bugünün yaşam çerçevesini tanımlayan bütün diğer şeylerin düzene girmesini tetikledi.

— *Atalarımızla kimliğimiz arasında hiçbir fark yok mu?*

— Onların etkilerini hep küçümseme eğilimi gösteriyoruz. Çok değil, kısa bir süre önce uzmanlaşmış zanaatkârların bronz çağa birlikte ortaya çıktıkları söyleniyordu. Bu doğru değil: Paleolitik çağın çakmaktaşını yontan avcı-toplayıcıları çoktan kendini ispatlamış zanaatkârlardı. Tapınakların daha sonraları inşa edildiği söylendi. Bu da yanlış: İlk tapınaklar, ilk köylerle birlikte ortaya çıkıyor... Aslında bugün insanın kimliğini oluşturan her şeyin uzun süredir var olduğunu fark etme aşamasındayız.

BİZ DEMEK ONLAR DEMEK!

— *Atalarımızı küçümsememizin nedeni kendi değerimizi artırmak için olabilir mi?*

— Belki de... Her ne olursa olsun, yaşamlarıyla ilgilendiğiniz zaman onların bizler kadar zeki, yaratıcı hatta anlaşılmaz olduklarını keşfediyorsunuz. Paleolitik çağda, düşünün çoktan mevsimlerin dönüşünü anlıyorlardı, Ay'ın aşamalarını takip ediyorlardı; meyvelerin ne zaman olgunlaşacağını, geyiklerin ne zaman geçeceğini öngörüyorlardı... Hayatın dönüm noktalarını anlıyorlardı, zaman inefhumuna sahiptiler, dünyayı düşünüyorlardı... Ve bütün bunların nimetlerinden faydalanan yerleşik düzenciler, yenilikleri daha da artırdılar, bizimkinden çok farklı bir kafa yapıları yoktu.

— *Özetle biz hâlâ neolitik çağdayız.*

— Evet. Onlar demek biz demek! Atalarımız sahip oldukları imkânlar dahilinde ellerinden gelenin en iyisini yaptılar. Doğayla kurdukları ilişki, benzerlerine karşı takındıkları tavırlar bizimkilere çok yakın. Arkeolojik kalıntılar bunun tanığı. Takılar, süs eşyaları, silahlar, baştan çıkarma ve güç için takındıkları tavırlar... Hiçbir şey değişmedi!

— *Yine de artık onlar gibi yaşamıyoruz!*

— Çok değil kısa bir süre öncesine kadar onlar gibi yaşıyorduk. Günümüzden önce 5 000 yıllarında Tuna boyundaki çiftliklerdeki yaşamla Eski Rejim Fransa'sının çiftliklerinde yaşanan arasında ne fark var? Saban, değirmenler, birkaç ilave teknik... Hepsi bu. Neolitik devrimin özü 19. yüzyıldaki sanayi devrimine kadar devam etti. Neolitik çağ tarihimizin kaynağı, dünyayı yüzeyselleştirmeye başladığımız an.

VAHŞİLİĞE AÇ

— *Bu plana göre görev başarıyla tamamlandı: yeryüzü tamamen ele geçirildi, vahşi dünyanın yayılmasına engel olundu, doğa köleleşti...*

— Artık doğal ortam yok. Batıdaki bütün topraklar, birkaç zirve dışında "insansılaştırıldı" İnsan her yerden geçti. Her şeyi değiştirdi. Örneğin Güney Fransa'daki bir ormana bakın. Bir zamanlar tüylü meşeliklerle kaplıydı. Neolitik çağda insan tarla yaratmak için ateşe verdi, sonra da gitti. Orman yeniden kendine gelmeye başladı, ama fare ve benzeri yaratıklarla yeşil meşe ağaçları arasındaki yarışta birincisi galip geldi. Sonra insan, daha sosyalleşmiş bir şekilde onu daha da değiştirmek üzere geri geldi. Artık gördüğümüz hiçbir şey doğal değil. Bunu pek bilmiyoruz ama çevremiz tamamen yüzeyselleşti. Her yerde kültür doğanın önüne geçti.

— *Yine de avlanmaya devam ediyoruz, doğaya açız... Vahşi olana ihtiyaç duyacak mıyız hep?*

— Kafamızın bir yerinde kayıp cennetin, kökeni doğa olan anne ihtiyacının keyfini koruyoruz. Evcilleştik, yüzeyselleştik ama bu vahşi yanımızı hep koruduk. Bunu anlatmıştık, hayvancılığın avantajlarını yeni keşfeden ilk çiftçiler, avlayabilmeleri için vahşi hayvan türlerini ithal etme ve esas mitlerini biraz vaşatma arzusu göstermişlerdi.

— *Yaban domuzu ve sülün yetiştiren bugünün avcıları sonra onları salveriyorlar, bu da pek farklı bir şey değil.*

— *Kültürümüz orman mitleri ve üstünlüğümüzü gösterme isteğiyle dolu. Bu yüzden zaman zaman yeniden biraz vahşi bir ortam yaratıp onu yönetebilecek durumda olduğumuzu göstermeye çalışıyoruz. Kaçan hayvanı öldürerek insanın doğaya galip gelmesini dramatize ediyoruz, yeniden bunu ispatlıyoruz... 10 000 yıldan beri neolitik devrimi sembolik bir şekilde tekrarlayarak bu galibiyeti yeniden ispatlamaktan vazgeçmedik. İnsan yeryüzünün tek efendisi olduğunu göstermek istiyor.*

NEOLİTİK KAFA YAPISI

— *İnsan sayısı sınırlı. İnsanlığın dışı kısmının aynı gösteriyi yapma isteği şüpheli. Bu bölünme de çok eski zamanlara kadar gidiyor gibi gözüküyor. Erkek türü o halde neolitik çağın kafa yapısını korumuş olmuyor mu?*

— *Evet, galibin, fethedenin kafa yapısını. Doğaya bağlıyız... Hep bizim karşımızda hiçbir şey duramaz sanıyoruz. Aynı hissi kendi türümüze karşı da duyuyoruz. Doğa üzerinde güç, şeyler üzerinde güç, diğer insanlar üzerinde güç.*

— *Hikâyeyi bilirsiniz: Bir çaydan geçmek için akrep, tilkiden onu sırtına almasını ister: "Seni sokmayacağım, zaten sokarsam seninle birlikte ben de ölürüm" diye söz verir. İkna olan tilki bunu kabul eder. Sırun ortasına geldiklerinde akrep tilkiyi sokar. "Neden bunu yaptın?" diye sorar tilki. "Üzgünüm" diye cevap verir akrep: "Ama bu benim doğamda var.." Güç, yarış, bizim doğamızda mı var?*

— *Sanırım. Yarış fikri ve komşusundan üstün olduğunu gösterme isteği bana insan doğasının derinliklerine kazınmış gibi gözüküyor.*

— *Bu hikâyeden ders çıkarırsak şöyle düşünmeden edemiyoruz: İlk tohumu ekerken insan kendisine bir armağan sunmadı!*

— Üç meşe palamutu ve iki çakaleriği toplamak yerine buğdayını yetiştirerek insan stok yapabildi, karnını daha çok doyurabildi, ailesini genişletebildi... Ama tuzağa düşmüş oldu. Çünkü aynı zamanda tarlalar ve hayvanlarla uğraşmak, cilalı küçük baltalarla kaynaklarını tarıma elverişli hale getirmek, koparmak, iki kez çapalamak, ekmek, ürünü toplamak zorunda kaldı...

— *Özetle çalışmak zorunda kaldı...*

— Evet, insan işi genelleştirdi, sermayeleştirdi, zenginlikler ve artıdeğerler yarattı. Ama aynı zamanda piramidal bir toplum kurdu, zorlukları artırdı. Neolitik çağın tarıma ve şehirleşmeye dayalı devriminin verdiği umut bir bakıma ona karşı bir silaha dönüştü. İnsan yarattıklarının kölesi haline geldi. Galip gelen, aynı zamanda kurban oldu.

İLERLEME YA DA ÇÖKÜŞ

— *Sözünü ettiğiniz büyük devrim, yeni çağ o halde aslında baskı toplumunun, mutsuzluklarımızın başlangıcını müjdeliyor...*

— Her şey insanın evrimine nasıl baktığımıza bağlı. Etnolog Marshall Sahlins'e göre paleolitik, bolluk çağıydı. Avcı atalarımız ava sadece birkaç saatlerini harcıyor, çok kalabalık olmadıkları için kolaylıkla besin elde ediyorlardı. Bu, bütün dinlerde varolan yeryüzü cenneti mitidir. Sonra neolitik geliyor, uzun çöküşün başlangıcı. Bu dönem, düşüşü, yanılgıyı, cennetten çıkışı sembolize ediyor: Alnından ter damlayarak çalışacak ve hayatını kazanacaksın... Geçmişteki mutluluğu yeniden oluşturmak için bir kurttarıcı beklerken bunu yapacaksın.

— *Kimileri de insanlık tarihini daha çok sürekli evrim içinde olma ve insanın ciddi bir şekilde özgürleşmesi olarak görüyor.*

— Bunlar Lumieres Kardeşler'in döneminde ve 19. yüzyılda geliştirilmiş teoriler. İnsan doğadan kurtuluyor ve par-

lak, gittikçe artan bir konfor ve mutluluk yolunda ilerliyor... İki kavram, çöküş ve ilerleme kavramları, onlardan yana olan felsefi ve dini fikirlere çok bağlı.

— *Ve de içinde bulunduğumuz ekonomik duruma.*

— Evet. Bugün modern dünyanın nimetlerinden faydalanan, konforlu bir yerde oturan birisi elbette ki yaşam şartlarının büyük anne babalarının yaşadığı dönemden çok daha ileri olduğunu düşünür. Ama işsizlik, kendini güvende hissetmeme, günlük yaşamın zorluklarına ne demeli? Büyük anne babalarının zamanında yaşamadığı için pişmanlık duyabilir insan. İnsanın evrimi göreceli bir şeydir, genel bir sonuca varamayız ve tarihi algılayış biçiminiz durumunuza göre değişir. Zengin bir Batılıyla fakir bir Afrikalı ya da Asyalının tarihe bakışı aynı değildir.

MUTLULUK VE ACI

— *Peki hem modern Batıyı hem de atalarımızın mütevazı dünyasını tanıyan biri olarak sizin, insanın bu güzel tarihine bakışınız nedir?*

— O eski zamanlardan bugüne insanın teknik ve bilgi açısından çok ilerlediğini söylemeliyim. İnsanlığın büyük şöleni, neolitğin habercisi olabilecek insanın özgürleşmesi henüz yaşanmadı. Dünya nüfusunun büyük çoğunluğu açlık çekiyor... Yazgımızın çaresiz olarak çelişkili olduğunu düşünüyorum. Neolitik, bugünlere kadar gelen bir sürecin başlangıcını işaret ediyor. İnsan bir sorunu çözdüğünde bunun bedelini ödüyor. Her ilerlememizin bir karşıtı var; doğadaki her zaferimiz çevremizle ilgili yeni bir gerilimi getiriyor; kendini iyi hissetmeye doğru attığımız her adım yeni bir acıyı da beraberinde getiriyor; elde ettiğimiz her özgürlük yeni bir sıkıntıyla bedel ödüyor. İnsanın hiçbir zaman gerçekten özgür olmayacağına inanmak ve bundan vazgeçmek gerekiyor mu? Aslında mücadeleler hep bitiril-

meden bırakılıyor. İnsanın macerasında her zaman için biraz mutluluk, biraz mutsuzluk, iyi, kötü, bilgi ve çılgınlık olacaktır. Bu türümüze özgü bir şey.

André Langaney: Genetikçi. *Le Sexe et l'Innovation* (Cinsellik ve Yenilik) ile *Tous parents, tous différents* (Hepimiz Akrabayız) kitaplarının yazarı.

Jean Clottes: Fransa Ortak Mirası Koruma Kurulu Müdürü. *Voyage en préhistoire* (Prehistoryaya Yolculuk) ve *Chamanes de la préhistoire* (Tarihöncesinin Şamanları) kitaplarının yazarı.

Jean Guilaine: Fransız Koleji'nde öğretim üyesi. *La Mer partagée* (Ortak Deniz) ve *La France avant la France* (Fransa'dan Önceki Fransa) kitaplarının yazarı.

Dominique Simonnet: *L'Express* dergisinin yazışleri müdürü. *Vivent les bébés!* (Yaşasın Bebekler) ve *Livre de Némó* (Nemo'nun Kitabı) yazarı.

Biz kimiz? Nereden geldik, nereye gidiyoruz?

Dünyayı bir uçtan diğer uca ne zaman dolaşmaya başladık?

Aklımız ne zaman devreye girdi? Din kavramına ne zaman sahip

olduk? Hayalgücümüz dünden bugüne nasıl bir değişim geçirdi?

Eş, aile, toplum nasıl doğdu? Ya sanat ve aşk?..

İnsanın En Güzel Tarihi'nde, Fransa'nın kendi alanında uzman üç

bilimadamı bu ve benzeri soruları yanıtlıyor, insana özgü üç

perdelik komedinin üç keşifle ortaya çıktığını söylüyorlar:

Toprağın, hayalgücünün ve gücün keşfi. Bunlar, bir bakıma insanın kendini doğadan ayırması, onu sömürgeleştirmesi ve sonra da kendi kültürünün tuzağına düşmesi anlamına geliyor.

Bizler bugün otoriteyi, hiyerarşiyi göklere çıkarıyor,

doğanın sesine hiç ama hiç kulak vermiyoruz.

Kim olduğumuzu bize anlatacak olan tarihi mirası

baraj suları altında bırakıyoruz.

Evcilleştüğimizi söylüyoruz ama vahşi yanımızı hep koruyoruz.

Acaba hâlâ tarihöncesi dönemde mi yaşıyoruz?..

ISBN: 975-458-247-5
OTM: 10703901

